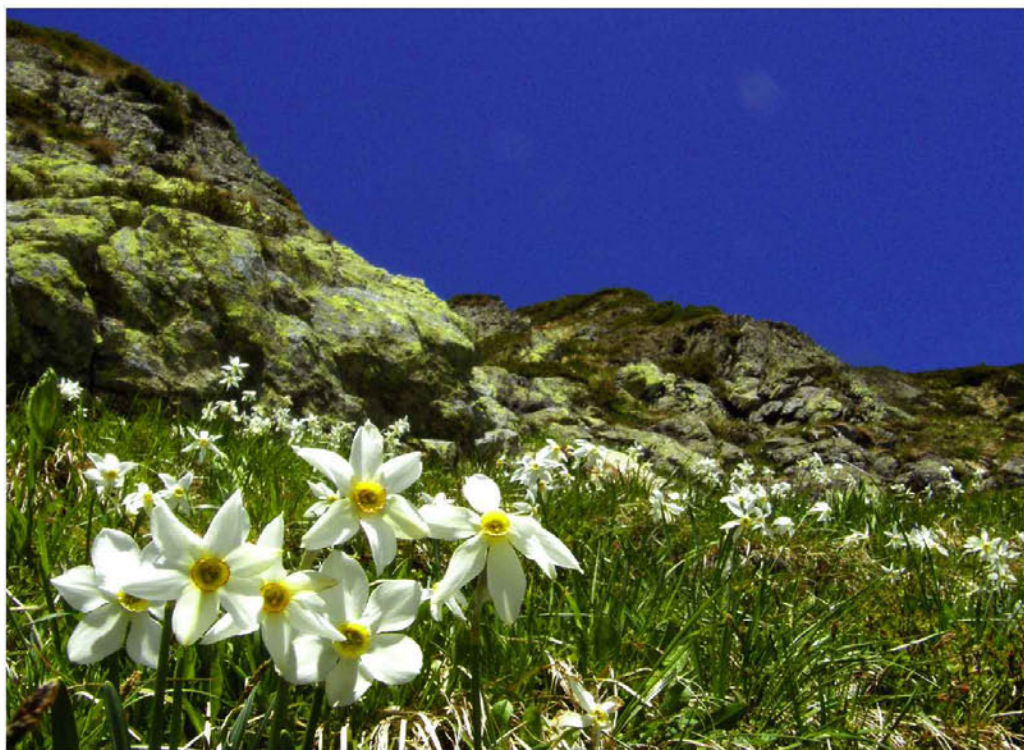

Зелені Карпати

1–2 2011

MAGAZINE ZELENY KARPATY

ЧАС РІШУЧИХ ДІЙ

Сьогодні в Україні склалася досить дивна ситуація стосовно практичної реалізації ідей та принципів сталого розвитку. З одного боку, делегації України на найвищому рівні брали участь практично у всіх світових форумах, присвячених сталому розвитку, починаючи від Ріо-де-Жанейро і закінчуючи Йоганнесбургом. При цьому підписувалися численні документи і бралися відповідні зобов'язання щодо їх виконання. З іншого боку, досі не маємо жодного документа державного рівня стосовно зазначених питань. Ні Концепції сталого розвитку, ні Національної стратегії сталого розвитку, ні відповідної програми дій.

2 стор.

2011, № 1-2 (33-34)

Заснований 1994 року.
Виходить раз на квартал.

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY

Founded in 1994.
Published once a quarter.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Броджі Маріо (Швейцарія), Бойчук В.В. (відповідальний секретар), Вінницькі Томаш (Польща), Волощук Іван (Словаччина), Голубець М. А., Довганич Я. О., Зиман С. М. (науковий редактор), Іваненко І. Б., Комендар В. І., Коржик В. П., Кухта В. В. (перший заступник головного редактора), Кравців В. С., Парпан В. І., Покин'ячерда В. Ф., Стеценко М. П., Стойко С. М., Шмідт Петер (Німеччина).

CHIEF EDITOR: HAMOR F. D.
EDITORIAL BOARD: Brodgy Mario (Switzerland), Boichuk V.V. (responsible secretary), Vinnitski Tomash (Poland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Holubets M. A., Dovhanych Y. O., Ziman S. M. (scientific editor), Ivanenko I. B., Komendar V. I., Korzhyk V. P., Kukhta V. V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V. S., Parpan V. I., Pokyncherda V. F., Stetsenko M. P., Stoiko S. M., Shmidt Peter (Germany).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ
ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник і Міністерство екології та природних ресурсів України.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine.

Видавець: Карпатський біосферний заповідник.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve.

Ресстраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77
(тел. у Рахові – 2-21-93, в Ужгороді – 2-05-16)

Електронна версія журналу «Зелені Карпати» розміщена на веб-сайті Карпатського біосферного заповідника
<http://cbr.nature.org.ua>

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77
(telephone number in Rakhiv: 22193, in Uzhhorod – 20516)

E-mail: cbr-rakhiv@ukr.net

Online version of the Zeleni Karpaty Magazine is available on the website of the Carpathian Biosphere Reserve
<http://cbr.nature.org.ua>

Віддруковано в КП «Ужгородська міська друкарня». 88000, Україна, м. Ужгород, вул. Руська, 13. Замовлення № 769. Тираж 1000 прим.

Б. БУРКИНСЬКИЙ, М. ГОЛУБЕЦЬ, Б. ДАНИЛИШИН,
В. КУХАР, Л. РУДЕНКО, А. ШАПАР, П. ЧЕРІНЬКО,
Національна академія наук України

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У контексті ідей Ріо здійснено декілька спроб підготовки проекту Концепції сталого розвитку України. Зокрема два проекти Концепції у 1997 та 2006 роках розроблялися фахівцями Національної академії наук України. Останній проект – на виконання відповідного розпорядження Президії НАН України. Були залучені фахівці інститутів проблем природокористування та екології, проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, екології Карпат, біоорганічної хімії та нафтохімії, географії та Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

Розроблена Концепція переходу України до сталого розвитку (далі – Концепція) визначає цілісну систему поглядів на збалансованість соціального, економічного, екологічного та духовного розвитку України, правові основи, принципи, завдання та організаційні заходи переходу країни до сталого розвитку. Ця Концепція є основою для розробки Національної стратегії сталого розвитку держави та Національного

плану дій щодо їх впровадження, а також державних, регіональних та інших програм, проектів соціально-економічного розвитку на найближчу і віддалену перспективи.

Метою Концепції є формування в державі механізмів діяльності суспільства, що забезпечували б високу якість життя нинішнього і майбутніх поколінь шляхом збалансованого соціально-економічного, екологічного і духовного розвитку та забезпечення можливості відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання економічного, природно-ресурсного та інноваційного потенціалу країни, забезпечення здоров'я людини, її екологічної та соціальної захищеності.

Забезпечення сталого розвитку України ґрунтується на притаманних державі геополітичних, географічних, демографічних, соціально-економічних та екологічних особливостях, з урахуванням яких основними цілями сталого розвитку є: економічний розвиток країни, охорона і збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів, добробут населення, встановлення гарантій рівності громадян перед законом, стабілізація чисельності населення, доступність одержання освіти та активна співпраця з іншими країнами і міжнародними організаціями з метою збереження природних екосистем, раціонального використання ресурсів, гарантування безпечного і сприятливого майбутнього.

Для оцінки сталості розвитку запропоновано використання двох основних показників: якості життя людей і якості навколишнього природного середовища. Якість життя людей визначається як відповідність природного і соціального середовища людським потребам. Для оцінки показника якості навколишнього природного середовища використовуються агреговані показники якості атмосфери, поверхневих і

підземних вод та ґрунтів. На основі цих показників розроблено цілісну різнорівневу систему показників сталого розвитку України та уніфіковану вимірну шкалу для оцінки показників соціального розвитку території та якості навколишнього природного середовища.

На шляху до сталого розвитку будуть видозмінюватися уявлення про нього, оскільки змінюватимуться знання про природу, людину, її потреби та засоби їх задоволення. Саме тому реалізація принципів сталого розвитку має здійснюватися поетапно. На першому (стабілізаційному) етапі повинні бути створені передумови переходу до сталого розвитку, насамперед потрібно сформувати у суспільстві бачення сталого розвитку держави, спрямувати всі зусилля і ресурси на вирішення екологічних, економічних та соціальних проблем, які перешкоджають переходу до сталого розвитку, зупинити процеси деградації суспільства і природи. На другому (підготовчому) етапі слід здійснити перехід від економіки зростання до економіки розвитку, забезпечити комплексне оздоровлення природного середовища шляхом відтворення природних ресурсів, умови для створення внутрішнього ринку та домогтися реальної єдності влади і суспільства. На третьому (перехідному) етапі здійснюватимуться системно (структурні і функціональні) перетворення в економіці, екологізація суспільно-економічних відносин, технологічне оновлення виробництва, подолання бідності. На четвертому (сформованому) етапі Україна має стати повноправним членом спільноти розвинених країн світу, що перейшли на засади сталого розвитку.

У Концепції чітко визначені екологічно-ресурсна (складається з природно-ресурсного та середовищотворюючого аспектів), економічна та соціальна складові сталого розвитку, а також регіональна і муніципальна політика

сталого розвитку та основні напрями міжнародного співробітництва.

Забезпечення переходу до сталого розвитку передбачає формування скоординованих дій у всіх сферах суспільного життя, відповідну переорієнтацію соціальних, екологічних та економічних інститутів держави, державне регулювання для посилення зацікавленості громадян, юридичних осіб і соціальних груп у вирішенні завдань сталого розвитку. Необхідними передумовами впровадження інституційних перетворень при переході до сталого розвитку є:

- урахування екологічного імперативу на всіх рівнях прийняття рішень у державі;
- спрямованість політичного процесу на вирішення завдань переходу до сталого розвитку;
- розроблення ефективних методів оцінювання діяльності основних державних, політичних і громадських інституцій в аспекті переходу до сталого розвитку, які реалізують управління як на державному, так і на громадському рівнях;
- вдосконалення політичної системи на підставі оцінок її діяльності відносно переходу до сталого розвитку.

Реалізація моделі сталого розвитку вимагає застосування складної поліструктурної системи правових, економічних та інших механізмів. Основними з них мають бути: державно-регулюючі, правові, фінансові, економіко-виробничі, соціально-економічні, соціально-світоглядні, наукові й освітянські механізми.

Для належного забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських і міжнародних організацій об'єктивною і достовірною інформацією про соціально-економічний стан держави та стан навколишнього природного середовища на різних етапах переходу до сталого розвитку та з метою забезпечення управління у соціально-економічній сфері та сфері охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування розроблено відповідну систему моніторингу сталого розвитку та управління.

Названий проект Концепції переходу України до сталого розвитку було розглянуто та з урахуванням деяких зауважень схвалено на спільному засіданні Наукової ради НАН України з проблем навколишнього середовища і сталого

розвитку та Національного комітету України з програмами ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Відповідно до рішення, прийнятого на цьому засіданні, доопрацьований проект Концепції передано для розгляду та затвердження в установленому порядку до Верховної Ради України та Кабінету міністрів України у 2006 та 2009 роках. На жаль, з незрозумілих причин зазначений проект Концепції так і не був розглянутий та затверджений.

На основі цієї Концепції Міністерством економіки України та НАН України у 2009 році розроблено проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції переходу України до сталого розвитку», який знаходиться на узгодженні у відповідних міністерствах і відомствах України. Планується, що після його затвердження Міністерство економіки України разом з іншими зацікавленими центральними органами виконавчої влади та за участю НАН України і сторін соціального діалогу у шестимісячний строк розроблять і подадуть на розгляд Кабінету міністрів України проект Стратегії сталого розвитку України.

ДІАМАНТИ КОРОНИ КБЗ,

або Орієнтир
у природоохоронній
справі Європи

*П'єр ІБІШ,
професор Університету
сталого розвитку,
м. Еберсвальде, Німеччина*

Професор Федір Гамор демонструє нам своїм прикладом, що навіть за складних соціоекономічних та політичних умов актуальною проблемою є збереження природної спадщини. Тому, користуючись нагодою, хотіли б привітати його з усіма здобутками як в особистому, так і в громадському житті. Як природоохоронець та науковець він доклав неймовірних зусиль, щоб досягти всесвітнього визнання Карпатського біосферного заповідника, зробити його орієнтиром для європейської природоохоронної справи. Збереження пралісів як пріоритетного елемента біорізноманіття України є особистою заслугою Федора Дмитровича. Особливо слід зазначити, що в регіонах, де в минулому лісові ресурси були надзвичайно багатими, люди майже ніколи не задумувалися над їх збереженням, поки ситуація не ставала справді критичною. Очевидною є крайня необхідність боротися за підтримку життєдіяльності пралісів зони діяльності

КБЗ, оскільки останнім часом люди більше цікавляться культурними ландшафтами, аніж дикою природою. А в регіоні, де добробут населення переважно залежить від цих екосистем і де лісокористування було невід'ємною частиною місцевої історії та розвитку, змагання за збереження цінних старовікових лісів є дуже мужнім вчинком.

Федір Дмитрович глибоко усвідомлює, що збереження лісів та пов'язаного з ним біорізноманіття може бути рушієм сталого розвитку Карпат, а також запорукою добробуту місцевого населення, особливо в період економічного хаосу.

Професор Гамор послідовно здійснював відповідні кроки, щоб підняти діяльність КБЗ на міжнародний рівень та отримати офіційне міжнародне визнання. Таким чином у 1992 році заповідник було включено до Міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. КБЗ став єдиною установою ПЗФ в Україні, яку тричі нагороджено Європейським дипломом для природоохоронних територій (1997, 2002, 2007) Радою Європи; очолювана професором Гамором інституція стала партнером в численних міжнародних проєктах. А у 2007 році найбільш цінні діаманти з корони Карпатського біосферного заповідника увійшли до Списку Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО як частина транскордонного серійного об'єкта «Букові праліси Карпат».

Ім'я Федора Гамора стоїть одним з перших серед імен тих науковців, які представляють рідну країну за її межами на численних форумах, семінарах, зустрічах. Він подорожує світом, поширюючи знання про Карпати, розвиває співпрацю. Своєю діяльністю на благо Карпатського біосферного заповідника Федір Дмитрович став взірцем народної дипломатії. Посіявши зерно збереження пралісів, отримав, серед усього багатого врожаю, плоди дружби та миру для європейських націй. Саме він відкрив Закарпаття та Україну для наукової співпраці, запросив європейських студентів та нові покоління науковців до КБЗ для обміну досвідом та вивчення функцій і сталості екосистем. Слід також згадати, що більшість справ, реалізованих КБЗ, стали можливими лише завдяки мотивації та наполегливій праці всього колективу. Пану Гамору, водночас з розбудовою інфраструктури та розвитком установи, вдалося згуртувати тут кваліфіковану команду науковців та природоохоронців.

Президент України

Директору Карпатського
біосферного заповідника
Ф.Д. Гамору

Шановний Федоре Дмитровичу!
Прийміть мої сердечні вітання з нагоди Вашого 60-річчя.
Упевнений, що Ваша життєва мудрість, професійний досвід і на-
далі служитимуть високій меті – збереженню природної та культурної
спадщини Українських Карпат.
Добра і щастя Вам, невичерпних життєвих сил.

З повагою

Віктор Янукович

Федір Дмитрович Гамор народився 28 березня 1951 року у селі Верхнє Водяне Рахівського району на Закарпатті. Закінчивши Верхньоводянську школу у 1968 р., розпочав трудову діяльність учнем лісника у Верхньоводянському лісництві Великобичківського лісокомбінату. Сину звичайних селян, який виріс і ходив до школи у віддаленому селі, вдалося завдяки обдарованості розпочати свій академічний шлях у 1969 році з Ужгородського державного університету, де вчився до 1974 року і був одним з найкращих студентів.

Після його закінчення продовжив роботу у Великобичківському лісокомбінаті. Пізніше обіймав посади першого секретаря райкому комсомолу, працював у колгоспі, був заступником голови Рахівського райвиконкому. Поєднання трудової практики з написанням академічних праць (1980, 1990) допомогло не лише здобути глибокі теоретичні знання, але й отримати краще уявлення про процеси, які відбуваються в системі природокористування.

У 1987 р. Федора Дмитровича запросили на посаду директора Карпатського державного заповідника. Він розпочав процес розширення установи (сьогодні площа КБЗ збільшена майже в п'ять разів і складає 58.000 га), а також вклав багато праці у її розвиток та налагодження наукової роботи. Поєднав керівництво заповідником із мудрими політичними діями щодо забезпечення збереження біорізноманіття. Федір Гамор брав участь в розробці численних національних, регіональних та місцевих програм. Зокрема, він є одним з ініціаторів Карпатської конвенції, автором

ряду пропозицій до Закону «Про природно-заповідний фонд України»; лобіював надання гірським населеним пунктам особливого статусу та прийняття мораторію на суцільні рубки в ялицево-ялинових гірських лісах Українських Карпат; ініціював і працює над організацією транскордонного українсько-румунського біосферного резервату в Мармароських горах. За ініціативи Федора Гамора створено Музей екології гір та історії традиційного природокористування в Українських Карпатах (Рахів), який є єдиним такого плану на Україні, екоосвітній центр «Музей нарциса» (Хуст), а також візит-центри в Географічному центрі Європи та у Карпатському високогір'ї. З-під його пера вийшло сотні публікацій. Федір Гамор запровадив видання науково-популярного журналу «Зелені Карпати» (1993) та регіональної

газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника» (2006).

Наш ювіляр – почесний природоохоронець України, нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, є лауреатом міжнародного академічного рейтингу популярності «Золота Фортуна», почесної відзнаки Закарпатської обласної ради «За розвиток регіону», почесної відзнаки «Зірка патріота України», володар багатьох інших нагород. Федір Дмитрович – академік Української екологічної академії наук, член Спільки журналістів України, почесний громадянин міста Рахів та міста Вішеуде-Сус (Румунія).

**28 березня 2011 р. Святкування
60-літнього ювілею Ф.Д. Гамора
у Карпатському біосферному
заповіднику**

До щирих вітань додаємо сердечні побажання Федору Дмитровичу всіх благ на довгі роки. Якщо б кожен еко-регіон світу мав свого Гамора, то ми б вже жили на зовсім іншій планеті!

З нагоди 60-ліття директора Карпатського біосферного заповідника Ф.Д. Гамора 28 березня 2011 р. в установі відбулися урочисті збори. Привітати ювіляра прийшли поважні гості: голови Рахівських районної державної адміністрації та районної ради Дмитро Андріюк і Микола Беркела, представник Мінприроди України Петро Вакулєнко, перший заступник голови Закарпатської обласної ради Володимир Закурєний, директор Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва Василь Парпан, голова міста Рахова Ярослав Думин, голова села Кости́лівки Ольга Сметанюк, відомий український письменник Василь Кухта, представники установ ПЗФ Карпатського регіону, колеги-природоохоронці тощо.

На адресу ювіляра прозвучали слова подяки за сумлінну багаторічну працю в галузі охорони природи, примноження її багатств, зміцнення науково-технічної бази Карпатського біосферного заповідника, зростання іміджу установи як в Україні, так і за кордоном. Було зачитано вітальний лист Ф. Гамору від Президента України Віктора Януковича, привітання Міністра екології та природних ресурсів України Миколи Злочевського, Державного управління охорони навколишнього природного середовища Закарпатської області, установ та організацій ПЗФ Карпатського регіону, наукових інституцій України та із-за кордону, громадських природоохоронних організацій, багатьох друзів і колег. Ф. Гамору вручено подяку Мінприроди, почесні грамоти Закарпатських обласних державної адміністрації і ради, почесну відзнаку Карпатського біосферного заповідника, продемонстровано відеофільм «Монологи (роздуми вголос). Доглядач храму лісового Федір Гамор», підготовлений Всеукраїнською екожурналістською асоціацією (ВЕЖА), появі якого посприяли колеги.

Д. Гамор широко подякував за вітання та відзнаки його праці, наголосив, що і далі докладатиме значних зусиль для збереження і збагачення природи, гармонійного співіснування людини і довкілля.

Вл. інф.

Інтерв'ю з ювіляром
див. на 86 стор.

NOTA BENE

ДРЕЗДЕНСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО БІОСФЕРНІ ЗАПОВІДНИКИ ТА ЗМІНИ КЛІМАТУ

28 ЧЕРВНЯ 2011 р.

Ми, учасники міжнародної конференції «Заради життя, заради майбутнього. Біосферні заповідники та зміни клімату», яка відбулася в Дрездені 27-28 червня 2011 р., ухвалюємо наступну декларацію.

Мінімізація змін клімату, адаптація до змін клімату та збереження біологічного різноманіття є сьогодні ключовими екологічними викликами. Щоб протистояти цим викликам, потрібна міцна політична воля і рішучі дії у всьому світі. У багатьох випадках ми вже маємо знання і технології, щоб змінити наш шлях розвитку. Зараз ми повинні мобілізувати ресурси і творчий потенціал, щоб інтенсифікувати зусилля для забезпечення сталого розвитку, включаючи зміни у нашій поведінці.

Міжнародна координаційна рада програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАН) була вперше скликана у 1971 р. і заклала основу для нового типу природоохоронних територій – біосферних заповідників. Ключовою метою було оголошено забезпечення гармонійного розвитку людини і природи. Ідея створення біосферних заповідників була зустрінута зі зростаючим схваленням усьому світі, а за минулі чотири десятиліття набула великого успіху. Біосферні заповідники представляють глобальну мережу модельних регіонів, де можуть бути апробовані різні способи сталого природокористування і можливості адаптуватися до мінливих екологічних, економічних і соціальних умов за участі усіх зацікавлених сторін.

Ця всесвітня мережа, що включає понад 560 біосферних заповідників у більш ніж 100 країнах світу і створена в результаті реалізації програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», володіє накопиченим у модельних регіонах за більш ніж 40 років безцінним досвідом, який є важливим внеском у сталий розвиток у напрямку мінімізації кліматичних змін та адаптації до них, а також для збереження біологічного різноманіття. Ми очікуємо, що негайно будуть вжиті глобальні заходи щодо захисту клімату, що також дасть можливість задовольнити невідкладні життєві потреби збережен-

ня біорізноманіття і його сталого використання.

З часу свого створення програма ЮНЕСКО «Людина і біосфера» ставила за мету застосування інноваційних підходів у наукових дослідженнях, моніторингу, освіті, створення для цього необхідного потенціалу, менеджменту та реалізацію модельних проєктів. Ці підходи виходять далеко за рамки збереження природи і є добрими моделями екологічно сталого способу життя. Таким чином, біосферні заповідники є важливим елементом у системі збереження життя на нашій планеті, яка повинна залишитися придатною для проживання майбутніх поколінь.

Біосферні заповідники є ефективним інструментом мінімізації кліматичних змін і служать моделями адаптації до наслідків, викликаних цими змінами. Це, зокрема, виражається у екологічно раціональному землекористуванні, «зеленій економіці», збереженні екосистемних послуг, енергоефективності та використанні відновних джерел енергії. Біосферні заповідники – це території для вивчення можливостей сталого розвитку людства.

Посилаючись на цілі Севільської стратегії (1995 р.) і Мадридського плану дій (2008 р.), учасники конференції закликають представлених у програмі ЮНЕСКО «Людина і біосфера» країни надати більшої ваги біосферним заповідникам у своїх стратегіях щодо мінімізації кліматичних змін і адаптації до них, а також застосувати підходи, розроблені в біосферних заповідниках, у інших регіонах.

Базуючись на цьому, ми вважаємо, що необхідно вжити наступних заходів.

На політичному рівні у державах-членах

1) більше зосередитись на можливостях програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» і біосферних заповідників для мінімізації кліматичних змін і адаптації до викликаних ними наслідків, а також сприяти включенню цього досвіду у національні та міжнародні кліматичні програми;

2) у більшій мірі включати ідею біосферних заповідників у програми

співпраці, підтримувати аналогічні проекти, пов'язані з ліквідацією бідності, збереженням біологічного різноманіття і захисту клімату в країнах, що розвиваються;

3) встановити відповідні правові, адміністративні та інституційні механізми для біосферних заповідників на національному і місцевому рівні, створити їм відповідні умови для роботи, забезпечивши відповідним фінансуванням і персоналом, які необхідні для управління і забезпечення їх діяльності;

4) продовжити розвиток біосферних заповідників як модельних регіонів для сталого розвитку і поширювати накопичені знання та досвід якомога ширше;

5) підтримувати проблемно орієнтовані, міждисциплінарні та прикладні дослідження, моніторинг та оцінку ситуації, включаючи традиційні знання стосовно кліматичних змін та їх впливу на біосферні заповідники, а також включити результати цієї діяльності у національні та міжнародні дослідницькі програми і проекти;

6) підтримувати інноваційні економічні інструменти і дії, які поєднують мінімізацію кліматичних змін та адаптацію до них з підтримкою цілісності екосистем та біорізноманіття, а також із соціальним розвитком, включаючи потреби місцевих та аборигенних громад, зокрема в контексті видобутку природних ресурсів та одержання енергії;

7) надавати більшого значення ролі землекористування у скороченні викидів вуглецю, зокрема на лісових територіях, через запровадження та використання у біосферних заповідниках добровільної карбонової програми REDD+, щоб поліпшити знання про впливи, ринки та економіки, а також, щоб розробити поліпшені методології і поширювати нагромаджений досвід;

8) сприяти поширенню більш зрозумілої інформації про концепцію біосферних заповідників і процеси, необхідні для повної її реалізації.

На практичному рівні в біосферних заповідниках

9) інтенсифікувати зусилля для розробки інноваційних підходів, спрямованих на мінімізацію кліматичних змін та адаптацію до них (включаючи фінансові моделі), впроваджувати ці підходи, відповідно відкоригувати плани управління, поєднати їх з існуючими підходами до сталого розвитку та використати їх для зміцнення економіки регіонів;

10) розробити та реалізувати плани управління у відповідності до змін клімату, базуючись на аналізі вразливості, беручи до уваги збереження і стаке використання біологічного різнома-

ніття та залучаючи місцеве населення;

11) об'єднати традиційні знання та досвід місцевого населення з сучасними науковими даними для поглиблення досліджень в галузі кліматичних змін;

12) інтенсифікувати зусилля у використанні біосферних заповідників як «дослідних ділянок» для сталого розвитку, які показують, як збереження біорізноманіття підтримує надання екосистемами екологічних послуг і сприяє економічному розвитку;

13) продовжувати розвивати і зміцнювати міжнародну співпрацю для обміну досвідом, ефективними методами, включаючи спільні проекти в рамках партнерства;

14) розвивати та зміцнювати партнерство з приватним сектором з метою виявляти і підтримувати місцеві, національні та міжнародні ринки для продуктів і послуг, вироблених з врахуванням вимог сталого розвитку, і впроваджувати на даних територіях економічні види діяльності, які позитивно впливають на клімат.

На рівні ЮНЕСКО

15) всебічно підтримувати і використовувати програму ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та біосферні заповідники у відповідності зі Стратегією ЮНЕСКО щодо дій, зв'язаних зі змінами клімату та Ініціативою ЮНЕСКО щодо змін клімату не тільки як джерела даних для кращого розуміння наслідків кліматичних змін, зокрема в регіонах, яким ЮНЕСКО приділяє особливу увагу, в першу чергу в Африці, а також стосовно малих островних країн, що розвиваються;

16) далі розвивати світову мережу біосферних заповідників як один з ключових активів ЮНЕСКО: як інформаційні регіони для кращого розуміння впливу кліматичних змін на людське суспільство, культурне і біологічне

різноманіття, екосистемні послуги, світову природну і культурну спадщину, розглянути включення біосферних заповідників у глобальні скоординовані міждисциплінарні науково-дослідні програми з кліматичних змін;

17) стимулювати міжнародний обмін кращими зразками практичного досвіду і сприяти партнерству «Південь-Південь» і «Північ-Південь-Південь» з обміну технологіями і кращими практичними результатами шляхом створення відповідних партнерських об'єднань;

18) співпрацювати в інших міжурядових програмах і конвенціях ЮНЕСКО та ООН, зокрема в трьох прийнятих в Ріо-де-Жанейро конвенціях, «Десятиріччя ООН «Освіта для сталого розвитку», конференції ООН зі сталого розвитку Ріо+20 та в інших відповідних міжнародних і національних організаціях та агентствах з тим, щоб розширити використання біосферних заповідників як дослідних, навчальних та пілотних регіонів для сталого розвитку;

19) надавати державам-учасникам політичну і фінансову підтримку у створенні та успішному менеджменті нових біосферних заповідників, зокрема транскордонних.

Резюме

Учасники конференції закликають виділити достатні фінансові засоби, а також вжити необхідних організаційних заходів, включаючи забезпечення необхідним персоналом, для втілення в життя рекомендацій, що містяться в цій Декларації.

Учасники конференції пропонують Міжнародній координаційній раді програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» схвалити цю Декларацію на своїй 23-й сесії і представити її на 36-й сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО восени 2011 р.

БІОСФЕРНІ РЕЗЕРВАТИ І СТАЛИЙ РОЗВИТОК КАРПАТ

*Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук,
професор, заслужений
природоохоронець України,
директор Карпатського
біосферного заповідника*

На охорону та сталий розвиток Карпат спрямована ціла система законодавчих актів України, які, зокрема, передбачають розширення мережі об'єктів природно-заповідного фонду, вдосконалення ведення лісового господарства, впровадження природозберігаючих технологій тощо. Важливе значення в цьому контексті має Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. А в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» особливо підкреслюється, що «з метою припинення процесів погіршення стану навколишнього природного середовища необхідно збільшувати площі земель екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екологічної збалансованості території України», причому «збільшення площі національної екомережі має насамперед відбуватись в результаті розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду». В цьому ж Законі передбачено розширення площі природно-заповідного фонду до 10 відсотків у 2015 році та до 15 відсотків загальної території України у 2020 році. Крім того, Законом України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» передбачено довести рівень заповідності у Карпатах до 20 процентів. Довідково зауважимо, що зараз ці показники в Україні є найгіршими у Європі і складають лише близько 5 відсотків, а в Карпатах – близько 10.

До найважливіших стратегічних цілей належить також удосконалення регіональної екологічної політики. Тому в цьому напрямку передбачається законодавче забезпечення переходу до

2015 року від соціально-економічного до еколого-соціально-економічного планування розвитку регіонів і міст, розроблення до 2020 року нормативно-правової бази щодо еколого-економічних макрорегіонів, та, що дуже важливо для гірських територій, реалізація до 2015 року пілотного проекту щодо поєднання системи територіального планування з процедурами довгострокового прогнозування, еколого-соціально-економічного планування та проведення стратегічної екологічної оцінки на прикладі Карпатського макрорегіону. Безумовно, така постановка питання є обнадійливою і вкрай необхідною, бо, незважаючи на рішення конференцій глав держав світу в Ріо-де-Жанейро (1992) та Йоганнесбурзі (2002), в Україні до цього часу не прийнято навіть загальнодержавної концепції сталого розвитку. Залишилась, на жаль, без реагування і Постанова Верховної Ради України із питань збереження в Україні об'єктів природно-заповідного фонду та культурної спадщини від 12 вересня 2002 року № 140-IV, якою рекомендувалось Кабінету Міністрів України розробити «до 1 липня 2003 року Державну комплексну програму сталого розвитку гірських регіонів України».

Суть поняття сталого розвитку, а тим паче механізми керування цими надзвичайно складними процесами, функціонального поєднання в них екологічних, економічних та соціальних компонентів, тобто збалансованого, узгодженого, передбачуваного розвитку усіх сфер розумової і виробничої діяльності людини, потребують, у першу чергу, розробки теоретичних моделей та їх апробації на практиці. У цьому зв'язку хочемо звернути увагу на те, що відповідно до рішень Севільської Генеральної конференції ЮНЕСКО в листопаді 1995 року та Мадридського плану дій для біосферних резерватів модельними територіями та навчальними полігонами саме для впровадження ідей сталого розвитку в різних умовах має виступати міжнародна мережа біосферних резерватів. Біосферний резер-

ват (в українській інтерпретації – біосферний заповідник) – це не просто природоохоронна територія, а зона примирення природи з місцевими громадами та суспільством загалом. У цьому контексті, на думку фахівців ЮНЕСКО, «біосферні резервати зробили основний внесок у виникнення ідеї сталого розвитку та екосистемного підходу, вони допомагають перевірити результати застосування цих ідей на практиці». Їх менеджмент, або визначений Законом України «Про природно-заповідний фонд України» Проект організації території біосферних заповідників та охорони їх природних комплексів, передбачає поряд із збереженням природних та культурних цінностей, розвитку науки й моніторингу, реалізацію заходів для забезпечення сталого розвитку території – збалансоване ведення сільського, лісового господарства і промисловості, відновлення традиційних видів природокористування, органічного землеробства, виробництва екологічно чистих продуктів харчування, роз-

виток рекреаційної діяльності та використання лікувально-оздоровчого потенціалу, іншої екологічно-безпечної господарської діяльності, створення таким чином нових робочих місць. Виконання цих завдань біосферними заповідниками та іншими природоохоронними територіями закріплено також в Указах Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» та «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника». Таким чином, планування управління природоохоронними територіями, які в окремих гірських районах Українських Карпат (наприклад, в Косівському, Міжгірському, Великоберезнянському, Рахівському, місті Яремче) займають значний відсоток їх територій, має важливе не тільки екологічне, але й соціально-економічне значення. Досвід цієї роботи міг би бути використаним і під час реалізації уже згаданого пілотного проєкту «щодо поєднання системи територіального планування з процедурами довгострокового прогнозування, еколого-соціально-економічного планування та проведення стратегічної оцінки» в Карпатському регіоні.

У цьому плані варто би використати отримані напрацювання і у рамках співпраці щодо збереження українсько-словацько-німецького транснаціонального серійного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

Нагадаємо, що 28 червня 2007 року Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО на 31 сесії ЮНЕСКО в місті Крайстчерч (Нова Зеландія) прийняв рішення про включення українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат» загальною площею 77971,6 гектара (ядрова зона 29278,9 га) до Списку Всесвітньої Спадщини ЮНЕСКО, а 25 червня 2011 року на 35-му засіданні Комітету Всесвітньої спадщини у Парижі було проголошено, що «Давні букові ліси Німеччини» теж занесено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як розширення існуючого українсько-словацького об'єкта «Букові праліси Карпат». Таким чином на європейському континенті утворено унікальну міжнародну природоохоронну територію кластерного типу, загальною площею 96072,4 гектара (ядрова зона 33670,1 га), яка охоплює природний ареал поширення лісів із бука лісового (*Fagus sylvatica*) від високогір'я Україн-

ських Карпат до побережжя Балтійського моря на німецькому архіпелазі Рюген. До складу об'єкта входять ділянки давніх букових лісів на території Німеччини зі складу біосферного резервату Шорфгайде-Хорін (земля Бранденбург), національних парків Гайніх (земля Тюрінгія), Келлервальд-Едерзее (земля Гессен), Мюріц та Ясмунд (земля Мекленбург – Передня Померанія) загальною площею 18100,8 га (ядрова зона 4391,2 га). У Словаччині до складу об'єкта включено ділянки букових пралісів із територій національного парку «Полоніни» та охоронної області «Вігорлат» (Пряшівський край) площею 19584,8 га (ядрова зона 5766,4 га). А в Україні до цього об'єкта входять масиви Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку загальною площею 58386,8 га (ядрова зона 23512,5 га). Наголосимо, що у загальному складі території всього об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» Карпатський біосферний заповідник займає 54,37 відсотка.

Безумовно, досягнення домовленостей між зацікавленими державними відомствами України, Словаччини та Німеччини, у рамках Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, відкриває великі можливості для активізації міжнародної співпраці в природоохоронній та науковій сферах, впровадженні досвіду, зокрема Німеччини, в реалізацію кон-

цепції сталого розвитку. В українських природоохоронних територіях появилося багато нових зацікавлених партнерів та доступ до передового європейського досвіду.

Інтегрована система менеджменту, яка розроблена для ефективного управління цим надзвичайно цінним тристороннім транснаціональним об'єктом, передбачає, в першу чергу, найбільш ефективні заходи із збереження об'єкта з усіма біотичними та абіотичними компонентами, гео- і біорізноманіттям та екологічними процесами. Має забезпечуватись підтримка самовідновних процесів у відповідних екосистемах та організація охорони від впливу антропогенних факторів, підтримка та розширення існуючого екологічно з'єданого комплексу пралісів та природних букових лісів, які об'єднують українські та словацькі кластери. Будуть активізовані наукові дослідження з метою отримання знань, які можна передати та запровадити для сталого, наближеного до природи лісокористування, використання природної спадщини для посилення екоосвіти, формування екологічної свідомості, розширення поінформованості громадськості про роль і цінності пралісів на місцевому, національному та міжнародному рівнях, забезпечення сталого використання природних ресурсів на територіях, що прилягають до цього об'єкта.

На виконання Інтегрованого менеджменту зараз, за фінансової під-

тримки Федерального міністерства охорони довкілля та ядерної безпеки Німеччини, реалізується проект «Сталий менеджмент територій, прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» (Україна-Словаччина)», а Університет сталого розвитку (м. Еберсвальде) за кошти Німецького фонду охорони природи (DBU) завершив розробку проекту «Природоохоронний менеджмент Карпатського біосферного заповідника і розв'язання сучасних викликів на Закарпатті (Україна)». Крім того, розпорядженням Кабінету Міністрів України затверджено план заходів щодо збереження та розвитку української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат».

У процесі реалізації цих проектів, за участю зацікавлених партнерів (Міністерство екології та природних ресурсів України, районні державні адміністрації, сільські ради, місцеве населення, державні лісгосподарські підприємства, приватні лісозаготівельні організації, заклади туристичного сектору, навчальні, науково-дослідні установи та інші зацікавлені групи), проведено аналіз ситуації в зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника та визначено основні природоохоронні цілі для східної частини Закарпаття. До найважливіших з них віднесено збереження пралісів та лісових екосистем загалом, збереження та відродження високогірних луків-полонин, відновлення чисельності великих хижих ссавців, охорона водних та заплавних екосистем, печер, карстових утворень та Долини нарцисів. Сформовано вісім стратегічних напрямків щодо їх реалізації. В першу чергу пропонується надати природоохоронний статус залишкам пралісів та взяти під особливий контроль дотримання лісового законодавства, розробити проекти із залучення міжнародного «вуглецевого» фінансування заходів щодо збереження лісів, зокрема використання для цього добровільних карбонових кредитів у рамках німецької кліматичної ініціативи.

Оскільки більшість населених пунктів, що розташовані на прилеглих до біосферного заповідника територіях, не газифіковані і основним джерелом тепла виступає деревина, пропонується здійснити підготовку проектних заявок для впровадження альтернативних джерел енергії і зменшення в такий спосіб попиту на дрова в зоні розташування

букових пралісів. Як важливий напрямок діяльності розглядається розвиток екотуризму, відродження традиційного полонинського господарства тощо.

Інтегрованим менеджментом та відповідним рішенням Кабінету Міністрів України до стратегічних напрямків роботи визначено також створення на базі Карпатського біосферного заповідника, на гірському курорті Кваси Рахівського району Закарпатської області, Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів та сталого розвитку. Центр лобюватиме природоохоронні ініціативи та проекти для сталого розвитку гірських терито-

рій, організовуватиме обмін досвідом між спеціалістами та поглиблення міжнародної співпраці. Його діяльність буде спрямована на підвищення рівня екологічної освіченості управлінських та господарських кадрів, проведення досліджень та навчальних практик в галузі лісової екології та сталого розвитку студентами та науковцями з України, Німеччини, Словаччини, Швейцарії, Чехії та інших країн. Центр стане місцем проведення щорічних міжнародних науково-практичних конференцій, на його базі буде реалізовуватись ідея створення «Екологічного Давосу» у Центрі Європи.

Макет споруди Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів та сталого розвитку

На Говерлі

НОВІ ОБ'ЄКТИ ПЗФ

11 січня 2011 р. Упродовж останніх 20 років площа природно-заповідного фонду Закарпатської області збільшилася з 6,8 до 13,4 %. Нині взято на облік 450 територій та об'єктів ПЗФ загальною площею 172,1 тис. га, з них: 34 об'єкти загальнодержавного значення на площі 154,5 тис. га та 416 місцевого значення на площі 17599,9 га.

За останні два роки Держуправлінням охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області завершено ряд заходів щодо розширення діючих територій ПЗФ та створення нових, що збільшило «відсоток заповідності» на 0,7%.

У 2010 р. створено 4 ботанічні заказники місцевого значення: «Егреш» – на площі 25,0 га у Виноградівському лісництві державного підприємства «Виноградівське лісове господарство» без вилучення площі від землекористувача; «Ардов» – на площі 37,4 га; «Косоньська гора» – на площі 9,0 га та «Сілаш» – на площі 75,5 га у лісфонді філії «Берег водержспецігосп» без вилучення площі від землекористувача. Загальна площа заказників становить 146,9 га. Заказники створені з метою збереження та охорони найдавніших в області вільшників у дубових насадженнях.

З 2006 р. діє Програма розвитку екомережі до 2020 року та затверджений облдержадміністрацією План заходів, спрямованих на розвиток регіональної мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення на території Закарпатської області на період 2009-2013 років.

Наразі Карпатським біосферним заповідником завершується підготовка наукових обґрунтувань на створення нових територій природно-заповідного фонду – заказників місцевого значення «Опреський» та «Ліса гора», заповідного урочища «Заплава верхньої Тиси», пам'яток природи «Карстова печера «Черлений камінь» та «Штольня «Довгаруна» загальною площею 1019,6 га.

Завершено наукове обґрунтування на створення лісового заказника – «Тополина» (86,0 га) у Свалявському районі. Розглядається можливість створення ландшафтного заказника «Остра» (20,0 га) в Ужгородському районі.

На виконання положень Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, погоджено з біосферним заповідником надання статусу водно-болотних угідь міжнародного значення на території заповідника урочищ «Марамороське високогір'я» на площі 2128 га та «Озірний-Бребенеску» на площі 1656,91 га.

До Держуправління надійшли пропозиції від науковців та природоохоронних установ краю щодо створення нових об'єктів загальною площею понад 2 тис. га.

УКРАЇНА БРАТИМЕ УЧАСТЬ У ВИРІШЕННІ ОСНОВНИХ ПИТАНЬ ГЕФ

24 березня 2011 р. Рада Глобального екологічного фонду поповнилася представником Мінприроди України.

Під час регіональної зустрічі ГЕФ в Києві новим членом його Ради обрано начальника управління міжнародного співробітництва та євроінтеграції Міністерства екології та природних ресурсів України Вадима Пожарського. В такий спосіб Фонд відзначив активність нашої країни в сфері екології.

Рада – головний керівний орган ГЕФ, що функціонує як незалежна рада директорів з відповідальністю за розвиток, прийняття та оцінку програм Глобального екологічного фонду.

ЕКОСВІТ У ПОДІЯХ

Нагадаємо, що 22 березня 2011 року на відкритті регіональної конференції ГЕФ в Києві голова найбільшої екологічної організації світу Монік Барбю повідомила, що Глобальний екологічний фонд готовий виділити на українські природоохоронні проекти 40 мільйонів доларів.

Довідково: Глобальний екологічний фонд (ГЕФ) – міжнародна організація, створена в 1991 році в ході підписання резолюції Радою виконавчих директорів Світового банку і відповідними домовленостями між Програмою розвитку ООН (ПРООН) та програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), членами якої є 182 держави, міжнародні інституції, неурядові організації (НУО) і приватні компанії.

Організація працює заради поліпшення стану глобального навколишнього середовища шляхом підтримки національних ініціатив зі сталого розвитку.

У 1994 році в Ріо, на Саміті Землі, ГЕФ була реорганізована, вийшла з системи Світового банку та стала постійною окремою установою.

Щороку ГЕФ інвестує в природоохоронні проекти по всьому світу близько 1 млрд. доларів США.

КОНФЕРЕНЦІЯ П'ЯТИ МІНІСТРІВ ДОВКІЛЛЯ КРАЇН БАСЕЙНУ р. ТИСИ В УЖГОРОДІ

11 квітня 2011р. Міністр екології та природних ресурсів України Микола Злочевський провів конференцію міністрів довкілля п'яти країн басейну р. Тиса. Зустріч відбулася у рамках головування України у Міжнародній комісії із захисту р. Дунай. Делегації Румунії, Сербії, Словаччини, Угорщини, України та Європейської Комісії, а також представники міжнародних природоохоронних організацій зібралися в Ужгороді для погодження подальших дій з метою захисту та сталого господарювання в басейні Тиси, яка є спільною природною спадщиною та сферою відповідальності.

У ході зустрічі, зокрема, було укладено Меморандум про порозуміння «Посилення співробітництва у басейні ріки Тиса у напрямку імплементації плану інтегрованого управління басейном ріки Тиса з метою підтримки сталого розвитку регіону». План, який готувався протягом шести років експертами країн басейну р. Тиса, в тому числі за активної участі української сторони, має на меті поширити реалізацію Рамкової водної директиви ЄС у п'яти притисянських країнах.

Меморандум, зокрема, передбачає узгоджені дії сторін при будівництві очисних споруд, створення механізмів запобігання паводкам, впровадження радикальних заходів, спрямованих на припинення забруднення Тиси, запровадження комплексного екологічного моніторингу.

Зустріч міністрів довкілля організована Мінприроди України спільно з МЗС, Держводгоспом України та Закарпатською обласною державною адміністрацією.

«ДОВКІЛЛЯ ДЛЯ УКРАЇНИ»

19-21 квітня 2011 р. Таку назву мав Міжнародний екологічний форум, який проходив у Києві, у приміщенні Міжнародного виставкового центру. У заходах форуму взяли участь більше 10 тисяч чоловік. Одним з його активних учасників був Карпатський біосферний заповідник.

Мета форуму – зміцнення партнерства органів державної влади та місцевого самоврядування, науки, освіти, бізнесу, громадських організацій для поліпшення стану довкілля в Україні; інтеграція екологічної політики в галузеві політики; створення еколого-економічних умов для збалансованого (сталого) розвитку держави; гарантування екологічної безпеки, збереження біорізноманіття; формування умов для відтворення природних ресурсів; підвищення ресурсо- та енергоефективності економіки; узагальнення досвіду міжрегіонального й міжнародного співробітництва та розробка рекомендацій щодо комплексного розв'язання екологічних проблем.

У рамках екологічного форуму проведено низку заходів. Зокрема, директор КБЗ Федір Гамор та його заступник Василь Покинйчереда стали учасниками міжнародної науково-практичної конференції «Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України». Екоосвітники заповідника Іванна Колачук та Ігор Кальба представляли діяльність та здобутки рідної установи. Стенди, друкована продукція, медіа-презентації, відеофільми – основні засоби, що слугували їм для донесення інформації до відвідувачів. Біля павільйона заповідника завжди було гамірно. Гості мали можливість скуштувати традиційні гуцульські смаколики: вурду, бринзу, овечий сир, білі гриби, мед та, звичайно, знамениті на всю Україну гуцульську яфінівку і закарпатське вино. Відвідувачів вразили традиційні для Рахівщини, прикрашені колосками та «косицями», калач і великодня паска.

В оформленні виставки методичну допомогу заповіднику надали давні його друзі – члени Національної спілки художників України В. Кікіньов та Л. Гурська.

За вагомий внесок у роботу 4-ої міжнародної виставки «Довкілля–2011» Карпатський біосферний заповідник був відзначений сертифікатом учасника форуму.

Ігор КАЛЬБА

• • •

ПРИГОДИ ПЕТ-ПЛЯШКИ, або ДОСВІД ЧЕХІЇ В ЗАКАРПАТТІ

22 квітня 2011 р. В еколого-освітньому центрі КБЗ, розташованому в Географічному центрі Європи, відбулася виставка робіт чеської художниці Вероніки Ріхтерової. Виставку організували Генеральне консульство Чеської Республіки у Львові, КБЗ, Рахівські районні держадміністрація та рада.

– Завдячуючи чудовій ідеї Генерального консула Чеської Республіки у Львові Давіда Павліти та консула Мартіни Павлітової-Мухової, – зауважив у своєму виступі директор КБЗ Федір Гамор, – маємо добру нагоду ознайомитися з роботами сучасної чеської мисткині, присвяченими розв'язанню однієї з найбільш актуальних екологічних проблем нашого краю – організації збору та переробки пластикової тари. Внаслідок низького рівня загальної культури та екологічної свідомості населення, недостатньої виховної та організаційно-розпорядчої роботи береги наших річок і потоків поде-

Промовляє Генеральний консул Чеської Республіки у Львові Давід Павліта. Географічний центр Європи, с. Ділове

куди перетворилися у стихійні сміттєзвалища. Це ганебне явище завдає великої шкоди природі, псує імідж краю, пріоритетом якого оголошено розвиток туризму і рекреації. Презентована в Географічному центрі Європи на Україні виставка є глибоко символічною – в першу чергу тому, бо ще раз привертає увагу до розв'язання екологічних проблем, а по друге – демонструє досвід роботи органів місцевої влади та громадськості Чехії у цьому напрямку.

Ця виставка, як і минулорічна акція на українсько-румунському кордоні «Чиста країна» з очищення берегів Тиси від побутового сміття, засвідчує прагнення народів у центрі Європи боротися за чисте довкілля, спільними зусиллями вирішувати проблеми в Карпатському регіоні.

Давід Павліта та Мартіна Павлітова-Мухова наголосили, що використання пет-пляшки породило глобальну проблему, яку слід нагально вирішувати. Чеський досвід у цьому знадобиться українським друзям. Представники чеської сторони підготували буклет «Творча рецикляція в Чеській Республіці. Вероніка Ріхтерова: вшанування пластикових пляшок». У ньому розкрито увесь шлях, який пройшла пет-пляшка від виготовлення, досвід її використання у Чехії, де зокрема цей процес налагоджено досить добре – з участю держави, місцевих органів влади, громадськості.

В імпрезі також взяли участь голова Рахівської районної ради Микола Беркела, заступник голови РДА Олександр Томашук, голова села Костилівка Ольга Сметанюк, директор Закарпатського обласного еколого-натуралістичного центру Олександр Геревич. Вони наголосили, що у населених пунктах району встановлено понад 200 контейнерів, в тому числі виготовлених і за рахунок міжнародної спільноти. Однак ця робота знаходиться поки що у початковій стадії. Належить нагально вирішити питання переробки пет-пляшок. І тут досвід чеської сторони буде корисним і вчасним.

На святі з інсценівками виступили учні – юні екологи з Лазещинської, Костилівської, Діловецької загальноосвітніх шкіл.

А компетентне журі підбило підсумки конкурсу робіт школярів та позашкільних закладів Рахівського району з творчого використання пластикових пляшок.

Василь БОЙЧУК

• • •

ЗУСТРІЧ НА ОСТРОВІ ВІЛЬМ

28-30 квітня 2011 р. Група працівників Карпатського біосферного заповідника на чолі з директором установи Федором Гамором взяла участь у семінарі, що відбувся на острові Вільм (Німеччина). Це один із заходів у рамках міжнародного проекту «Сталий менеджмент територій, прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат». Нагадаємо, що недоторкані букові ліси КБЗ отримали високий міжнародний статус у складі транскордонного серійного українсько-словацького об'єкта в червні 2007 р. Ядро Всесвітньої природної спадщини оточено потужним кільцем буферної зони, де розташовані населені пункти і здійснюється традиційне господарювання. Тому надзвичайно важливим аспектом менеджменту є вироблення єдиної стратегії підтримки місцевих громад в зоні збереження унікального природного осередку, посилення екопросвітницької та пропагандистської функцій природоохоронних територій.

Проект реалізується за участі зацікавлених сторін з України (КБЗ, Ужанський НПП), Словаччини (Міністерство охорони природи, національні парки «Полоніни», «Вігорлат») та німецькими партнерами (Федеральна агенція з охорони природи, Університет сталого розвитку з м. Еберсвальде). Німецькі колеги ініціювали приєднання природних букових лісів своєї країни, що зростають на найпівнічнішій межі ареалу бука лісового, до українсько-словацького об'єкта.

Широка співпраця між усіма зацікавленими сторонами повинна стати запорукою збереження унікальних ділянок помірних широколистяних лісів Європи. В рамках реалізації проекту вже відбулася перша зустріч партнерів у словацькому містечку Сніна (16-17 березня 2011 р.). Здійснено ґрунтовний аналіз сильних і слабких сторін сучасної ситуації щодо менеджменту в буферній зоні об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат».

Зустріч на о. Вільм присвячена створенню інформаційної та екоосвітньої інфраструктури, яка б сприяла збереженню букових пралісів і надала додаткові можливості для розвитку місцевих громад. Зокрема, директор Карпатського біосферного заповідника Ф. Гамор виступив з ініціативою щодо створення Міжнародного навчально-дослідного центру з вивчення букових пралісів та сталого розвитку в с. Кваси Рахівського району Закарпатської області. Під час семінару обговорено перспективи створення центру, чітко визначено його функції та потенційну цільову аудиторію. Особливої уваги надано методологічним принципам заснування і організації роботи, а також аналізу економічних питань – пошуку джерел фінансування будівництва цього вкрай важливого інфраструктурного об'єкта, фінансовим перспективам його діяльності.

Німецькі і словацькі колеги підтримали ідею створення міжнародного науково-дослідного центру на базі Карпатського біосферного заповідника і навіть запропонували координуючу роль серед просвітницьких структур на територіях, прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини, що знаходяться на різних стадіях створення (переважно проектування). І хоча у Карпатського біосферного заповідника є чималий досвід у створенні еколого-освітніх та інформаційно-туристичних центрів, аналіз з боку німецьких колег успішних та не зовсім вдалих кроків на шляху розбудови подібної інфраструктури був надзвичайно цінним і пізнавальним. Учасники семінару відвідали один з найбільш відомих у Німеччині візит-центрів «Королівський трон» (Königsstuhl). Він заснований кілька

років тому у національному парку «Ясмунд». Обладнаний за останнім словом сучасних інформаційних технологій, наповнений різноманітними інтерактивними засобами у поєднанні із натурними експонатами, «Королівський трон» може виступати взірцем для створення аналогічних інформаційних осередків в Україні.

Вікторія БУНДЗЯК

• • •

ЄДНАННЯ СЕРДЕЦЬ, ЄДНАННЯ КУЛЬТУР...

21 травня 2011 р. У рамках святкування Дня Європи та Дня міста Рахова, у садибі-колибі підприємця Василя Шорбана в Географічному центрі Європи, Карпатський біосферний заповідник та міська рада провели засідання «круглого столу». З цієї нагоди на мальовничу Рахівщину з'їхалися представники Закарпатської обласної, Рахівської районної та міської влад, природоохоронних та ділових кіл, громадських організацій, делегації міст-побратимів Рахова зі Свидника (Словаччина), п'ятого району Будапешта Ліпотварош (Угорщина), Вішеу-де-Сус (Румунія), голови населених пунктів, з якими співпрацює заповідник і межує Рахів.

Привітав учасників свята і виступив перед ними з доповіддю «Природні та культурні цінності краю у центрі Європи: проблеми їх збереження та використання» директор Карпатського біосферного заповідника, доктор біологічних наук, професор Федір Гамор. Він, зокрема, акцентував увагу присутніх на складнощах та актуальності проблем, які нарізали в економіці, охороні довкілля, соціальній сфері українського регіону Карпат, зробив відеоаудіовану презентацію-екскурсу на цю тему, розповів про стан і перспективи міжнародної співпраці заповідника.

Перший заступник голови Закарпатської обласної ради Володимир Закурений зачитав вітання учасникам «круглого столу», яке надіслали голови обласних держадміністрації та ради Олександр Ледида й Іван Балоба, а потім виступив з повідомленням «Розвиток регіону в центрі Європи – пріоритетне завдання органів місцевого самоврядування Закарпаття». Він, зокрема, зосередив увагу присутніх на розширеному засіданні комітету економічних реформ Закарпатської області, в якому кілька днів перед цим брали участь Президент України Віктор Янукович та ряд міністрів. Це засідання

Вітальне слово учасникам «круглого столу» з вуст першого заступника голови Закарпатської обласної ради Володимира Закуреного

є добрим поштовхом щодо поліпшення соціально-економічного і культурного розвитку регіонів. Він також наголосив, що питанням подальшого розвитку Закарпаття як регіону в центрі Європи органи місцевого самоврядування краю постійно приділяють значну увагу. Ще у 2006 році на обласному рівні була розроблена і прийнята регіональна стратегія розвитку Закарпаття до 2015 року. Вона визначає стратегічні цілі та критерії їх досягнення, заходи з координації дій центральних, регіональних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямовані на реалізацію конкретних завдань з п'яти пріоритетів.

Головна їх мета – забезпечити добробут та високу якість життя теперішнього та майбутнього покоління...

«Рахів – місто в Географічному центрі Європи» – такою була тема виступу голови міста Ярослава Думина. Голова райдержадміністрації Дмитро Андріюк аналізував роботу органу виконавчої влади щодо зростання іміджу Рахівщини як унікального туристично-рекреаційного куточка України, налагодження міжнародної співпраці в цьому напрямку з сусідніми європейськими державами.

Багато цікавих аспектів створення привабливого іміджу регіону, в тому числі й Рахівщини, як важливої передумови для залучення інвестицій, порушив у своєму виступі президент торгово-промислової палати Закарпаття Отто Ковчар.

Депутат п'ятого району Будапешта Ліпотварош (Угорщина) Йозеф Бартол, заступник прімара м. Вішеу-де-Сус (Румунія) Олівер Барані, мер міста Свидника (Словаччина) Ян Голодняк говорили про проблеми охорони довкілля, використання рекреаційно-туристичного потенціалу територій, на яких проживають, розширення співпраці з українськими колегами, зокрема із КБЗ і Рахівською міською радою тощо.

Доцент кафедри лісівництва Національного лісотехнічного університету України, кандидат сільськогосподарських наук Василь Лавний (м. Львів) свій виступ присвятив темі «Вибіркова система лісового господарства та перспективи її застосування у Карпатах». Про роль екологічної освіти у збереженні природної та культурної спадщини Українських Карпат говорив директор Закарпатського обласного еколого-натуралістичного центру «Ойкос» Олександр Геревич.

Василь БОЙЧУК

• • •

ВІЗИТ СТУДЕНТІВ З НІМЕЧЧИНИ

29 травня 2011 р. Міжнародна співпраця є одним із пріоритетів Карпатського біосферного заповідника. Це закріплено на законодавчому рівні, де чітко прописано, що біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення (Закон України «Про природно-заповідний фонд України»). До основних завдань біосферного заповідника відноситься також підготовка молодих кадрів. Щороку тут навчальну та переддипломну практику проходять сотні студентів із провідних вишів України та з-за кордону. Серед них – Університет сталого розвитку м. Еберсвальде (ФРН), державні університети Білорусі та країн Прибалтики, національні університети «Києво-Могилянська академія», Київський, Львівський, Харківський, Ужгородський, Прикарпатський, Чернівецький, низка державних педагогічних університетів та інші вищі учбові заклади.

Слід виокремити з цього переліку Університет сталого розвитку м. Еберсвальде, з яким заповідник пов'язує багаторічна наукова та природоохоронна співпраця. Студенти лісового факультету цього навчального закладу вже шість років

Семінар з нагоди Всесвітнього дня охорони навколишнього природного середовища для німецьких студентів. Центральна садиба КБЗ, м. Рахів

поспіл проходять польову практику на базі КБЗ. Подібних прецедентів в Україні немає. Не став винятком і 2011 рік. Чергова група німецьких студентів – бакалаврів та магістрів – на чолі з університетською професурою (загалом 38 осіб) працювали на території заповідника упродовж тижня. Програма практики була насиченою і різноманітною, оскільки формувалася з врахуванням інтересів усіх практикантів.

Важливо також зазначити, що в процесі роботи до німців долучилися дві групи українських студентів – з Ужгородського національного університету та Національного лісотехнічного університету України (м. Львів).

Під час практики студенти зібрали інформацію, яка потребувала відповідної інтерпретації. З цією метою на базі центральної садиби КБЗ (м. Рахів) організовано семінар, приурочений до Всесвітнього дня охорони навколишнього природного середовища, участь у якому взяли представники Університету сталого розвитку, українські студенти, працівники заповідника тощо. Основною темою семінару були екологічні й соціально-економічні аспекти трансформації нашого суспільства в пострадянський період очима німецьких студентів.

На завершення візиту проведено зустріч із директором КБЗ Ф. Гамором та вечір українсько-німецької дружби, який сприяв неформальному спілкуванню молоді обох країн.

Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА

• • •

ТРЕТЯ НАРАДА КОНФЕРЕНЦІЇ СТОРІН КАРПАТСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

Протягом **25-27 травня 2011 року** проходила Третя нарада Конференції Сторін Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (Карпатська конвенція). У Конференції, яка відбулася у м. Братиславі (Словацька Республіка), взяли участь представники карпатських країн – Чехії, Угорщини, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччини, України та міжнародних організацій. Від України у нараді взяла участь офіційна делегація України під головуванням заступника Міністра екології та природних ресурсів України Ігора Вільдмана.

Головною подією наради стало схвалення та підписання двох протоколів до Карпатської конвенції – Протоколу про сталий туризм та Протоколу про стале управління лісами на сегменті високого рівня в рамках наради. Уповноваженими

Учасники «круглого столу» «Екологічний Давос» у Центрі Європи». Центральна садиба КБЗ, м. Рахів

високопосадовцями від імені урядів шести карпатських країн – Чехії, Угорщини, Румунії, Сербії, Словаччини та України – було підписано Протокол про стале управління лісами. Польща зробить це найближчим часом. Протокол про сталий туризм підписано від імені урядів чотирьох карпатських країн – Чехії, Румунії, Сербії та Словаччини, оскільки напередодні наради Угорщина запропонувала внести зміни до його тексту. У зв'язку з цим Україна, Угорщина та Польща підпишуть зазначений Протокол після здійснення національних процедур погодження з врахуванням запропонованих Угорщиною змін до тексту.

Основними питаннями наради були стан впровадження Карпатської конвенції за 2008-2011 роки, узгодження та прийняття рішень Третьої наради Конференції сторін Карпатської конвенції. Серед основних слід відзначити рішення щодо прийняття: Стратегічного плану дій для впровадження Протоколу про збереження та стале використання біологічного і ландшафтного різноманіття до Карпатської конвенції, Середньострокової Стратегії Карпатської мережі природоохоронних територій; плану роботи та бюджету Карпатської конвенції на період 2012-2014 рр. Прийнято оновлені положення про Робочі групи Карпатської конвенції, а також щодо розроблення проекту Протоколу про стале сільське господарство і сільський розвиток та проекту Протоколу щодо сталої промисловості, енергетики, транспорту та інфраструктури.

Під час сегмента високого рівня також прийнято Міністерську декларацію, у якій визначені основні досягнення за період з Другої наради Конференції сторін та завдання на трирічний період, до наступної Четвертої наради Конференції сторін, яку передбачається провести у 2014 році у Чехії.

«ЕКОЛОГІЧНИЙ ДАВОС» У ЦЕНТРІ ЄВРОПИ»

15-16 червня 2011 р. проведено дні газети «Голос України» (м. Київ) в Географічному центрі Європи, в рамках яких на центральній садибі Карпатського біосферного заповідника в Рахові відбувся «круглий стіл» на тему «Екологічний Давос» у Центрі Європи». Для участі в цьому заході зібралися керівники органів влади Закарпатської області і Рахівського району, представники газети «Голос України» на

чолі із заступником головного редактора Леонідом Бровченком, територіальних громад, які розташовані в зоні діяльності КБЗ, наукових еколого-природоохоронних закладів, знані журналісти.

Про ідею проведення «круглого столу» на Рахівщині, його важливість для газетярів «Голосу України» розповів Л. Бровченко.

На засіданні «круглого столу» заслухано ряд доповідей і повідомлень. Зокрема: «Природні та культурно-історичні передумови для розбудови «Екологічного Давосу» у центрі Європи» (доктор біологічних наук, професор Федір Гамор), «Проблеми переведення лісового господарства в Карпатах на засади сталого лісокористування» (директор Українського науково-дослідного інституту гірського лісівництва, доктор біологічних наук, професор Василь Парпан), «Екологічні проблеми та шляхи їх розв'язання у гірській частині Закарпаття» (завідувач відділу Інституту екології Карпат НАН України, кандидат біологічних наук Олександр Кагало), «Про розвиток туризму та рекреації як основний пріоритет для гірської Рахівщини» (голова Рахівської районної держадміністрації Дмитро Андріюк), «Гуцульський Париж» у Центрі Європи: проблеми розвитку та відродження історичної слави» (голова міста Рахів Ярослав Думин). Член Національної спілки письменників України, перший заступник головного редактора журналу «Зелені Карпати» Василь Кухта ознайомив присутніх зі своїм есе «Центральноєвропейські аборигени», яке готується до друку у київському видавництві «Ярославів вал».

На засіданні прийнято Звернення учасників «круглого столу» до Президента України Віктора Януковича, Кабінету Міністрів України та органів регіональної і місцевої влад.

Учасники «круглого столу» ознайомилися з діяльністю КБЗ та його інфраструктурою, відвідали Музей екології Карпат, еколого-освітні центри «Центр Європи» та «Високогір'я Карпат», здійснили сходження на найвищу гірську вершину України – г. Говерлу.

Василь БОЙЧУК

ЗВЕРНЕННЯ УЧАСНИКІВ «КРУГЛОГО СТОЛУ» «ЕКОЛОГІЧНИЙ ДАВОС» У ЦЕНТРІ ЄВРОПИ» ДО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ ВІКТОРА ЯНУКОВИЧА, КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ, РЕГІОНАЛЬНИХ І МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ

Ми, учасники «круглого столу» «Екологічний Давос» у Центрі Європи», який проходив у м. Рахові Закарпатської області 15-16 червня 2011 року з ініціативи газети «Голос України» та Карпатського біосферного заповідника, зібралися, щоб обговорити актуальні екологічні та пов'язані з ними соціально-економічні проблеми одного з найунікальніших регіонів України, яким є Рахів і Рахівщина, і який, безумовно, має не тільки важливе національне, але й загальноєвропейське і світове значення. Цей край, розташований у Географічному центрі Європи, володіє потужним природно-економічним та рекреаційно-туристичним потенціалом, залишається одним з найкраще збережених гірських масивів з унікальними природними рельєфом та біорізноманіттям. Тут

бере початок найдовша притока Дунаю річка Тиса, формується клімат, численні водні джерела, що має визначальний вплив на життя людей у Євросередині. Тут також розташовані шість найвищих гірських вершин Українських Карпат, серед них г. Говерла (2061 м) – символ України, зустрічається велика кількість рідкісних та ендемічних видів фауни і флори, рослинних і тваринних угруповань, унікальних екосистем. Найбільшу цінність регіону становлять ліси, які в структурі угідь займають 75 відсотків. Більшість із них, як ось букові праліси, зберегли свою первозданність і неповторність і по праву віднесені до Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО.

Переважаюча частина зазначених багатств знаходиться в Карпатському біосферному заповіднику, який визнано однією із провідних природоохоронних та науково-дослідних установ України, а також Європи і світу. За досягнення в роботі він тричі нагороджений Європейським дипломом Ради Європи.

Крім природних скарбів, цей регіон також володіє унікальним культурно-історичним спадком, насамперед самобутніми традиціями, звичаями, обрядами, ремеслами, архітектурою, фольклором, укладом життя гуцулів. Місто Рахів – столиця закарпатської Гуцульщини. За часів Австро-Угорщини, Чехословаччини, завдяки розвитку його рекреаційно-туристичного потенціалу, це місто величали Гуцульським Парижем. Сюди прямували туристичні потяги з Будапешта і Праги. Не менш унікальними є Географічний центр Європи, залишки гатей, які призначались для сплаву деревини, дерев'яні церкви, які збереглися з минулих століть, гірські озера тощо.

На жаль, ми повинні констатувати, що, володіючи такими потужними природними багатствами, ресурсами, рекреаційно-туристичним потенціалом, внаслідок багатьох факторів і причин, які не завжди залежать від місцевого населення, його та органів місцевої влади можливостей, у розвитку цього краю існують суттєві проблеми. Зокрема, внаслідок перекосів у економічному розвитку в попередні десятиріччя намітилися негативні тенденції в розвитку соціальної інфраструктури, насамперед – у спорудженні шосейних і лісових доріг, об'єктів переробки побутових відходів та очистки стоків, водо- і тепло-

постачання, відбулися кілька катастрофічних паводків, занепопало традиційне полонинське господарство тощо.

Наявний туристично-рекреаційний потенціал, внаслідок відсутності інвестицій, використовується недостатньо, а через це високим залишається рівень безробіття горян, соціальна бідність і необлаштованість сімей.

Учасники «круглого столу» єдині в тому, що край у центрі Європи, будучи унікальною місциною не лише на карті України, має можливість уже в нинішніх умовах, при відповідній підтримці центральних та регіональних органів влади, міжнародної спільноти, стати одним із найцивілізованіших і найпривабливіших туристичних куточків нашої держави, набутти заслуженої популярності всередині України і за кордоном. Ми переконалися: існує реальна можливість розбудови справжнього «Екологічного Давосу» у Центрі Європи».

У зв'язку з цим вважали б за необхідне:

1. Порушити питання щодо прийняття Закону України «Про спеціальну еколого-економічну зону «Рахів» й розробки спеціальної програми розвитку та благоустрою міста Рахів як населеного пункту в географічному центрі Європи. Передбачити реконструкцію і капітальний ремонт високогірних доріг та іншої туристично-рекреаційної інфраструктури в Чорногірському та Свидовецькому масивах Закарпаття.

2. Забезпечити відкриття руху пасажирського потягу за маршрутом «Київ-Рахів».

3. Спорудити пункт пропуску та автомобільний міст через річку Тису на українсько-румунському кордоні в селі Ділове.

4. Забезпечити будівництво Міжнародного навчально-дослідного виставкового центру букових пралісів та сталого розвитку Карпат у селі Кваси.

5. Створити належні умови для збереження та розвитку Карпатського біосферного заповідника як території, що входить до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

15 червня 2011 р., м. Рахів

• • •

ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ПОБІЛЬШАЛО

19-29 червня 2011 р. у Парижі відбулася 35-та сесія Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. На її засіданнях до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО включено 25 нових об'єктів, з них: три – природного, 21 – культурного та один – змішаного типів. На сьогодні цей список включає 936 об'єктів, з них 183 – природні.

На засіданні Комітету, зокрема, прийнято рішення про розширення українсько-словацького об'єкта «Букові праліси Карпат» за рахунок п'яти нових кластерів із Німеччини з площею ядрової зони 4 391 га. Формують німецьку частину території чотирьох національних парків (Ясмунд, Мюрітц, Гайніх та Келлервальд-Едерзее) та біосферного резервату Шорфгайде-Корін. Затверджено також нову його назву: «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» (Словаччина, Україна, Німеччина). Загальна площа ядрової зони тепер складає 33 669 га.

Також до переліку унікальних місць всесвітнього значення було віднесено резиденцію митрополитів Буковини і Далмації XIX ст. у м. Чернівці. Тепер тут розташовані центральні корпуси Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Давній буковий ліс Німеччини

Нагадаємо, що до об'єкта Всесвітньої спадщини «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» (Словаччина, Україна, Німеччина) у 2007 році віднесено й букові праліси Карпатського біосферного заповідника з площею ядрової зони 20 980,5 га, що становить 62 відсотки від загальної.

Юрій БЕРКЕЛА

ДОПОМОГА ВІД УРЯДУ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ

25 червня 2011 р. Міністерство екології та природних ресурсів України отримало вантаж від Уряду Федеративної Республіки Німеччини з 95 одиницями комп'ютерного обладнання для новостворених установ природно-заповідного фонду.

Активна співпраця між Україною та Німеччиною здійснюється у рамках міжурядової Угоди «Про співробітництво в галузі охорони навколишнього природного середовища» від 10 червня 1993 року.

Користуючись нагодою, Мінприроди висловлює вдячність Уряду Федеративної Республіки Німеччини за підтримку та технічну допомогу.

ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ

5–7 липня 2011 р. Завдяки активній позиції адміністрації Карпатського біосферного заповідника останній є постійним учасником важливих міжнародних проектів, які реалізуються не лише задля власного розвитку, але й для блага регіону загалом.

Не був винятком і проект «Сталий менеджмент територій, прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» (Україна-Словаччина), розроблений за підтримки Федерального міністерства довкілля, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини. Проектом передбачено проведення серії семінарів, присвячених вдосконаленню інтегрованого менеджменту цього надзвичайно важливого транснаціонального об'єкта. Учасниками засідань є представники Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку (Україна), а також двох природоохоронних територій Словаччини (національний природний парк «Полоніни» і ландшафтний парк «Вігорлат»), та п'ятих установ Німеччини (національні парки «Мюріц», «Гайніх», «Ясмунд», «Келлервальд-Едерзеє» та біосферний резерват «Шофгайде-Хорін»).

На базі Солотвинського «Спелеоцентру» відбувся черговий, третій за рахунком, практичний семінар в рамках згаданого тристороннього проекту, де КБЗ виступив не лише активним учасником, а й співорганізатором.

Протягом трьох років тривала підготовка номінації до Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО щодо розширення існуючого об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» (Україна-Словаччина) за рахунок п'яти німецьких кластерів старовікових лісів, які охороняються згаданими природоохоронними установами Німеччини. 25 червня 2011 р. цей процес отримав логічне завершення, коли на 35-му засіданні Комітету Всесвітньої спадщини у Парижі було проголошено, що «Давні ліси Німеччини» занесено до списків Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО в якості існуючого

Під час семінару у рамках проекту «Сталий менеджмент територій, прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат» (Україна–Словаччина), Солотвино, липень 2011 р.

українсько-словацького об'єкта «Букові праліси Карпат». Своєму успіху німецькі колеги у значній мірі завдячують активній підтримці з боку колективу Карпатського біосферного заповідника та особисто Ф. Гамора, який був учасником численних зустрічей, а також членом експедиції під час оцінки німецьких кластерів.

Також під час номінування розроблено Інтегровану систему менеджменту, яка б забезпечила ефективне управління цим надзвичайно цінним тристороннім транснаціональним об'єктом.

Основними спільними завданнями є: забезпечення найбільш ефективного збереження об'єкта з усіма біотичними та абіотичними компонентами, гео- і біорізноманіттям та екологічними процесами; підтримання самовідновлення у відповідних екосистемах та організація охорони від антропогенних процесів і факторів; підтримання та розширення існуючого екологічно з'єданого комплексу пралісів та природних букових лісів, які сполучають словацькі та українські кластери; використання серійних об'єктів для наукових досліджень з метою отримання знань, які можна передати та використати для сталого, наближеного до природи лісокористування; використання природної спадщини для посилення екоосвіти, екологічних знань та поінформованості громадськості про праліси та їх цінності на місцевому, національному та міжнародному рівнях; забезпечення сталого використання природних ресурсів на територіях, прилеглих до об'єкта (традиційні ремесла, екотуризм, продукти харчування та ін.).

Саме досягненню цих цілей і було присвячено серію з п'яти семінарів, що реалізуються в рамках згаданого українсько-словацько-німецького проекту. Проведений в Закарпатті міжнародний семінар мав на меті розробку проектних ідей і був безпосередньо пов'язаний із завданнями Інтегрованої системи менеджменту серійного об'єкта «Букові праліси Карпат та давні ліси Німеччини».

Міжнародна делегація також здійснила екскурсію до Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника.

7 липня учасники семінару взяли участь у святкуванні Дня працівника природоохоронної справи та відкритті інформаційно-туристичного центру «Високогір'я Карпат».

Вікторія ГУБКО

Інформаційно-туристичний центр «Високогір'я Карпат»

НОВОСІЛЛЯ ПІД ГОВЕРЛОЮ

7 липня 2011 р. Карпатським біосферним заповідником відкрито інформаційно-туристичний центр «Високогір'я Карпат» в урочищі Сідловина під г. Говерлою. Значення цього туристичного осередку набуває особливої ваги у зв'язку з тим, що це перший інфраструктурний об'єкт у високогірній частині Чорногори. До того ж він знаходиться на перетині найпопулярніших пішохідних маршрутів. Новостворений центр поєднує в собі рекреаційну та освітньо-інформаційну функції. Він облаштований з урахуванням потреб пішохідних мандрівників. Тут створено умови для розміщення груп кількості понад 30 осіб. Інформаційна частина знайомить відвідувачів з природними цінностями гірських екосистем, історією та унікальною культурою найвисокогірнішого етнічного регіону України – Гуцульщини.

Урочисте відкриття проходило з усіма атрибутами свята – трембітами, вітальними промовами, перерізуванням символічної стрічки, етнічною музикою і відтворенням деяких народних звичаїв та обрядів, що пов'язані з давньослов'янським святом Купали.

НОВІ ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

12 серпня 2011 р. Одним із позитивних результатів тісної співпраці Держуправління ОНПС у Закарпатській області з громадськістю та науковцями краю є розширення територій природно-заповідного фонду. Так, незабаром на території Свалявського, Мукачівського районів та м. Ужгорода з'являться нові об'єкти ПЗФ. Держуправлінням ОНПСу Закарпатській області підготовлений відповідний проект рішення Закарпатської обласної ради «Про оголошення об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення».

Відповідно до наукового обґрунтування, розробленого обласною громадською еколого-освітньою організацією «Природа», планується створити лісовий заказник місцевого значення «Тополина» на площі 74 га без вилучення площі від землекористувача, який розташується у басейні р. Пиня на околиці с. Солочин Свалявського району.

Науковцями Ужгородського національного університету запропоновано та надано наукові обґрунтування щодо створення у Мукачівському районі тимчасового ентомологічного заказника «Жорнина» на площі 9,8 га без вилучення площі від землекористувача терміном на 15 років.

Київським еколого-культурним центром запропоновано створити ботанічну пам'ятку природи «Ясен Масарика», що розташована в Ужгороді на набережній Незалежності, 2.

Створення нових природно-заповідних об'єктів насамперед спрямовано на охорону й збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, природних екосистем та видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України.

• • •

НОВИЙ ЧЕРВОНИЙ СПИСОК ВИДІВ ТВАРИН ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

26 серпня 2011 р. За ініціатииви Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Закарпатській області готується уточнений та доповнений червоний список видів тварин Закарпатської області (усього 149 видів). Найближчим часом обласна рада розглядатиме проект рішення «Про затвердження Переліку видів тварин, що підлягають особливій охороні на території Закарпатської області (Червоний список видів тварин Закарпатської області) і Переліку видів тварин Закарпатської області, занесених до Червоної книги України (2009)».

З цією метою Держуправління звернулося з проханням до спеціалістів природоохоронних установ та науковців краю розглянути та надати свої пропозиції щодо доцільності внесення наведених у списках видів тварин до зазначених переліків. Списки розміщені на офіційному веб-сайті Держуправління ОНПС.

Варто зазначити, що нещодавно сесією Закарпатської обласної ради прийнято рішення щодо створення у Мукачівському районі тимчасового ентомологічного заказника «Жорнина» на площі 9,8 га без вилучення площі від землекористувача терміном на 15 років. Тут науковцями виявлено ряд рідкісних та зникаючих видів твердокрилих комах, які занесені до Червоної книги України і у Додатки до Бернської конвенції.

• • •

ДНІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СПАДЩИНИ

24–25 вересня 2011 р. Третій рік поспіль Карпатський біосферний заповідник відзначає Дні європейської спадщини проведенням різнопланових та цікавих заходів. До речі, саме у вересні 2009-го Україна долучилась до загальноєвропейських традицій привертання уваги до найбільш цінних природних куточків і колосального культурного надбання нашого континенту. Близько 50 країн, що приєдналися до Європейської культурної конвенції, щороку у вересні святкують Дні європейської спадщини. Ця традиція офіційно започаткована Радою Європи у 1991 році.

Букові праліси КБЗ є частиною українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Тому 24-25 вересня в усіх еколого-освітніх центрах Карпатського біосферного заповідника успішно пройшли «дні відкритих дверей», основним акцентом яких стала пропаганда збереження цього унікального природного спадку. Музей екології гір (м. Рахів), «Музей нарциса» (м. Хуст), еколого-освітній центр «Центр Європи» (с. Ділове), інформаційно-туристичні центри «Кевелів» (с. Кваси) і «Високогір'я Карпат» (біля підніжжя гори Говерли) гостинно прийняли 637 відвідувачів.

Та основні заходи відбувалися на базі еколого-освітнього центру в Географічному центрі Європи. Екскурсоводами тут виступали учні Рахівської ЗОШ №1. Одягнені у традиційний гуцульський одяг, вони представили відвідувачам театралізовану міні-виставу.

Під час свята організовано виставку дитячих малюнків, яка стала підсумком проведеного конкурсу «Лісовий край у центрі Європи». Десятки малюнків та екоплакатів були презентовані у 4-х розділах: «Карпатський ліс – 2011», «Букові праліси», «День туризму», «Фестиваль «Гуцульська бринза». Творчі роботи дітей яскраво та змістовно розкривали ці теми і продемонстрували глибоке розуміння природоохоронних ідей. Кожен відвідувач еколого-освітнього центру зміг долучитись до акції, проголосувавши за найкращі роботи.

Зоряна ГОГОЛЬ

СЬОМЕ ЄВРОПЕЙСЬКЕ ЗІБРАННЯ КРАЇН-УЧАСНИЦЬ РАМСАРСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

27–30 вересня 2011 р. Офіційна делегація України представила результати впровадження Рамсарської конвенції в Україні під час 7-мого Європейського зібрання країн-учасниць Конвенції збереження водно-болотних угідь головним чином як середовища існування водно-болотних птахів (Рамсарська конвенція) та внесла пропозиції з питань майбутнього міжнародного співробітництва в рамках Європейського регіонального відділення Рамсарської конвенції, Чорноморської та Карпатської водно-болотних ініціатив.

Під час офіційних заходів відбулося обговорення результатів впровадження положень Рамсарської конвенції та Стра-

тегічного плану розвитку водно-болотних угідь протягом 2009–2011 років в Європі та, зокрема, в Україні.

Зустріч пройшла в місті Трнава, Словацька Республіка. Українську делегацію, до складу якої входили представники наукових установ та екологічних організацій, очолив директор Департаменту заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України В.В. Канцурак.

НОВА ХВИЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ

3 жовтня 2011 р. У місті Бад-Урах (Федеративна Республіка Німеччина) 21–23 вересня відбулася Міжнародна щорічна конференція Федерації «ЄВРОПАРК» «Якісні показники – користь для природи та людей». Питання управління природоохоронними територіями, їх діяльність та досягнення позитивних результатів у сфері взаємовигідних відносин людини та природи були основними, що розглядалися на конференції.

Делегація України на чолі з директором Департаменту заповідної справи Мінприроди В.В. Канцураком, яка складалася з директорів національних природних парків, заповідників, під час конференції взяла участь у дискусіях та обговореннях гострих природоохоронних питань, ознайомила з досвідом європейських країн у сфері «активної» охорони природи та, зокрема, з діяльністю біосферного заповідника Швабіан Альб (ФРН).

Участь у зазначеній конференції, встановлення міжнародних дружніх зв'язків та включення нових українських парків до складу федерації забезпечує інтеграцію українських парків та заповідників у європейську мережу природоохоронних територій.

МІЖНАРОДНІЙ МЕРЕЖІ БУКОВИХ ЛІСІВ БУТИ!

10-14 жовтня 2011 р. Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО під час 35 засідання в Парижі ухвалив рішення щодо розширення існуючого українсько-словацького об'єкта «Букові праліси Карпат» за рахунок п'яти кластерів давніх букових лісів Німеччини, що зіграло роль потужного каталізатора в процесі об'єднання зусиль природоохоронців Європи для збереження спільної природної спадщини на континенті – старовікових букових лісів, які також є важливим фактором зменшення негативних наслідків глобальних змін клімату.

Згадане рішення містить рекомендації, розроблені експертами МСОП на основі результатів польової місії та вивчення матеріалів номінаційного дос'є. В тому числі щодо розширення транснаціонального українсько-словацько-німецького об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» за рахунок інших європейських ділянок букових пралісів, які б відповідали настановам МСОП: допомагали розгадати історію та еволюцію роду *Fagus*, який є глобально важливим, будучи широко поширеним в Північній півкулі. Ці непорушені, комплексні помірні ліси повинні відображати найбільш повні та завершені екологічні процеси, характерні для чистих лісостанів бука лісового за різних екологічних умов в усіх біогеографічних регіонах.

З метою виконання цієї рекомендації на базі Міжнародної академії охорони природи (о. Вільм, Німеччина) спільно з представниками транснаціонального українсько-словацько-німецького об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові

«День відкритих дверей» в еколого-освітньому центрі «Центр Європи», с. Ділове

ліси Німеччини» було організовано та проведено міжнародний семінар «Букові праліси – спільна природна спадщина Європи: потенціал щодо створення спільної серійної номінації букових пралісів та давніх лісів Європи». Участь у зібранні, яке проходило 10-14 жовтня 2011 року, взяли провідні науковці України, Словаччини, Німеччини, Австрії, Словенії, Болгарії, Румунії, Франції, Італії, Іспанії, Греції, Великобританії. Йшлося про букові ліси Європи, еволюцію та історію, еко-географічне розташування останніх, а також обговорювалася їх роль для лісівництва та природоохоронної справи.

Ключовим став виступ професора Федора Гамора, директора Карпатського біосферного заповідника, який було присвячено конференції «Природні ліси помірної зони Європи – цінності та використання», що відбулася у 2003 році в м. Мукачеві за участі 250 науковців з 26 країн світу. Це зібрання мало потужний резонанс і неабиякі наслідки для європейської лісової науки та природоохоронної справи. Крім того, Ф. Гамор згадав основоположників наукових досліджень та піонерів процесу вивчення пралісових екосистем, а також тих відданих науковців, які доклали чималі зусилля, щоб привернути увагу світової громадськості до проблеми збереження цієї унікальної та винятково цінної природної спадщини.

Упродовж другого дня семінару учасники заслухали звіт технічної оцінки IUCN німецької номінації (др. Ерве Лет'єр, експерт МСОП), після чого перейшли до вивчення еко-географічних регіонів та обговорення можливих залишків букових пралісів і давніх лісів в Європі, а саме: атлантичний буковий лісовий регіон – Західна Європа, альпійський буковий лісовий регіон, ілрійсько-балканський регіон, південно-європейський гірський регіон букових лісів, додатковий потенціал Карпат (Румунія, Польща) та потенціал Центральної Європи.

Вікторія ГУБКО

П'ЯТА УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКО-НІМЕЦЬКА РОБОЧА ЗУСТРІЧ

14-15 жовтня 2011 року на базі Міжнародної академії охорони природи (о. Вільм, Німеччина) пройшла п'ята тристороння українсько-словацько-німецька зустріч. Це зібрання, яке є щорічним заходом, що проводиться в рамках міжурядової угоди про співпрацю, цього разу набуло нового звучання та додаткового змісту завдяки розширенню існуючого українсько-словацького об'єкта «Букові праліси Карпат» за рахунок п'яти кластерів давніх букових лісів Німеччини, створенню транснаціонального українсько-словацько-німецького об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» (згідно рішення Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО від 25.06.2011).

У зустрічі за «круглим столом» взяли участь представники Словаччини, Німеччини, а також делегати з України: Ігор Іваненко, заступник начальника Департаменту заповідної справи, Ігор Маркелов, радник Міністра екології та природних ресурсів України, а також делегація з Карпатського біосферного заповідника на чолі з директором Федором Гамором.

Основне питання робочої зустрічі – Меморандум про співпрацю та спільний робочий план дій на 2012 рік. Вирішено, що він прописуватиме основні напрямки співпраці на основі новоствореного тристороннього об'єкта Всесвітньої спадщини, а також регламентуватиме інші аспекти тристороннього співробітництва в напрямку охорони природи на рівні міністерств, – такі, як створення робочих груп, регулярність засідань та інше.

Зліва направо: директор КБЗ, професор Федір Гамор та голова Товариства угорської культури (Угорщина) Ференц Нік. Будапешт, 25 листопада 2011 р.

Також слід відзначити, що найважливішим пунктом роботи тристоронньої робочої групи на наступний рік стане пошук фінансування для спорудження Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів та сталого розвитку на базі Карпатського біосферного заповідника в бальнеологічному курорті – селі Кваси Рахівського району Закарпатської області. Відрадно, що ця ідея схвалена на всіх рівнях не лише в Україні, а й знайшла неабияку підтримку і заслужену увагу серед іноземних колег. Прийнято рішення щодо створення спеціальної тристоронньої експертної робочої групи, завданням якої буде розробка концепції експозиційного наповнення майбутнього центру.

Вікторія ГУБКО

СЕРТИФІКАТ ВРУЧЕНО

15 жовтня 2011 р. Делегації Карпатського біосферного заповідника на чолі з професором Федором Гамором випала честь бути запрошеними на офіційну церемонію вручення сертифікату ЮНЕСКО п'ятьом німецьким кластерам давніх букових лісів, які разом з українськими та словацькими ділянками тепер утворюють єдиний серійний транснаціональний українсько-словацько-німецький об'єкт «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

Визначна подія проходила в приміщенні Федерального Міністерства охорони довкілля та ядерної безпеки Німеччини за участі близько 120 запрошених – всіх, хто так чи інакше був дотичний до тривалого та клопіткого номінаційного процесу.

З вітальним словом виступив Міністр охорони довкілля та ядерної безпеки Німеччини др. Норберт Рьотген. Він по-

дякував експертам, які готували досьє, а також представникам адміністрацій п'яти природоохоронних територій, що увійшли до складу об'єкта. Теплі слова вдячності прозвучали й на адресу українських та словацьких колег, які надали величезну підтримку німецькій номінації в процесі оцінки.

Після міністра виступив пан Кішора Рао, директор Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, який акцентував визначну глобальну цінність букових пралісів та старовікових лісів і вручив сертифікати Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО п'ятьом кластерам давніх лісів Німеччини. Виступили також міністри охорони природи федеральних земель Мекленбург-Західна Померанія, Тюрінгії, Бранденбургу та Гессен, на території яких розташовані ці цінні ділянки.

З вітальним словом від імені офіційної української делегації виступив Ігор Іваненко, заступник начальника Департаменту заповідної справи. Він привітав німецьких колег з цим високим визнанням, доповів про пріоритети і досягнення екологічної політики України, наголосив на особливій ролі Карпатського біосферного заповідника як провідної установи ПЗФ. Висловлена ідея щодо створення Міжнародного навчально-дослідного центру букових пралісів та сталого розвитку на базі Карпатського біосферного заповідника була підтримана бурхливими оплесками присутніх, особливо — представниками ЮНЕСКО.

Вікторія ГУБКО

СЕМІНАР В ІСПАНІЇ

3 21 до 25 листопада 2011 р. в іспанському місті Делтебре Міжнародним консорціумом «Природоохоронне партнерство (CCNet)» проведено семінар із впровадження адаптивного менеджменту у рамках Програми відкритих стандартів для практики збереження природоохоронних територій. У його роботі взяли участь представники Іспанії, Німеччини, Греції, Філіпін, Гвінеї Бісау, Франції, Болгарії, Швеції, Нідерландів, Швейцарії, Великобританії, Бельгії, Танзанії, Мексики та України. Розглянуто практичні аспекти впровадження програми відкритих стандартів щодо збереження та сталого використання унікальних природних об'єктів світового значення. Зокрема, розроблялись конкретні проекти щодо зменшення негативних наслідків кліматичних змін на планеті, збереження оселищ популяцій горил і шимпанзе в Центральній Африці, риби-пили в акваторії Гвінеї Бісау, сталого розвитку окремих регіонів в Іспанії та Франції.

Окремо опрацьовано питання охорони букових пралісів Карпат як єдиного в Україні об'єкта Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО. Фахівці Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку, разом з експертами із Греції та Франції, проаналізували найбільші загрози для пралісів, розробили концептуальні модель та стратегічне бачення щодо їх збереження та сталого розвитку на прилеглих територіях. Детально опрацьовано розв'язання проблеми збереження та організації сталих випасів на високогірних луках, які розташовані у буферній зоні Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Зокрема визнано за необхідне провести розробку спеціальних нормативно-правових документів, які би регламентували питання охорони та використання високогірних лук у Карпатах, запровадження тут загінної системи випасів, недопущення процесів їх деградації тощо.

З урахуванням отриманих на семінарі напрацювань передбачається подати проектну заяву на тему «Збережен-

ня та стале використання високогірних лук на природоохоронних територіях Марамороського українсько-румунського прикордонного регіону (із застосуванням відкритих стандартів)» за програмою в рамках транскордонного співробітництва ЄС Україна–Румунія–Словаччина–Угорщина.

Федір ГАМОР

ПРИЙОМ У БУДАПЕШТІ

25 листопада 2011 р. делегація Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку зустрілась у Будапешті із головою Товариства угорської культури Ференцом Ніком.

На гостинному прийомі, влаштованому з цієї нагоди, Ференц Нік розповів про подвижницьку діяльність очолюваного ним товариства на Україні, зокрема про створення у місті Рахові центру українсько-угорської культури, мистецтва, освіти та інформації. Йшлося також про значний інтерес угорських туристів до природних та культурних цінностей в Українських Карпатах. Члени Товариства угорської культури із вдячністю згадували екскурсії до Музею екології Карпат, відвідування інших об'єктів туристичної інфраструктури Карпатського біосферного заповідника, зокрема у Географічному центрі Європи та біля підніжжя гори Говерли, ділились враженнями від неповторної краси високогір'я Карпат, обговорювали з українськими колегами плани щодо поглиблення співпраці у культурній та природоохоронній сферах.

Незабутньою для членів української делегації залишилась екскурсія, проведена Ференцом Ніком по вечірньому Будапешту.

Федір ГАМОР

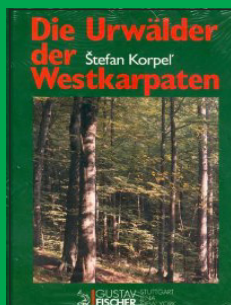
Див. стор. 22-23:

1. Сертифікат про включення «Букових пралісів Карпат та давніх букових лісів Німеччини» до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.
2. Матеріали міжнародної конференції «Природні ліси помірної зони Європи: цінності та використання» (м. Мукачеве, 2003 р.), яка започаткувала процес підготовки номінації «Букові праліси Карпат».
3. Директор Карпатського біосферного заповідника, проф. Ф.Д. Гамор на правах господаря розпочинає роботу міжнародної конференції «Природні ліси помірної зони Європи: цінності та використання».
4. У залі засідань конференції – понад 200 провідних науковців із більш як 30 країн світу.
5. Головує д-р Маріо Броджі (Швейцарія) – один із організаторів конференції.
6. Фундатори номінації українсько-словацько-німецького об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Зліва-направо: проф. Іван Волошук (Словаччина), експерт МСОП Девід Мігале (США), проф. Федір Гамор (Україна), проф. Ганс Кнапп (Німеччина).
7. Під час засідання Комітету Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у м. Крайстчерч (Нова Зеландія, 2007 р.). Третій ліворуч – співавтор номінації Вільям Піхлер (Словаччина).
8. Директор Центру Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Кішоре Рао (другий праворуч) вручає сертифікат об'єкта представникам урядів Німеччини, України та Словаччини у Берліні (листопад 2011 р.).
- 9-12. Букові праліси Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника – найбільші в світі.
13. Карта розташування об'єкта – від високогір'я Українських Карпат до німецького узбережжя Балтійського моря.
14. Стежка в кронах дерев – окраса національного парку Гайніх (Німеччина).
15. Море, крейда й бук формують незабутній красвид національного парку «Ясмунд» (Німеччина).

ПЕРШОДОСЛІДНИКИ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ КАРПАТ

Алоїс Златнік

Штефан Корпель

Степан Стойко

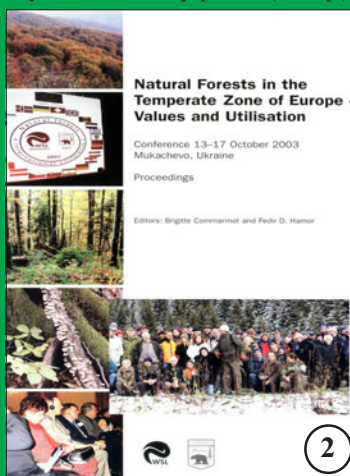

Василь Комендар

Василь Парпан

Мукачівська конференція (2003 р.)

2

3

4

5

6

7

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

World Heritage
Convention

**CONVENTION CONCERNING
THE PROTECTION OF
THE WORLD CULTURAL
AND NATURAL HERITAGE**

*The World Heritage Committee
has inscribed*
**Primeval Beech Forests of the Carpathians
and the Ancient Beech Forests of Germany**
on the World Heritage List

*Inscription on this List confirms the outstanding
universal value of a cultural or
natural property which requires protection for
the benefit of all humanity*

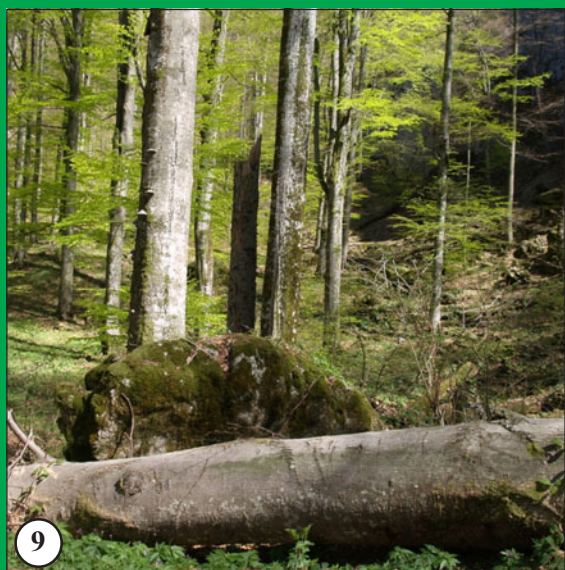
DATE OF INSCRIPTION
25 June 2011

Irina Bourova
 DIRECTOR-GENERAL
OF UNESCO

1

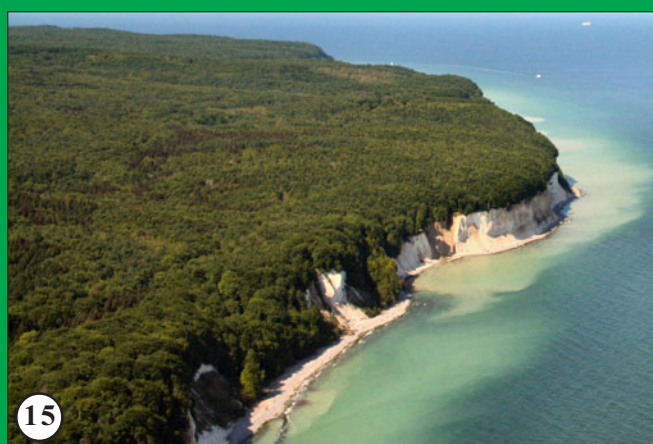
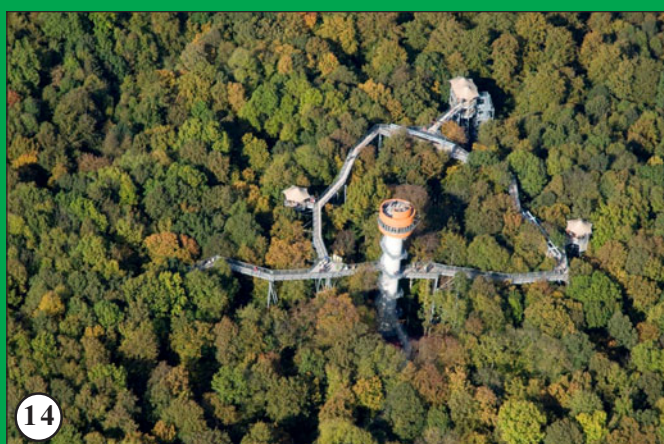
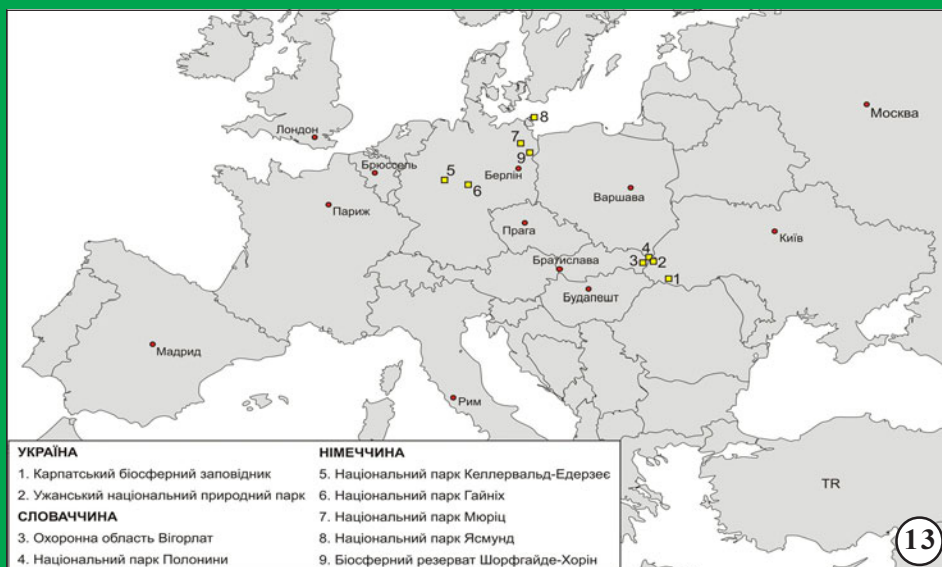
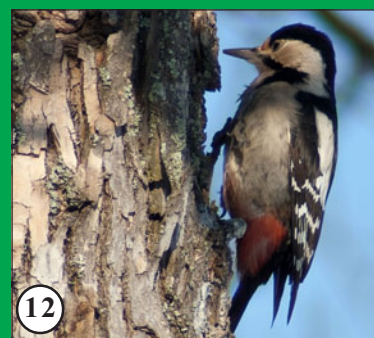

8

БУКОВІ ПРАЛІСИ КАРПАТ ТА ДАВНІ БУКОВІ ЛІСИ НІМЕЧЧИНИ – ОБ'ЄКТ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

Фотознімки В. Покин'ячереда та Ф. Гамора

Володимир ГЕТЬМАН,
Державна служба
заповідної справи
Мінприроди України,
м. Київ

УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПАРКУ

Загальним еквівалентом та водночас компонентою природної та культурної спадщини будь-якого народу можна вважати естетичну категорію краси. Кожним етносом вироблявся свій, властивий певному часовому зрізу ідеал краси, що мінявся історично. Тобто це поняття національне, індивідуальне.

Красивий пейзаж містить у собі високий виховний потенціал. Його естетика виховує. Людина, вбираючи в себе враження від споглядання живописних краєвидів, збагачується духовно. Незаймана краса земної природи впливає і буде впливати в подальшому на релігію, філософію, мистецтво, науку і, можливо, визначатиме матеріальний і духовний розвиток людства, що стане ще одним підтвердженням афоризму Ф.Д. Достоевського про те, що краса врятує світ.

Заповідна природа – втілення земної краси, прообраз Божого раю, святиня, місце для самоочищення від бу-

денності. Там народжується величне, вільне світосприйняття, там думка сягає найвищих верховин.

Природа заповідних територій має багато ще неусвідомлених нами цінностей. Через неповноту та поверховість сучасних знань вони не можуть бути поки що виявлені. Чимало в нашому житті знаходиться за межами людського досвіду, тобто суть апріорне.

Однією з таких цінностей первинної природи є пізнавально-гуманістична, що властива, зокрема, територіям національних парків, де охороняються природні та історико-культурні об'єкти, покликані служити святій справі патріотичного виховання.

Заслугує уваги Закон про охорону природи (1991) Польщі: «...землі та інша нерухомість, що знаходяться в межах ландшафтного парку, мають рекреаційне значення і служать для виховання молоді в дусі шанування рідної природи, культури та історії».

Термін «національний парк» з'явився у Сполучених Штатах Америки,

де 1 березня 1872 року спеціальним декретом вісімнадцятого президента Улісса Гранта «для користі і блага нації» був створений (перший у світі) Йеллоустонський національний парк площею 899104 га.

За визначенням, прийнятим на X Генеральній Асамблеї МСОП, що проходила в Нью-Делі в листопаді 1969 р., національні парки – достатньо великі території, де охорона природи частково поєднується з рекреацією, тобто відпочинком людей в природному, мало зміненому середовищі. У багатьох національних парках під рекреаційне використання відводиться до 5-10% території, однак природоохоронні завдання переважають над рекреаційними. На відміну від заповідників національні парки не можуть бути повністю закритими для відвідування.

Сьогодні в Україні створено вже 47 національних природних парків. Перший національний парк – Карпатський, існує з 1980 р. Тут знаходиться найвища вершина України гора Говерла (2061 м), охороняються найбільш унікальні пейзажі та краєвиди Українських Карпат. Чарують невинною красою високо розташовані в горах Карпатського національного парку озера – Марічейка, Несамовите; велично виглядають найвищі (після Говерли) гірські вершини України – Бребенескул, Петрос, Ребра. Природними скарбами національних парків України можна назвати також Шацькі озера на Волині, гірське озеро Синевир в НПП «Синевир», букові праліси Ужанського НПП. Казковою красою милують око крейдові ландшафти Святих гір в однойменному національному парку на Донеччині.

У Покутських Карпатах, на Косівщині, відомій мальовничими гірськими краєвидами, традиційними художніми

промислами, запальними піснями і танцями, особливого інтересу заслуговує національний природний парк «Гуцульщина». Це осередок самобутніх звичаїв, побуту і культури гуцулів, їх декоративно-прикладного мистецтва. Національний природний парк «Вижницький» у Чернівецькій області охоплює невисокі гірські пасма Буковинських Карпат, які хвилями накочуються на горбисту рівнину передгір'я.

Національні природні парки як території природно-заповідного фонду України високої категорії заповідання (з пріоритетною рекреаційною функцією) організовуються, зауважимо, з метою задоволення культурно-естетичних потреб відвідувачів, сприяння їхньому оздоровленню і відпочинку, розширенню кругозору.

У світовій природоохоронній практиці розрізняють кілька моделей національних парків: американська, швейцарська, англійська, африканська, японська.

Найбільшою строгістю заповідного режиму відзначається швейцарська модель (її можна порівняти з вітчизняними природними заповідниками). До неї належать альпійські парки Франції та Італії, більшість національних парків Фінляндії, «Баварський ліс» у Німеччині, «Гоге Тауерн» в Австрії. Інформаційні центри та центри для відвідування в таких парках знаходяться тільки у вхідній частині, відвідування парку безкоштовне. Територія парків перебуває у власності держави.

В африканській моделі важливою функцією парків є охорона дикої фауни, яка поєднується з вивченням поведінки (етології) тварин. Відвідування парку (сафарі), яке здійснюється у супроводі рейнджерів, платне. Територія знаходиться у державній власності.

Унікальною є природа національного парку «Серенгеті». На мові місцевого племені масаїв «серенгеті» – безмежні рівнини. І це справді так. Площа цього національного парку складає 1,5 млн. га. Розташований він на півночі Танзанії, біля найбільшого африканського озера Вікторія.

В англійській моделі національні парки можуть перебувати у державній або приватній власності. Переважають вторинні екосистеми з некорінними породами дерев. Пріоритет надається туристично-рекреаційній функції. До англійської моделі відносяться Горбатобадський та Кішкуньшазький національні парки в Угорщині.

Японська модель національного парку є комбінацією американської з орієнтацією на японські традиції, пріоритет надається сімейному відпочинку. На території парку розташовані релігійні храми (синтоїзм). Держава поступово викупує ділянки території парків у приватних власників.

Українська модель національного парку може ґрунтуватися на трьох кон-

цептуальних субстанціях: природа – краса та унікальність природного ландшафту, історія – характерність та неповторність історичного середовища, релігія – сакральність, святість місцевих пам'яток архітектури, культових закладів.

При розробці концепції моделі національного парку слід виходити з того, що кожний громадянин України – не

Історичне млино

Смеркова хата

просто людина, а частинка народу, українського етносу, носій його культури, що, відповідно, виражається у мові, традиціях, моралі, нормах поведінки. Водночас він мусить (зобов'язаний) якнайповніше презентувати землю, яка його породила, щоб зберегти свою національну ідентичність.

Традиційно (генетично) людина прагне до сакральних місць на своїй землі. На цих природно-історичних ділянках зберігається Дух пращурів, який упродовж нашої історії ставав потунком для всього народу.

Починаючи з прадавніх часів, на крутих згинах історичної стежі наші пращури неодноразово демонстрували зразки великої сили духу у борні за існування. Так, верховні жерці – правителі Арати (першої держави носіїв трипільської культури, що існувала 5400 – 2750 років до Різдва Христового) власним самоспаленням, як жертвоприношенням, тримали людей в енергетичній напрузі, не даючи, у такий спосіб, їм розслабитись.

У княжу добу Хоробрий Святослав, демонструючи твердий дух русичів, відстоюючи та розширюючи їх землі, говорив з ворогом силою зброї, але поважно – «на Ви». Пізніше, за Козацької держави, власне Хмельниччина показала середньовічному світу, насамперед полякам, незламний дух українців. У XIX сторіччі Т. Шевченко, пробуджуючи цілий народ від алергічного сну, став месією, духовним поводитирем, що врятував українство загалом. Остап Вишня про Шевченка писав: «Досить було однієї людини, щоб врятувати увесь народ, націю».

Святилищами, природними храмами, каплицями, де здійснюється дійство духовного єднання (та очищення) сучасної Homo sapiens зі світами минулим і прийдешнім та створеною Богом природою, – повинні стати заповідні місця. Людина вийшла з природи, і тепер, хоч у такій формі, мусить підтримувати з нею духовний зв'язок, втрата якого призводить до бездуховності (Т. де Шарден).

Тобто теперішні ландшафти (вочевидь, заповідні) треба трактувати як системи асоціативні, інтегративні, водночас історичні, в основі – природні. До слова, подібне розуміння ландшафту відображено у Європейській ландшафтній конвенції, прийнятій під егідою Ради Європи (Флоренція, 20.X.2000) і ратифікованій Верховною Радою України (07.IX.2005). Цією конвенцією ландшафт визначається «в якості необхідного компонента людського середовища та основи ідентичності, відображення різноманіття культурної і природної спадщини». І, відповідно до неї, сприймається таким, яким є насправді.

Якщо природа є основою матеріального (біологічного) ества людини, то культура, історія народу створюють засади його духовного життя. Тобто матеріальне і духовне начала людини, як живої істоти і соціуму, невіддільні, їх не можна відокремити.

Примічено: там, де знаходяться і ще збереглися найбільш цінні та мальовничі природні місцевості, там за-

копана пуповина історичної минувшини народу, красуються своєю позолотою церковні бані, там чути голоси наших пращурів, що зринають з високих могил і курганів.

Там своєрідна духовна атмосфера, де людина найбільш гостро відчуває естетичну досконалість живої природи і своє поєднання з нею. Коли пройтися пішки, приміром, Трахтемирівськими горами, як писала відома дослідниця, вчений-археолог В.О. Петрашенко, то відчуєте на собі всю силу очищення, переконаєтесь, що саме тут вічно співіснують добро, істина і краса.

Там знаходяться святі, чудодійні місця, де фокусується енергія цілого народу, там його духовні багатки: мова, звичаї, традиції і, загалом, ментальність. Це, вважайте, оази українського етносу, необхідні як протизагиб втраті його ідентичності з причини тотальної асиміляції у нинішньому вестернізованому середовищі (до того ж – російськомовному).

Отож, українство (щоб вкотре не згинуту) поставлене перед насущною потребою концентруватися навколо окремих святих національної культури та живильних джерел освяченої Всевишнім заповідної природи.

Віртуальним прототипом української моделі національного парку є невелика ділянка на Видубичах у Києві.

Місцевість там унікальна, еталонна, можливо, одна з небагатьох в Україні, де відчуваєш подих минулих епох і поколінь, що відійшли в небуття, у вічність – з одного боку, і зв'язок з космосом, з майбутнім світом – з другого. На цій землі відбулось нашарування часових зрізів історії та слідів багатовікової діяльності людини. Можливо, це одне з місць, де можуть у взаємній гармонії і співтворчості існувати Людина, Природа і Бог.

На початку травня бузок у ботанічному саду (сирінгарій) піниться духмяним буйним цвітом, скочуючись вниз хвилями по корінному правому схилу Дніпра до золотавих маківки Видубицького монастиря.

Урочище Видубичі – свята земля, де ступали ногами Данило Галицький, Володимир Мономах, Василько Терекбовлянський, Тарас Шевченко (Тарас Григорович змалював у 1844 році Видубицький монастир для «Мальовничої України»).

Під час другого перебування в Києві Шевченко разом з товаришем, польським поетом (Шевченко добре

знав польську мову) Юліаном Беліна-Кенджицьким, який вчився в університеті святого Володимира, доволі часто ходили кручами Дніпра від Хрещатого яру, де жив Тарас Григорович (зараз провулок його імені), аж до Видубич. Поряд з монастирем, на стрімкій кручі, вони довго сиділи, мовчки дивлячись у синю млу над могутнім Славутичем. «Було вже під вечір, – згадував Ю. Кенджицький. – Мали вертатись додому.

– Посидьмо ще, – каже Шевченко, – глянь!

...За Дніпром, що шумів біля наших ніг, ніби оповідав своє минуле, рівно, спокійно, в темпі урочистого речитативу, аж до темно-синьої лінії обриву простягся суцільний ліс. Якесь сила, дикий були в тій картині. Шевченко почав декламувати, що робив часто, коли мав піднесений настрій:

*За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга
роздирає...».*

Вище Видубицького, на вершині корінного схилу Дніпра, розмістився Іонівський монастир. Парафіяни, відвідуючи Свято-Троїцьку церкву обителі, мають можливість спілкуватися одночасно з впорядкованим ландшафтом горбистого правобережжя Дніпра.

Насамкінець кілька слів про першу апробацію ідеї щодо української моделі національного парку, котру, як мовиться, бачив на власні очі. У рамках роботи над проектом путівника «Заповідними стежками півдня України» у складі групи відвідав Нижньодністровський НПП в Одеській області (чи не випадково: саме 13 листопада 2009 р., на річницю створення?). Крім плавання на катері по Дністру і Дністровському водосховищі, приємно здивувало і найбільш вразило наступне. Після сніданку заходить у кімнату гарно одягнений чоловік, вітається і пропонує відслужити молебень (пізніше я здогадався, що продумано було все завчасно, а для нас воно вийшло як приймний сюрприз). Усі мовчки погодились. Тоді подумалось: на решті природоохоронна і релігійна інституції порозумілись. Адже храм природи і духовний храм у давні часи збігались у просторі і часі, бо спілкування з Богом відбувалось у святих, заповідних місцях (святиборах, гаях), які також підпадали під охорону народних традицій.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

КАРПАТСЬКИЙ БІОСФЕРНИЙ ЗАПОВІДНИК: НА КРОК ПОПЕРЕДУ В УПЕРЕДЖЕННІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Нещодавно вийшла друком монографія О. В. Лукші та Е.О. Лукші «Ресурсний потенціал і розвиток верхнього Потисся» (Поліграфцентр «Ліра», Ужгород, 2011. – 152 с.). Книга є чудовим узагальненням роботи, виконаної у рамках проекту Європейського Союзу Програми Добросусідства Румунія-Україна «Транскордонне партнерство задля сталого розвитку громади», який охоплює Рахівський, Тячівський, Хустський та Виноградівський райони Закарпатської області, а також прикордонні до них регіони повітів Марамуреш та Сату-Маре Румунії.

В аналітичному путівнику поміщено надзвичайно цікаві матеріали з історії Верхнього Потисся, характеристики його природних та культурних цінностей, визначено ступінь антропогенних змін природного та соціального середовища, специфіку урбанізаційних процесів тощо.

Детально розглядається проблема використання природних ресурсів та загалом система господарювання в умовах вразливих гірських екосистем, дотримання природних законів у горах і щодо перспективи запровадження тут законів гір без кордонів.

У розлогіму розділі «Карпатський біосферний заповідник: на крок попереду в упередженні глобалізаційних викликів» автори підкреслюють, що Верхньому Потиссям винятково пощастило із створенням тут Карпатського біосферного заповідника, який найрезультативніше реалізує на практиці дотримання принципів сталого розвитку під парасолькою правового природоохоронного статусу.

На жаль, унікальний аналітичний путівник видано тиражем лише 300 примірників.

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук

ЕСТЕТИЧНА ЦІННІСТЬ ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ЗАПОВІДАННЯ

Костянтин ГОРБ,
м. Дніпропетровськ

Проблемам естетичної оцінки природних територій останнім часом приділяється підвищена увага як з позиції їх рекреаційного використання, так і з точки зору загальногуманітарної цінності [4, 5, 12]. Естетична ж цінність як фактор заповідання природних ландшафтів у вітчизняній науці досліджена значно менше [1, 2]. Нині, у період ринкових перетворень та приватизації землі, для багатьох ділянок концентрації природної краси існує цілком реальна загроза знищення.

Протягом останніх років нами на замовлення Київського еколого-культурного центру було проведено масштабне географічне дослідження, спрямоване на визначення механізму заповідання ландшафтів унаслідок їх виключно естетичної цінності. З метою напрацювання такого механізму було здійснено декілька експедицій по Україні, протягом яких відзнято та оцінено 89 експериментальних (опорних) краєвидів. Їх систематизація за генезисом переважаючих природних комплексів, дальністю споглядання та природним різноманіттям видових басейнів подана в таблиці 1. Зазначимо, що ландшафтні типи та групи краєвидів, виділені нами в процесі даної систематизації, за своїми назвами та сутністю не повністю відповідають загальноприйнятій ієрархії ландшафтного районування та типології, оскільки в нашому випадку в основі лежить не природничий, а соціально-гуманітарний та перцептивний підхід [3, 7, 13]. В цілому ж із таблиці 1 можна зробити висновок, що все пейзажне різноманіття природної спадщини України відображене в масиві опорних краєвидів, що безпосередньо стали об'єктами нашого дослідження, досить репрезентативно.

З огляду на недостатньо розроблену методичну базу, а також на віднос-

ну «витонченість» предмета дослідження – ступеня краси природних територіальних утворень – в основу оцінки було покладено чотирьохваріантний підхід (окрема оцінка за кожною з чотирьох нижче наведених методик) з подальшим синтезуванням результатів та побудовою «естетичних рейтингів» краєвидів та різних їх угруповань, а також визначення форми та рівня заповідання відповідно набутого рейтингу. Розробленими та використаними «методами-варіантами» оцінки виступили: 1) формальна еколого-естетична оцінка за чітко визначеними критеріями по найбільш важливих показниках та їх групах (загальна вразливість краєвиду, різність та різноманіття рельєфу, рослинності, тваринного світу, оводненості, звуків та запахів природи та ін.) [13]; 2) соціологічна оцінка – вивчення думок групи людей (30 респондентів) щодо вираженості, по-перше, загальних естетичних властивостей краєвидів, по-

друге, відчуттів, що викликає кожен краєвид, по-третє, асоціацій з художніми творами, а також оцінки необхідності збереження внаслідок естетичної цінності; 3) психолого-естетична експертиза – вивчення думок експертів (п'яти докторів та кандидатів психологічних наук) стосовно характеру реакції «середньостатистичного споглядача» краєвиду, а також загальної оцінки краєвиду для заповідання через його вплив на психоемоційний стан людини; 4) художньо-естетична експертиза – опитування експертів (п'яти докторів та кандидатів філологічних наук і мистецтвознавства) на предмет використання типового краєвиду у відомих художніх творах різних жанрів та його потенційного впливу на натхнення творчо обдарованих особистостей, оцінка даних властивостей для збереження ландшафту. Причому за першим варіантом оцінка здійснювалася безпосередньо на місцевості, а за останніми трьома – у каме-

ральних умовах за пакетом сформованих фотопланшетів та за допомогою спеціальних анкет. Детально методичні процедури оцінки за кожним варіантом та синтезу їх результатів викладено в наших попередніх дослідженнях) [8, 9, 10]. Загалом даний варіантний підхід враховує усі можливі складові такого багатогранного поняття, як естетична цінність.

За підсумками оцінки естетичної цінності краєвидів з метою заповідання було побудовано рейтинги як самих краєвидів, так і трьох різновидів їх угруповань, що відображено в таблиці 2. Як помітно з таблиці, найвищі показники набули краєвиди, що тією чи іншою мірою вміщують у своїх видових басейнах водні об'єкти (як у горах, так і на рівнинах, але в десятку при цьому не увійшли приморські пейзажі), а також просторі гірські панорами. Найбільш низькі оцінкові значення виявились при-таманними краєвидам з наявністю у видових басейнах схилових геоморфологічних процесів, а також заболочені ділянки. Зазначимо, що гірські краєвиди Криму набули суттєво менших оцінкових значень, аніж карпатські.

Однак, як відомо, заповідати прийнято не краєвиди (пейзажі, видові басейни тощо) як такі, а певні ділянки території, що формують дані краєвиди. У зв'язку з цим 89 краєвидів, які були оцінені, згодом поєднано у 33 ключові ділянки – компактні території, що містять від 1 до 5 краєвидів та безпосередньо підлягають експериментальному заповіданню. Як критерій цінності для заповідання було взято середнє (на один краєвид ділянки) значення інтегральної естетичної оцінки. З побудованого рейтингу (табл. 2) видно, що найвищі оцінкові значення мають ключові ділянки Карпат та узбережжя Дніпра в його середній течії, а також місцевість у долині річки Збруч на Поділлі («Подільська Швейцарія»). Найнижчі оцінкові значення набули ділянки пологого морського узбережжя Азовського моря, схилів місцевості окремих балок та ярів, а також урвисті приморські скелі Кримських гір.

Також опорні краєвиди було згруповано і за схожістю характеру оглядових панорам. Їх умовно названо ландшафтними групами опорних краєвидів (табл. 1). Як і в попередньому випадку, за підсумками оцінки ми обрахували середні значення й визначили їх рейтинг (табл. 2). Найбільш цінними для запові-

Таблиця 1

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ОПОРНИХ КРАЄВИДІВ ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ З МЕТОЮ ОЦІНКИ ЇХ ЕСТЕТИЧНОЇ ЦІННОСТІ ДЛЯ НАДАННЯ ЗАПОВІДНОГО СТАТУСУ

Ландшафтний тип краєвидів	Ландшафтна група краєвидів	Кількість краєвидів				Райони зйомки
		загальна	у тому числі з оглядом			
			більше 10 км	1–10 км	менше 1 км	
1	2	3	4	5	6	7
1. Гори	1. Загальні гірські панорами	13	9	2	2	Карпати, Крим
	2. Кам'янисті розсипи	1	–	–	1	Карпати
	3. Субальпійські луки	1	–	–	1	Карпати
	4. Гірські струмки та водоспади	3	–	–	3	Карпати, Крим
2. Узбережжя річок	5. Узбережжя великих та середніх річок	13	7	6	–	Долини Дніпра та Сіверського Дінця
	6. Долини та узбережжя малих рівнинних річок	5	1	3	1	Долини Орелі та Збруча
	7. Узбережжя гірських річок	4	3	1	–	Долини Бистриці, Теретлі, Озерянки
3. Ліси	8. Байрачні ліси	1	–	1	–	Острів Хортиця
	9. Заплавні ліси	2	–	–	2	Дніпровсько-Орельський та Канівський заповідники, національний парк «Святі гори»
	10. «Надзаплавні» рівнинні ліси	2	–	–	2	Заповідники «Медобори» та Канівський
4. Озерні узбережжя	11. Узбережжя рівнинних озер	3	–	3	–	Узбережжя озера Солоний Лиман
	12. Узбережжя гірських озер	5	–	2	3	Узбережжя озер Синевир та Озірце
5. Морські узбережжя, малі морські острови та коси	13. Урвисті скелясті узбережжя	3	1	1	1	Південний берег Криму
	14. Рівнинні узбережжя	4	3	1	–	Крива та Білосарайська коси Азовського моря
6. Степ	15. Ділянки «класичного» степу	4	1	2	1	Філія Українського степового природного заповідника «Хомутівський степ»
7. Відслонення кристалічних порід в степу та лісостепу	16. Відслонення гранітів та вапняків	4	1	2	1	Філія Українського степового природного заповідника «Кам'яні Могили», заповідник «Медобори»
8. Лісостеп	17. Лісостепові ділянки	9	3	4	2	Заповідники «Медобори» та Канівський, національний парк «Подільські Товтри»
9. Яружно-балочні системи	18. Яри та балки	6	2	3	1	Балки Сажалка, Майорка (околиці Дніпропетровська), Пекарський яр (Канівський заповідник)
10. Плавні та річкові острови	19. Плавні та малі річкові острови	2	–	–	2	Дніпропетровсько-Орельський та Канівський заповідники
	20. Великі річкові острови	2	–	–	2	Острів Хортиця, острів Шелестів у Канівському заповіднику
11. Субтропічні фітоценози	21. Субтропічні фітоценози	2	–	1	1	Нікітський ботанічний сад
Усього		89	31	33	25	–

дання виявились місцевості з краєвидами водних об'єктів: узбережжя гірських та рівнинних озер і річок, гірські струмки, водоспади, річкові острови тощо.

Останнє групування опорних краєвидів було здійснено за сполученням двох ознак – панорамності й багатоплановості їхніх видових басейнів, за підсумками чого аналогічно складено окремий рейтинг даних типів (табл. 2). Як можна помітити з таблиці, не спостерігається пряма пропорційність між значеннями естетичної цінності, з одного боку, та відстанню, що відкривається перед поглядом, а також кількістю планів у видовому басейні, з іншого. Очевидно, значну роль відіграють також такі характеристики краєвидів, як домінантність, детальність, композиційність, контрастність та загальна вразливість пейзажу.

Результати проведеного оцінкового дослідження є підставою для рекомендації формування при заповіданні ділянок природної спадщини так званого «Естетичного паспорта природної території» – комплексу документів, що підтверджує можливість заповідання даної території внаслідок її естетичних властивостей, що є своєрідним передпроектним обґрунтуванням створення природно-заповідної установи. Паспорт може містити: відомості про місцезнаходження ділянки та землекористувачів; загальну її фізико-географічну характеристику; оглядову картосхему ділянки з нанесенням її кордонів, точок зйомки краєвидів та основних їхніх домінант; пакет фотопланшетів зі знімками краєвидів із позначених на картосхемі точок (ракурсів); склад дослідників, що брали участь у підготовці даних ма-

Таблиця 2

РЕЙТИНГ ОПОРНИХ КРАЄВИДІВ ТА ЇХ УГРУПОВАНЬ ЗА ПІДСУМКАМИ БАГАТОЕТАПНОЇ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ ЕСТЕТИЧНОЇ ЦІННОСТІ ДЛЯ ЗАПОВІДАННЯ ДІЛЯНОК ПРИРОДНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Місце в рейтингу	Рейтинги краєвидів та їх угруповань			
	Рейтинг опорних краєвидів	Рейтинг ключових природно-естетичних ділянок	Рейтинг ландшафтних груп опорних краєвидів	Рейтинг панорамних типів опорних краєвидів
Перше	Краєвид острова Шелестів у Канівському заповіднику	Острів Шелестів у Канівському заповіднику	Узбережжя гірських озер	Краєвиди з перспективою огляду більше 10 км та наявністю більше 2-х планів
Друге	Загальна панорама озера Синевир в Карпатах	Узбережжя Дніпра в Канівському заповіднику	Узбережжя гірських річок	Краєвиди з перспективою огляду від 1 до 10 км та наявністю більше 2-х планів
Третє	Панорама острова Круглик в Канівському заповіднику	Гірське озеро Озірце та його оточення в національному парку «Синевир»	Плавні та малі річкові острови	Краєвиди з перспективою огляду від 1 до 10 км та наявністю більше 2-х планів
Четверте	Фрагменти краєвиду озера Синевир та його узбережжя	Долина гірської ріки Озерянки в національному парку «Синевир»	Великі річкові острови	Краєвиди з перспективою огляду більше 10 км та наявністю 2-х планів
П'яте	Озеро-старича з ділянкою заплавного лісу та водної рослинності у Дніпропетровсько-Орельському заповіднику	Долина гірської ріки Терелі в національному парку «Синевир»	Узбережжя великих та середніх річок	Краєвиди з перспективою огляду менше 1 км та наявністю 2-х планів
Шосте	Панорама долини Дніпра зі схилів Канівських гір	Гірське озеро Синевир та його оточення	Долини та узбережжя малих рівнинних річок	Краєвиди з перспективою огляду менше 1 км та наявністю більше 2-х планів
Сьоме	Вид на Дніпро та Канівські гори з острова Круглик на заході сонця	Район хребта Довбушанка в Карпатах	Гірські струмки та водоспади	Краєвиди з перспективою огляду менше 1 км та наявністю одного плану
Восьме	Панорама Карпатських гір з туманом уздовж ріки Бистриця у заповіднику «Горгани»	Ділянка гірських водоспадів у Карпатах	Урвисті скелясті морські узбережжя	Краєвиди з перспективою огляду більше 10 км та наявністю одного плану
Дев'яте	Панорама гірського озера Озірце в Карпатах в національному парку «Синевир»	Плавневі ландшафти Дніпровсько-Орельського заповідника	Загальні гірські панорами	Краєвиди з перспективою огляду від 1 до 10 км та наявністю одного плану
Десяте	Заплавна лука в долині ріки Збруч на фоні товтрового пасма, вкритого сосновим лісом («Подільська Швейцарія») у заповіднику «Медобори» та національному парку «Подільські Товтри»	Долина ріки Збруч в заповіднику «Медобори» та національному парку «Подільські Товтри»	«Надзаплавні» рівнинні ліси	–

ЛІТЕРАТУРА

теріалів, у тому числі фотографів, із зазначенням їхньої базової освіти та функцій, які вони виконували в даній підготовчій роботі; заповнені бланки з результатами оцінки краєвидів по кожному з варіантів (методів); рекомендаційні листи про важливість заповідання ділянки внаслідок її естетичної цінності від фахівців з науковими ступенями в галузі психології, літературознавства та мистецтвознавства; експертні висновки фахівців у галузі заповідної справи про необхідність надання ділянці певного охоронного статусу; додатки із заповненими анкетами респондентів та анкетами експертів.

Слід наголосити також і на важливості формування у перспективі на державному рівні так званого «Естетичного каркасу природної спадщини України» – просторово організованого репрезентативного набору природно-заповідних територій та установ зі спеціальним «естетичним» статусом, що поєднані між собою лінійними природними утвореннями зі своєрідним «згущенням краси» (річковими долинами, морськими або озерними узбережжями та ін.). Поняття репрезентативності у нашому випадку означає: рівномірний розподіл об'єктів каркасу по фізико-географічних та адміністративно-територіальних одиницях держави; наявність у каркасі «фокусів» різної панорамності та дальності огляду, а також глибини та різноманіття перспектив; охоплення каркасом пейзажних одиниць, відображених у класичних творах кожного з основних жанрово-стильових розділів художньої літератури та мистецтва; включення до каркасу місцевостей з краєвидами, що викликають у людей різні почуття при їх сприйнятті.

Загалом результати нашого дослідження можуть служити для надання певного естетичного статусу окремим існуючим або новостворюваним природно-заповідним об'єктам України (із відповідним законодавчим закріпленням), а також для введення в практику заповідної справи нових спеціалізованих категорій природно-заповідного фонду естетичної спрямованості (наприклад, «парк краси дикої природи», «пейзажна ріка» та ін.). Методичні й концептуальні розробки в межах нашого дослідження можуть бути використані для формування інструктивно-методичного документа, що розкриватиме механізм заповідання ділянок природної спадщини внаслідок їх естетичних властивостей.

1. Борейко В.Е. Введение в природоохранную эстетику. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 1999. – 128 с.

2. Борейко В.Е., Листопад О.Г. К проблеме охраны красоты в природе путём заповедания // Заповідна справа в Україні. – 1999. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 3–4.

3. Будрюнас А.-Р.А., Эрингис К.И. Карта эстетических ресурсов ландшафта Литвы и принципы её составления / Под ред. К.И. Эрингиса. Экология и эстетика ландшафта. – Вильнюс: Минтис, 1975. – С. 184–197.

4. Бучко Ж. До питання про розвиток естетичних поглядів на природу України // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип. 49: Географія. – Чернівці: ЧНУ, 1999. – С. 52–63.

5. Бучко Ж. Методологічні проблеми естетичного сприйняття ландшафтів // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип. 104: Географія. – Чернівці: Рута, 2001. – С. 61–66.

6. Бучко Ж. І. Особливості візуального сприйняття ландшафту як естетичної цінності // Ландшафт як інтегруюча концепція ХХІ сторіччя: Зб. наук. праць. – К.: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 1999. – С. 170–174.

7. Голд Дж. Психология и география: Основы поведенческой географии: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.

8. Горб К.Н. Концепция и общие методические принципы создания охраняемых

природных территорий в зависимости от эстетической ценности природных ландшафтов. Под ред. В.Е. Борейко. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2000. – 56 с.

9. Горб К.Н., Крымцов А.А., Билявская Е.В., Степанова В.Н. Оценка эстетических достоинств природных ландшафтов Украины в целях заповедания: общие положения и первый опыт // Гуманитарный экологический журнал. – 1999. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 16–22.

10. Горб К.Н. Оценка эстетических достоинств природных ландшафтов Украины в целях заповедания: методические принципы и результаты исследований // Гуманитарный экологический журнал. – 2000. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 3–11.

11. Закон Украины «О природно-заповедном фонде Украины» // Ведомости Верховного Совета Украины. – 25 августа 1992 г. – № 34. – Ст. 502. – С. 1130–1156.

12. Фролова М.Ю. Оценка эстетических достоинств природных ландшафтов. – Вести Моск. ун-та. – Сер. 5. – Геогр. – 1994. – № 2. – С. 27–33.

13. Эрингис К.И., Будрюнас А.-Р. А. Сущность и методика детального эколого-эстетического исследования пейзажей / Под ред. К.И. Эрингиса. Экология и эстетика ландшафта. – Вильнюс: Минтис, 1975. – С. 107–160.

НА СТОРОЖІ ВЕЛИЧІ І КРАСИ КАРПАТ

*Антон ЯВОРСЬКИЙ,
директор Карпатського національного
природного парку,
заслужений природоохоронець України,
м. Яремче Івано-Франківської обл.*

«Яку велич явив нам БОГ, створивши Карпати, і яку милість виявив він, подарувавши ці гори людям!» – писав про наш край відомий український письменник, співець Гуцульщини Михайло Ломацький. І особливу честь стояти на сторожі цієї величі і краси вже третину століття доручила доля працівникам Карпатського національного природного парку, створеного 1980 р., що став коштовною перлиною не тільки України, але і Європи.

В організації парку брали участь численні ентузіасти: вчені-природодослідники, культурні і релігійні діячі, далекоглядні лісоводи, які прагнули зберегти для сучасних і майбутніх поколінь унікальні для середньо-європейської геоботанічної провінції незаймані антропогенним впливом екосистеми, цінні для науки пам'ятки живої і неживої природи, цікаві історичні та етнографічні об'єкти, оригінальні гірські ландшафти, придатні для масового оздоровлення населення.

Золотими літерами в історію розвитку парку вписані прізвища: Стойко, Голубець, Герушинський, Третяк, Міллер, Малиновський, Царик, Трибун, Парпан та багато інших вчених, спеціалістів, відданих своїй справі людей, що прославили парк.

Першим директором парку став Антон Йосипович Островський, після нього естафету природоохоронної діяльності перейняв Йосип Йосипович Побережник. І саме за час його двадцятирічного керування парк затвердив за собою звання національного, досягнув високих результатів праці, набув значимого статусу не тільки в Україні, але й за межами нашої держави.

Сьогодні парк займає площу 50495 гектарів. Це ліси державного значення і населені пункти Яремче, Микуличин, Татарів, Ворохта, Яблуниця, Поляниця і Вороненка. Ядром парку є природоохоронні науково-дослідні відділення абсолютної заповідної зони – Говерлянське та Високогірне, які становлять величезну наукову цінність і одночасно є базою для вивчення природних комплексів Східних Карпат.

Національний парк як природоохоронна, рекреаційна, наукова і еколого-освітня установа відповідає міжнародним критеріям. Перед ним поставлені завдання:

- забезпечити збереження і охорону природи і, в першу чергу, найбільш великих природних комплексів, об'єктів особливої цінності, рідкісних тварин і рослин, а також культурних ландшафтів з пам'ятками історії і культури, будівель і споруд, які мають етнографічну або архітектурно-історичну цінність;
- організувати і вести науково-дослідну роботу по вивченню екосистем, за необхідності залучати відповідні заклади і представляти базу для досліджень;
- знайомити відвідувачів з природою, визначними місцями національного парку, з історією взаємовідносин людини

з природою, а також з актуальними проблемами охорони природного середовища, зберігати окремі ділянки національного парку в первісному стані для спостереження за процесами і явищами природи;

- сприяти організації відпочинку людей у відведених для рекреаційних цілей масивах парку;
- виховувати молоде покоління патріотами рідного краю, нашої Батьківщини, знайомити його з природою краю, історичним минулим і проблемами охорони природи;
- зразково вести лісове і мисливське господарство.

Над виконанням цих завдань трудяться працівники відділів державної охорони та захисту природних екосистем, наукового, рекреації, пропаганди екологічної роботи, економіки та природокористування, а також 12-ти ПОНДВ.

Узагальнюючи результати 30-річної діяльності, слід констатувати, що КНПП відіграє важливу роль у підтриманні екологічного балансу і екологічної безпеки у паводково-небезпечному верхів'ї басейна Прута, є ключовою територією Карпатської екологічної мережі, забезпечує збереження унікального біорізноманіття, надання екосистемних послуг (чисте повітря, чиста прісна вода), виконує функції акумулятора вуглекислого та інших газів, що викликають глобальне потепління клімату на Землі, проводить фоновий моніторинг за ходом природних процесів та антропогенними змінами у Карпатському регіоні.

Зустрічаючи 30-річний ювілей, парк реалізував вагомі пропагандистські, наукові та технічні заходи, а саме:

- проведено міжнародну науково-практичну конференцію «Природно-заповідні території: функціонування, моніторинг, охорона»;
- підготовлено і видано матеріали, монографії і збірки: «Карпатський національний природний парк», «Фоновий моніторинг навколишнього природного середовища»;
- опубліковано науково-популярні статті в газетах і журналах;
- проведено заходи з еколого-освітнього виховання в навчальних закладах Яремчанщини: вікторини, конкурси, усні журнали тощо.

На честь 30-річчя парку вдосконалено благоустрій територій садиб ПОНДВ та екологічних маршрутів, здійснено ремонт малих архітектурних форм у зонах відпочинку, обладнано пункти спостережень на комплексних феномаршрутах, досаджено рослини на альпійських гірках відділень парку.

За останні роки зміцнено матеріально-технічну базу установи, закуплено комп'ютерну, розмножувальну техніку, відеоапаратуру, придбано транспортні засоби.

Протягом багатьох років престиж закладу піднімають громадські екологічні організації «ЕКО-ПУЛАЙ», «МАМА-86», результатом діяльності яких стала успішна реалізація проектів. Відкрив двері для відвідувачів екотуристичний візит-центр «Гуцульська Оселя», їх очікують пасіка, літній клас, облаштовано МАФ «Стежка Довбуша», маршрут «На водоспад Гук», зведено оглядову вежу на території вольєрного господарства. Проведено семінари, тренінги та курси екскурсів у тісній співпраці з представниками громадськості і міської влади. ГЕО успішно співпрацюють з організаціями України, тісно контактують із зарубіжжям, утворюючи добримі справами горду назву Карпатського національного...

Нехай завше зеленіють Карпати, гордо височіє Говерла, ніколи не скаламутиться кришталева вода у гірських ріках. Хай Бог посилає здоров'я, мудрість і силу усім, хто оберігає цю красу.

Унікальні зразки дерев'яної сакральної архітектури псевдоготичного стилю родом із середньовіччя; архаїчний пасторальний пейзаж ще зберігся в Українських Карпатах

Богдан РІДУШ,
м. Чернівці

КАРСТ І ПЕЧЕРИ

В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПАРКУ «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ»

Історія дослідження карсту і карстових печер на території, яку сьогодні займає парк «Подільські Товтри», досить тривала. Окремі згадки про печери різного генезису, головню в історичному контексті, зустрічаються у працях К. Жончинського [23], А. Грушецького [21], А. Пжездзієцького [22] та інших польських авторів. Першу спробу систематично дослідити печери регіону, щоправда здебільшого з археологічного погляду, зробив В. Антонович, розділивши їх на штучні, природні та природні з частковою штучною обробкою [1]. Він також звернув увагу і на проблему збереження печер як цінних природних та археологічних пам'яток: «[Евреи арендуют] у помещиков на известный срок целая горы, ломают камень и пережигают на известь. Таким образом уже исчезло значительное количество скал. Так, например, в м. Кривчик сломана целая гора, в которой находились две очень обширные пещеры с озером и купальней в одной из них; теперь и следа от них не осталось. Сохранилась только третья пещера в противоположной горе, служившая повидимому жилищем для человека в доисторическую пору, но она недоступна для исследования, так как вход наглухо забит камнем» [1, с. 20].

Найдетальніший опис геоморфології галицької частини товтрового пасма, де згадано і карстові явища, подав С. Рудницький [20].

В останні десятиліття вивченням геології карсту на сучасній території

парку займалися А.Д. Кучерук [12], О.Б. Климчук [10], В.Я. Рогожніков [10, 19], С.П. Левашов [13], А.А. Ломаєв [14, 19]. Антропогенний карст досліджує Г.І. Денисик [5–7], а історію використання печер Б.Рідуш [8 та ін.].

КАРСТ І ПЕЧЕРИ ПОЗА МЕЖАМИ ТОВТРОВОГО ПАСМА

Карст у межах парку пов'язаний виключно з карбонатними і сульфатними відкладами палеозою та кайнозою.

Найбільше піддані закарстуванню, як і скрізь на Поділлі, гіпсоангідрити тираської світи неогену, які простягаються вузькою смугою у басейні нижньої течії Збруча.

Незважаючи на незначне поширення цих відкладів у межах парку, тут часто зустрічаються не лише поверхневі, але й підземні форми карсту, зокрема печери. Деякі з них досягають значних розмірів. Печера Атлантида має довжину 2200 м. Вхід до неї був розкритий кар'єрною розробкою гіпсу. Відкрита у 1969 р. спелеологами Київського палацу піонерів (кер. В.Я. Рогожніков). Розташована на правому березі долини р. Збруч, біля с. Завалля. Порожнина є системою невеликих залів,

Жовтозілля; осоподібна муха-запилювач на квітці деревію; суніця лісова; жук-сонечко на листі гадючника; метелик денне павине око; цвітуть дзвоники

поєднаних мережею ходів, та має три поверхи. Нижній поверх складається з низьких ходів переважно прямокутного перетину. Сифонними каналами та тріщинами вони з'єднуються з середнім поверхом, де знаходяться основні зали печери, що часто мають готичний поперечний розтин. Середній поверх розташований на 1,0–1,5 м вище нижнього і на 5–7 м нижче верхнього. Верхній поверх є лабіринтом високих (до 5,0 м) та вузьких ходів. Покрівля порожнини ускладнена сліпими куполами. На деяких ділянках печера Атлантиди розкриває давні вертикальні порожнини в гіпсах (колодязі), заповнені карбонатною глиною, що свідчить про наявність перерв у осадонакопиченні після формування гіпсоангидризової товщі перед відкладенням ратинських вапняків. У печері спостерігаються залишкові, обвальні та дуже багаті субаеральні та водно-хемогенні відклади – карбонатні кори та різноманітні гіпсові утвори.

Сьогодні вторинні кристалічні утвори печери значною мірою пограбовані.

Старий кар'єр біля печери розкриває більшу частину товщі баденію. Нижній уступ призначався для розробки бутового каменю – вапняків та мергелів з пропластками глин (загальною потужністю до 20 м). Верхній уступ роз-

криває гіпси та вапняково-мергелисті відклади. У стінках верхнього уступу чітко видні давні карстові лійки та колодязі, цілком заповнені глинистим матеріалом з уламками гіпсів. Ратинських вапняків тут немає. Поверхня гіпсів біля лійок та колодязів, а також далеко від них, є типовою карстовою поверхнею з дрібними лійками, заглибленням та борознами. Колодязі-труби виходять на неї знизу. У південній частині виступає кар'єру велика стародавня лійка розкрита так, що понору-колодязя не видно. Шари заповнювача нахилені закономірно до центру. Аналогічний заповнювач й у печері Атлантиди. Споровопилковий аналіз відкладів у гроті Снігової Королеви дав міндель-риський – міндельський спектр [14, с. 73].

Поблизу печери Атлантиди розташовані менші печери у гіпсах – Киянка (73 м), Цапова Дюра (40 м), Новосілка (20 м). Можливі знахідки у сульфатній товщі нових великих печер [8, 10].

Карст у карбонатних породах пов'язаний виключно з відкладами силурійського, крейдового та неогенового ярусів. Карстові форми у вапняках силурійського віку представлені переважно карстовими каналами та невеликими печерами і гротами. Останні фіксуються переважно в каньйоні р. Смотрич.

Найбільші печери – Нігинські (також Залучанські або Черчинські) – відомі ще з XVI ст. Вони знаходяться за 1,5 км на північний захід від Нігина, на лівому березі р. Смотрич. Входи до печер відкриваються у десятиметровому прямовисному відслоненні силурійських вапняків, які утворюють борт каньйону р. Смотрич. Вапняк сірий, грудкуватий, плитчастий, розбитий тріщинами як вертикальними, так і за площинами нахилу. У товщі вапняків спостерігається закарстованість у вигляді ніш, печерок, навісів та вертикальних колон. Найбільша з печер відкривається гротом, оберненим на південь. Його довжина 4,9 м, ширина 2,5 м і висота 3,0 м. Печера виглядає як вузький звивистий хід, з численними відгалуженнями. З східного грота вузький лаз веде до вузького коридора 2 м завдовжки, що переходить у невелику камеру довжиною 4,0 м, шириною 2,5 м, висотою 2,0 м. З цієї камери хід розгалужується на лівий, 5 м завдовжки, і правий, 3,0 м, що має вигляд горизонтального каналу. По закінченні цих двох коридорів печера розширюється у камеру 2,5 м завдовжки, шириною 1,5 м при висоті 2,0 м. Східна частина камери розділена карнизом на два поверхи. У верхній частині є хід в «органну трубу», що закінчується непрохідною щільною. У нижній частині – 2-метровий коридор, що також закінчується непрохідною щільною. Загальна довжина печери, позначеної як Нігинська-1, за зйомкою одеських спелеологів складає 110 м.

Печери біля Нігина були відомі досить давно. Ще 1841 р. А. Пшездзієцький описував їх у своєму красномовному нарисі: «Неподалік Смотрича є містечко Черче, під Черчем скелястий яр, у глибині яру у скелі є печера. Вхід до неї – з каплички, витесаної у скалі, але такий низький, такий тісний, що входити до печери треба на руках і ногах. Печера невелика, не висока, однак чоловік двадцять стоячи у ній поміститись можуть. У декількох місцях у стінах отвори до нових печер ведуть, усі подібні між собою і всі вистелені людськими кістками» [22]. Далі він подає місцеву легенду про задушення у печері людей татарами димом, яку пізніше переповів В. Антонович [1].

У 1883 р. ці печери вперше археологічно досліджувались В. Антоновичем та К. Мельник. Було складено план основної із трьох печер, встановлено,

що вона має лабіринтовий характер; зібрано археологічний матеріал усередині печери та поблизу неї.

У самій печері було виявлено лише три місця, де дно було не скельним, а наносним і складалося з «суміші глини, щебеню та чорнозему». У цьому культурному шарі (потужністю 35–57 см) виявлено кості людей та звірів. Окрім того, велика кількість людських костей лежала безпосередньо на поверхні дна коридорів та камер у цілковитому безладі. Кам'яних знарядь не виявлено, і лише в околицях печер були знайдені нечисленні кам'яні знаряддя, які, на жаль, не описані. На підставі лише згадки про них пізніше це місцезнаходження (без конкретного визначення) було вміщене у перелік пізньопалеолітичних та мезолітичних місцезнаходжень.

Друга і третя печери, на відміну від найбільшої, мали свої власні назви: «Кінська» та «Жидівська». «Кінська» описана як окрема порожнина, довжиною 10,2 м, шириною 2,0–3,2 м та висотою від 2–3 м, що має перетин неправильного трикутника. Дно її суцільно скелясте і ніяких знахідок там не виявлено. «Жидівська» печера згадується як коридор без розгалужень, висотою від 2–3 аршинів та довжиною 13,5 м. Обидва кінці печери виходять назовні та є зручними входами. Дно печери складене дрібними кам'яними уламками, серед яких було зауважено велику кількість черепашок *Unio pictorium*.

Насправді ж ці дві печери є одним лабіринтом (Нігинська-2), загальна довжина якого, за топомією одеських спелеологів, складає 50 м.

Досі єдине документальне свідчення щодо оборонного використання Нігинських печер [1] припадає на XVI ст.

Численні знахідки людських костей у печері, як згадувалося вище, пов'язувались з переказом про задушення татарам димом людей, що сховались в ній. Очевидно, через цей переказ грот при вході до печери був перетворений в каплицю. Його стіни дещо підтесані, а вхід закривався дверима. Селяни позносили туди кілька старих ікон та щорічно на день св. Онуфрія тут відправлявся молебень, на який сходились жителі навколишніх сіл. Як зазначає К. Мельник, вже на той час до печери часто приїздили туристи з Кам'яниці [17].

У 1982 р. одеські спелеологи під керівництвом Л. Суховія склали карту цих печер.

Карст у породах крейдового віку розвивається переважно у мергелях та

мергелистих вапняках сеноману. Сліди закарстування цієї товщі у вигляді гротів, ніш та невеликих печерок спостерігаються переважно у стінах Дністровського каньйону, зокрема, поблизу сіл Бакота, Субіч та ін.

Цікава печера зі слідами артезіанської промивки виявлена нами на горі Білій біля колишнього села Студениця (зараз затопленого водами Дністровського водосховища). Невелика галерея закладена на контакті силурійських вапняків із окремненими мергелями сеноману.

КАРСТ ТОВТРА

Товтровий кряж простягається слабо вигнутою на схід дугою з північного заходу на південний схід від с. Підкам'яні Львівської обл., по вододілу річок Горині і Сірету, на верхів'я р. Збруч, на південний захід уздовж р. Смотрич і далі уздовж лівого берега р. Прут у Молдові. Основною рисою Товтра є вузький кряж, видовжений у напрямі простягання літотамнієвої зони і піднятий на 50–60 м над прилеглими просторами і на 120–150 м над річковими долинами. Кряж складається з окремих частин, конусоподібних підвищень з виположеними схилами. Його ширина від 5–6 до 10–12 км. Рельєф Товтра дещо ускладнений карстом. В геологічному плані Товтри є двофазною спорудою. За тортонського віку утворилися узбережні побудови літотамнієвих

водоростей, розміщені вздовж простягання берегової лінії. Вони займали північно-східну окраїну відкритого моря за 25–30 км від його берега. За сарматського віку на літотамнієвому фундаменті були надбудовані споруди моховатко-серпулевих рифів. У цей час сарматське море простягалось на північний схід від Товтра, а Товтри були його узбережними рифами, розміщеними вздовж південно-західного берега також на відстані 25–30 км [3, с. 245–246].

Підземні форми представлені переважно гротами, нішами та навісами. Значних карстових печер майже не виявлено. А. Кучерук серед найбільш типових для цих районів згадує Нігинські печери, які знаходяться між селами Залуччя та Нігин у високому скелястому березі р. Смотрич. Проте ці печери, хоча й знаходяться поряд із товтровим пасмом, закладені у силурійських вапняках. Інші названі ним печери біля с. Студениці закладені в окремнених мергелях сеноману, а окрім того, є штучними виробками, де в епоху неоліту-єнеоліту видобувалась кременева сировина [2]. Згадувані у літературі печери поблизу сіл Черче, Кривчик та ін. практично не досліджені і не описані.

До порівняно значних, істинно карстових печер слід віднести верхню печеру Бакотського печерного монастиря, яку ми назвали печерою Антоновича – на честь її першодослідника.

Карстові явища у товтровому пасмі досить багаті на невеликі поверхневі (карри, ніші, блюдця, лійки, понори) та підземні (печери, канали) форми, але великі форми в них, можна сказати, цілком відсутні й тому карстові процеси навряд чи могли мати помітний вплив на формування поверхневого рельєфу.

Поверхневі форми представлені понорами, каррами, блюдцями, лійками, що утворюються в результаті хімічного та механічного впливу поверхневих вод на вапняки, що карстуються. Ці форми часто пов'язані з підземними формами карсту.

Карри пов'язані переважно з відслоненнями вапняків. Глибина каррових борозен не перевищує 1 м. Під лісовим покривом іноді спостерігаються поховані карри.

Лійки, блюдця та понори зустрічаються найчастіше на поверхні великих горизонтальних майданчиків та на похилих схилах головного пасма та бічних товтр, де потужність вапняків, що карстуються, велика, а поверхневий стік дощових і талих вод незначний.

Особливо поширені ці форми між с. Хропівата та м. Чермеринці, селами Гуменці та Цапівка. Лійки особливо характерні для району с. Карачківці. Їхній діаметр досягає 20 м, глибина 7 м, схили круті – 30–45°. На схилах відслонюються вапняки. На дні блюдця та лійок, як правило, знаходяться понори, які або затампоновані рихлими відкладами, або

є діючими й поглинають поверхневі води.

Найбільшу кількість печер та підземних каналів примічено поблизу сіл Залуччя, Нігин, Черче, Хропівата, Кривчик, Студениця та ін. Більшість з них досі детально не обстежені, їхні плани переважно відсутні.

Підземні карстові форми невеликі, закладені переважно по тріщинах бортового відпору. Одна з них – печера Кармелюка біля с. Привороття, у сірих та кремових грубозернистих вапняках. За даними Г. Денисика, вхід знаходиться в скелях та заростях на південному схилі гори Кармелюкової, що височить на межі Кам'янець-Подільського та Дунаєвського районів. Печера тягнеться на 8 м углиб гори і закінчується кількома вузькими щілинами. Ліворуч від входу – ще одна вузька порожнина 20 м завдовжки [8].

А.Д. Кучерук згадує групу з 3 печер на г. Білій, в районі с. Студениця. Входи до цих печер знаходяться на висоті 30 м від підніжжя товтри. За вузьким та невисоким входом розташовані широкі об'ємні зали з двома-трьома виходами з них. На стінах та склепінні спостерігаються натічні та кристалічні утворення [12]. Плани подані А.Д. Кучеруком за зйомкою В.Б. Антоновича 1883 р., але без посилання на автора. Проте справжнє походження цих печер залишається спірним. Закладені вони у сеноманських відкладах, що складаються з мергелів та кременю. С.Н. Бібіков вважав ці печери продук-

том підземного видобутку кременю в енеоліті, тобто штучними виробками [2 та ін.].

На північний захід від с. Хропівата описані природні колодязі діаметром від 1 до 1,5 м, які на глибині 11–14 м переходять у підземний канал, заповнений водою протягом всього року.

Поблизу колишнього с. Бакота, в урочищі Монастир, у стінці каньйону Дністра надбудуємо об'ємну карстову порожнину, в якій колись знаходився верхній ярус Бакотського печерного монастиря. Печера має два входи: вертикальний, у вигляді колодязя з поверхні плато, та горизонтальний, що відкривається великим отвором у борту каньйону [1].

Поблизу колишнього с. Теремці, що потрапило в зону затоплення водосховищем, – невеликий карстовий міст. Ряд печер розташовані також в нижній течії р. Студениця...

Отже, більшість карстових форм на території парку мають реліктовий характер і є залишками форм глибинного (артезіанського) карсту, виведеного на поверхню ерозією. Сучасні карстові процеси мало поширені. Карстові порожнини – переважно невеликих розмірів, проте часто містять залишки матеріальної культури. В них можливі також палеозоологічні знахідки. Сьогодні печери часто заселяються троглофільною фауною, зокрема кажанами. Тому вони потребують ретельного обліку та охорони. Необхідно скласти кадастр підземних порожнин НП «Подільські Товтри», провести їх картографування, археологічне та палеогеографічне дослідження. Адже вони – своєрідні елементи екомережі, а також перспективні об'єкти туризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В.Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии // Труды VI-го АС. – Т.1. – Одесса, 1886. – С. 86–102.
2. Бибилов С.Н. Древние кремневые выработки на горе Белой в районе Каменец-Подольска // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С. 62–64.
3. Бондарчук В.Г. Геологічна будова України. – К.: Радянська шк., 1963. – С. 245–246.
4. Геренчук К.И. Подольские Товтры (геоморфологический очерк) // Известия Всесоюзного географического общества. – 1949. – № 5. – С. 530–536.
5. Денисик Г.И. Антропогенный карст Подолья // География и природные ресурсы. – 1984. – № 4. – С. 152–154.

6. Денисик Г.И. Толтры юго-запада СССР //Изв. ВГО. – 1987. – Т. 119. – Вып. 5. – С. 434–438.

7. Денисик Г. Ім'я Устима Кармелюка на карті Подільських Товтр // Краєзнавство та шкільний туризм. – 1997. – № 1(16). – С. 7.

8. Дублянский В.Н., Ломаев А.А. Карстовые пещеры Украины. – К.: Наук. думка, 1980. – 180 с.

9. Знаменская Т.А. О тектонической природе Толтровой гряды //Тектоника и полезные ископаемые запада Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1973, ч. 1. – С. 20–21.

10. Климчук А.Б., Рогожников В.Я. Сопряженный анализ истории формирования пещерной системы (на примере пещеры Атлантида). – К.: Ин-т геол. наук, 1982. – 58 с.

11. Королук И.К. Подольские Толтры и условия их образования /Труды Ин-та геол. наук. – 1952. – Вып. 110. – Геологическая серия (№ 56). – 140 с.

12. Кучерук А.Д. Карстовые явления на территории Подольских Толтр //Известия Всесоюзного географического общества. – 1954. – Т. 86. – Вып. 1. – С. 95–100.

13. Левашов С.П. Геоэлектрические исследования закарстованного массива пещеры Атлантида //ФГТ. – Вып. 32. – Киев, 1985. – С. 42–46.

14. Ломаев А.А. Геология карста Волинно-Подоліи. – К.: Наук. думка, 1979. – 132 с.

15. Михальский А.К. К вопросу о геологической природе Подольских Толтр // Известия Геологического комитета. – 1895. – Т. IV. – № 4. – С. 32–41.

16. Михальский А.К. Медоборы (толтры) в Бессарабии //Известия Геологического комитета. – 1902. – Т. XXI. – С. 27–31.

17. Мельник К. Путевые очерки Подолія //Киевская старина. – 1884. – № 5. – С. 1–24. – № 7. – С. 359–391; – № 10. – С. 254–274. – 1885. – № 9. – С. 53–81. – № 12. – С. 651–683.

18. Рідуш Б.Т. Печери Середнього Подністров'я в історії населення регіону. Автореф. дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 2000. – 20 с.

19. Рогожников В.Я., Ломаев А.А. Опыт комплексного исследования пещеры Атлантида в свете природоохранных задач //Физическая география и геоморфология: Респ. межвед. науч. сб. Вып. 32. – Киев, 1985. – С. 33–2.

20. Рудницький С. Знадоби до морфології подільського сточища Дністра // Збірник математично-природничо-лікарської секції НТШ, т. XVI, Львів, 1913. – 310 с.

21. Gruszeckij A. O jaskiniach na przestreni od Karpāt po Baltik // Biblioteka Warszawska. – 1878. – Tom IV (grudzien). – С. 329–352.

22. Przewdzieckiy A. Podole, Wolyc, Ukraina. Obrazy miejsc i czasow. – Wilno, T. II. – 1841. – 158 с.

23. Rzeczyesky X. G. Historia naturalis curiosa Regni Poloniae. Sandomirae: Typis Collegii Soc. Jesu, 1721. – 456 с.

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Степан СТОЙКО,
Інститут екології Карпат
Національної академії наук
України, м. Львів

Українські Карпати, як головна частина Східних Карпат, з'єднують Західні та Південні Карпати, утворюючи потужну мегаекосистему площею 209256 км², яка має вагоме значення для підтримання екологічного балансу на вододілі між басейнами Балтійського і Чорного морів. Цікаві Карпати і в біогеографічному аспекті. Їхня флора нараховує 3982 таксонів судинних рослин (31,2%) флори Європи, серед яких 219 ендемів (Тасенкевич, 2006). Таким же багатим є і видовий склад тваринного світу. Отже, гірська система сприяє збереженню біорізноманіття на нашому континенті. Світовий фонд дикої природи (WWF) включив Карпати до списку 200 найважливіших гірських регіонів Світу (Global Program-200).

Проевропейськи орієнтоване населення Карпат (близько 18 млн. чол.) вносить відповідний вклад в економічну, культурну та наукову сферу європейської спільноти. На території Українських Карпат (37 тис. км²) живе 5,5 млн. чол., які пов'язані з ними історично, економічно, екологічно. Сталий розвиток в регіоні можливий лише при екологічно безпечному стані. Екологічна безпека полягає в обґрунтуванні заходів попередження, зменшення ризику та руйнівної дії небезпечних для суспільства стихійних процесів.

1. КЛІМАТИЧНІ ТА ГІДРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНУ, ЩО СПРИЯЮТЬ ВИНИКНЕННЮ ПАВОДКІВ

В Українських Карпатах (102–2061 м н.р.м.) можна виділити три кліматичні зони: семигумідну (річна кількість опадів 700–1100 мм опадів), гумідну (1100–1300 мм), евгумідну (1300–1500/1600 мм).

У регіоні беруть початок шість транскордонних рік: Тиса (загальна довжина 966 км, у межах України – 201 км); Уж (128 км); Латориця (191 км), Дністер (1392 км); Прут (964 км); Сян (444 км, в межах України 56 км). Для відтворення порушеного в них екологічного балансу потрібні спільні зусилля екологів України, Словаччини, Угорщини, Польщі, Румунії, Молдови. Притоками згаданих рік є понад 10 тис. малих річок і потоків. За значної кількості опадів та розгалуженої гідрологічної мережі в регіоні завжди можливі паводки. Історик І. Крип'якевич (1928) констатував, що на Прикарпатті паводки траплялися вже у XII–XVIII ст., коли відсоток лісистості був високим. Упродовж 1700–1940 рр. вони повторювалися кожних 25 років. Після Другої світової війни, у економічно важкі десятиліття, для відбудови народного господарства на значній площі були вирубані стиглі ліси. Після того паводки стали виникати кожних 4 роки. Особливо вагомої екологічної шкоди та економічних втрат суспільству вони завдали в 1998, 2001 та 2008 роках.

2. ПРИЧИНИ ПАВОДКІВ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ МІНІМІЗАЦІЇ ЇХНЬОЇ РУЙНІВНОЇ ДІЇ

Дослідженню паводків Українських Карпат присвячено ряд праць гідрологів, лісівників, географів, ботаніків (Айзенберг, 1962; Чубатий, 1968, 1978; Олійник, 1996, 2008; Комендар, 1991; Стойко, 2000, 2001; Поляков, 2003; Ковальчук, Міхеєва, 2008; Бойчук, Третяк, 2008; Stoyko, 1997 та ін.). Основними природними причинами виникнення паводків є: географічне положення регіону в гумідній кліматичній зоні; періодична несприятлива метеорологічна ситуація, розчленованість гірського рельєфу; значна крутизна схилів; низька водоакumuлююча здатність малопотужних буроземних ґрунтів; глобальне потепління клімату; збільшення водності гірських рік.

Кліматологи встановили, що протягом 1900–1966 рр. в регіоні 150 разів випало за одну добу більше 100 мм опадів, 20 разів – більше 150 мм, 6 разів

— більше 200 мм (Рубцов, Котова, Міхєва, 1966). В.С. Олійник (2008) дослідив на стаціонарних експериментальних ділянках, що в системі «ліс-грунт» водоакумуюча здатність стиглих букових лісів Карпат становить 140–160 мм, а смерекових — 70–90 мм. Отже, лісові екосистеми мають вагоме значення для забезпечення нормального гідрологічного режиму гірських рік та потоків.

У доісторичний період ліси, за винятком субальпійського та альпійського поясів, покривали всю територію Карпат, а лісистість дорівнювала близько 95%. Протягом історичної доби, і зокрема за останніх півтора століття, коли була побудована в Карпатах мережа залізниць, що дозволило експортувати деревину на зарубіжні ринки, лісистість поступово скорочувалася і зараз становить лише 50–55%. Істотно змінилася вікова й ценотична структура лісів. У держлісфонді площа молодняків, середньовікових і пристигаючих деревостанів становить 82%, а стиглих і перестиглих — 18%. Нагадаємо, що лише з 40 років лісові екосистеми здатні у повній мірі виконувати водоохоронно-захисну роль. У післявоєнних роках на місці природних букових та ялицево-букових лісів створено 175 тис. га смерекових монокультур, які мають понижену водозахисну здатність. Внаслідок багаторічного випасу худоби верхня межа лісів у високогір'ї знизилась на 150–200 м, що негативно позначилося на їхній водоохоронній та протилавинній ролі. У незадовільному стані знаходяться громадські ліси гірських сіл (колишні колгоспні ліси), площа яких становить 20%.

Враховуючи важливу ґрунтозахисну, водорегулюючу, санітарно-гігієнічну та інші корисні функції гірських лісів, які неможливо замінити, слід керуватися парадигмою їхнього пріоритетного екологічного і соціального значення. Беручи її до уваги, потрібно застосувати в Карпатах спеціальну систему гідрорегулятивного лісового господарства. Її мета полягає: у збільшенні лісистості (бажано до 65%) у небезпечних щодо паводків басейнах рік; відтворенні нормального співвідношення між згаданими віковими групами деревостанів; диференційованому розподілі лісо-січного фонду у різних зонах гумідності клімату; накладенні на певний період мораторію на суцільні рубки у паводково небезпечних басейнах гірських рік; поліпшенні ценотичної структури смеречників та інших похідних деревостанів; піднятті антропо-

генно-зниженої верхньої межі лісу; збільшенні площі водозахисних лісів.

Для збільшення в регіоні лісистості існують реальні можливості. Згідно даних обласних землевпорядних матеріалів встановлено, що в земельному фонді колишніх колгоспів було 93 тис. га вторинних чагарникових заростей та 142 тис. га непридатних для сільського господарства угідь (змиті ґрунти, яри, скелясті схили тощо) (Стойко, 1980). Зараз вони належать обласним комунальним підприємствам Міністерства агропромислової політики України і є вагомим земельним резервом для заліснення. Таким резервом є також деградовані луки на полонинах, які не використовуються (близько 10 тис. га).

У Закарпатті є 9436 малих річок і потоків довжиною 19793 км, які не мають господаря і знаходяться в екологічно занедбаному стані. У верхів'ї басейну Дністра у такому ж стані є 386 його малих приток різної довжини. Оскільки ці водні артерії розташовані в держлісфонді, потрібно створити при обласних управліннях лісового господарства і мисливства спеціальні підрозділи, які б забезпечили їхню охорону і гідрологічний режим. До війни такі підрозділи існували в колишніх лісових дирекціях.

3. ПРОГРАМА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ СІЛ

Історичні матеріали свідчать, що гірські райони Українських Карпат почали масово заселятися лише в XV–XVI ст. За цей період тут змінилося 60–64

поколінь, кожне наступне з яких інтенсивніше впливало на природне довкілля. Гірська місцевість відзначається природною та соціально-економічною специфікою (Голубець, 2007). Вона наклала певний відбиток не лише на традиційні способи господарювання та життя селян, але й на їхню ментальність. Тому ці поселення слід розглядати як своєрідні гірські (монтанні) екосоціосистеми, в яких соціум історично формувався в екологічно й економічно специфічному гірському середовищі. У гірській місцевості обмежений земельний фонд для рільництва, коротший, ніж в рівнинних ландшафтах, вегетаційний період, що лімітує вирощування багатьох зернових культур та плодових дерев, тут періодично проявляється руйнівна дія гравітаційних процесів. На гірських схилах екосистеми вразливі до стихійного та антропогенного впливу, а їх відновлення складне і тривале.

Потрібно відзначити також і ряд переваг гірських регіонів. Завдяки водозахисній функції лісових екосистем вони нагромаджують значні запаси вологи. Внаслідок геологічної, геоморфологічної, ландшафтної та кліматичної гетерогенності гірські регіони відзначаються різноманіттям рослинного і тваринного світу й сприяють збереженню природної спадщини. Завдяки атрактивним ландшафтам та не забрудненому довкіллю, вони мають вагоме рекреаційне й туристичне значення.

При обґрунтуванні програми екологічної безпеки та сталого розвитку гірських сіл потрібно мати на увазі різні сфери життєдіяльності людини — складні екологічні та економічні умови, неза-

довільний стан мережі доріг, незначну кількість робочих місць, віддаленість від культурно-освітніх осередків. Основою для такої програми повинен бути екологічний кадастр земельного фонду. У ньому потрібно виділити різні категорії сільськогосподарських угідь та обґрунтувати заходи їхньої оптимізації й раціонального використання. Необхідно визначити трансформовані й деастовані земельні угіддя та екосистеми, а також екологічно небезпечні ділянки – місця зсуву ґрунту, потенційних селевих потоків, берегової ерозії, лавинних процесів та ін. Залежно від масштабів цих негативних явищ потрібно передбачити на різних інстанціях фінансові ресурси для їхнього попередження та подолання. Необхідно скласти також перспективний план соціального й економічного розвитку населених пунктів, в якому слід визначити екологічно безпечні місця для будівництва.

Гірським селам, які відзначаються естетичністю ландшафтів та етнографічною оригінальністю (мальовничі поселення на Гуцульщині, Бойківщині, Лемківщині), слід допомогти в налагодженні рекреаційної й туристичної сфери (будівництво доріг, турбаз, кемпінгів). Розвиток цієї сфери матиме певне економічне значення.

Потрібно також приділити належну увагу екологічній освіті населення стосовно гірської специфіки землеробства, садівництва й тваринництва та відповідальності за збереження природного середовища і для наступних поколінь.

Отже, сталий соціально-економічний і культурний розвиток можливий лише в сприятливому навколишньому середовищі і тому його слід розглядати з врахуванням потенційної екологічної безпеки. При нинішньому несприятливому екологічному стані в Українських Карпатах, який зумовлений їхнім розташуванням у гумідній кліматичній зоні, розгалуженою гідрологічною мережею, значним скороченням покритої лісом площі та тенденцією глобального потепління клімату, виникнення паводків можливе і в майбутньому. Тому потрібно для кожного гірського села, яке знаходиться у паводково-небезпечній місцевості, розробити комплексну протипаводкову програму екологічної безпеки та сталого розвитку з врахуванням специфічних гірських природно-географічних умов. Для оптимізації екологічного балансу в басейнах шести транскордонних рік, які беруть початок в Карпатах, необхідно обґрунтувати спільну природоохоронну програму країн, на території яких вони розташовані. Забезпечення екологічного балансу в Українських Карпатах матиме значення і для його підтримання у прилеглих до гір районах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айзенберг М.М. Выдающиеся паводки в реках Карпат в 12–13, 17–18 веках // Тр. Укр. НИИГРИ. – 1962. – Вып. 34. – С. 76–78.
2. Бойчук І., Третяк П. Особливості формування липневої повені 2008 р. в Карпатах. – Праці Наук. т-ва ім. Т. Шевченка,

т. 23. – Екологічний збірник 4, Львів. – 2008. – С. 285–293.

3. Голубець М.А. Проблеми реалізації сталого розвитку в гірському регіоні. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону. – Львів: Поллі, 2007. – С. 244–269.

4. Ковальчук І., Михнович А. Моделювання паводка у верхів'ї Дністра. – Праці Наук. т-ва ім. Т. Шевченка, т. 23. – Екологічний збірник 4. – Львів. – 2008. – С. 293–312.

5. Комендар В.І. Катастрофічні повені в Закарпатті: причини виникнення і заходи по запобіганню // Рідна природа, 1998. – № 4–6. – С. 7–11.

6. Крип'якевич І. Повені на Підкарпатті XII–XVIII вв. – Вісник Природознавства, 1928 (2). – С. 111–113.

7. Олійник В.С. Гідролого-лісівнича оцінка водозборів Карпат // Лісівничі дослідження на Україні. – Львів, УкрДЛТУ, 1996. – С. 147–150.

8. Олійник В.С. Водоохоронно-захисна роль гірських лісів в Українських Карпатах, її антропогенні зміни та шляхи оптимізації. – Автореф. докт. дис. – Львів, 2008. – 40 с.

9. Поляков Л.Ф. Водорегулююча роль лесов Карпат и Крыма и пути оптимизации при антропогенном воздействии. – Симферополь, 2003. – 220 с.

10. Рубцов Н.И., Котова М.М., Михеева Л.В. Растительность. – Сб.: Ресурсы поверхностных вод. – Л.: Гидрометеоздат, 1966. – С. 36–50.

11. Стойко С.М. Географічна і біогеоценологічна специфіка охорони природи Карпат. Охорона природи Українських Карпат та прилеглих територій. – Київ: Наукова думка. – 361 с.

12. Стойко С.М. Причини катастрофічних паводків у Закарпатті та екологічні заходи їх попередження // Укр. бот. журн., № 5, т. 57, 2000. – С. 11–21.

13. Стойко С.М. Катастрофічні паводки у Закарпатті та екологічні заходи їх попередження // Рідна природа, № 2, 2001. – С. 16–21.

14. Тасенкевич Л.О. Природна флора судин Карпат, її особливості та генезис. – Автореф. докт. дис. – К., 2006. – 35 с.

15. Чубатий О.В. Захисна роль карпатських лісів. – Ужгород: Карпати, 1968. – С. 134.

16. Чубатий О.В. Влияние леса на речной сток и его зарегулированность в Карпатах // Лесоведение, 1978. – № 2.

17. Stoyko S.M. The causes of floods in the Ukrainian Carpathians and the system of ecological measures of their prevention. The 2nd International Conference on Carpathian Euroregion. Ecology. – Miskolc – Lilafured. 1997. – P. 23–29.

КЛЮЧОВІ ТЕРИТОРІЇ ЕКОМЕРЕЖІ У ВЕРХІВ'ЯХ ДОЛИНИ ТИСИ

*Павло УСТИМЕНКО,
провідний науковий
співробітник відділу
геоботаніки Інституту
ботаніки НАН України,
доктор біологічних наук;
Дмитро ДУБИНА,
провідний науковий
співробітник відділу
геоботаніки Інституту
ботаніки НАН України,
доктор біологічних наук,
професор;
Федір ГАМОР,
директор Карпатського
біосферного заповідника,
доктор біологічних наук,
професор*

Стратегічною метою національної екологічної політики є збереження природних екосистем, підтримка їх цілісності, поліпшення якості життя і здоров'я населення, забезпечення екологічної безпеки країни та впровадження збалансованої системи природокористування для сталого розвитку суспільства. У цьому контексті проблема збереження біорізноманітності в Україні визнана пріоритетною на державному рівні. Прагматичним і реальним механізмом збереження ландшафтно-та біорізноманітності є екомережа. Формування екомережі дозволяє не лише зберегти окремі природні осередки, забезпечити ценотичну повночленність, екосистемну цілісність, біомну репрезентативність, а й забезпечити їх нормальне функціонування шляхом відновлення екологічного каркасу території. Йдеться про регіональний контекст збереження біорізноманітності з одного боку, та про підтримання природного каркасу територій в європейській шкалі виміру, – з іншого.

Надзвичайно актуальною і нагальною справою у даному природоохоронному напрямку є створення екомережі у верхів'ях долини Тиси (Закарпатський геоботанічний округ лісосте-

пової підпровінції) у зв'язку з надзвичайною трансформованістю її екосистем. Вона займає близько 30% території Закарпатської області. Сучасний стан довкілля в ній є вкрай незадовільним. Це проявляється через дисбаланс між сільськогосподарськими угіддями (близько 75% всієї земельної площі [11]) і природною рослинністю, що зумовлює її надмірну фрагментацію, а також у зв'язку з нехтуванням агро меліорації як одного з важливих засобів відновлення потенціалу агроландшафтів та забезпечення сталого розвитку сільського господарства. Внаслідок нераціонального господарювання у регіоні надзвичайно деформована вся структура природних ресурсів. Незначні за площею ділянки, зайняті природними екосистемами, відокремлені сільськогосподарськими угіддями, населеними пунктами, промисловими об'єктами тощо [7, 9]. Розроблення та створення екомережі даного регіону є надзвичайно важливим стратегічним природоохоронним заходом, оскільки дозволить об'єднати в єдину цілісну систему заповідний фонд регіону, фрагментовані рештки природної рослинності, здійснити надійне збереження біотичної та ландшафтно-різноманітності, забезпечити

відновлення рослинного покриву деградованих ділянок і репатріацію втрачених видів рослин та тварин. Розвиток такої системної природоохоронної екоструктури передбачає й успішне збереження раритетного фітоценофону території – найвразливішої складової рослинності. Раритетний фітоценофонд — це сукупність синтаксонів, їх угруповання мають унікальний, рідкісний та звичайний тип асоційованості домінантів, в яких останні наділені аутофітосоцологічною, ботаніко-географічною, історичною значущістю чи відзначаються ценотично оригінальним поєднанням широко розповсюджених видів і характеризуються вразливістю, низьким ступенем трапляння, обмеженими площами поширення і перебувають під загрозою зникнення. У зв'язку з цим є актуальними дослідження сучасного стану раритетного фітоценофону ключових територій долини верхів'їв Тиси як вузлових елементів екомережі, територій збереження генетичної, видової, екосистемної та ландшафтно-різноманітності, середовищ існування організмів (тобто території важливого біологічного та екологічного значення), добре інтегрованих у ландшафті.

За рослинним покривом долина Тиси лежить у нижньому рівнинному поясі дубових лісів з дуба звичайного і скельного та заплавних лук і боліт. Особливості географічного положення, рельєфу та клімату зумовили формування на цій території ценотично багатой природної рослинності, представленій лісовим, чагарниковим, лучним, болотним, водним типами рослинності, угруповання яких об'єднані у 276 асоціацій 84 формацій [9]. Основу фітоценофону складають зональні типові асоціації (70%), група раритетних асоціацій національного та регіонального рівня становить 30% усього фітоценофону. Серед представлених у регіоні типів рослинності лісова, лучна, болотна та водна відзначаються наявністю групи раритетних асоціацій національного та регіонального рівнів. Це пояснюється аутофітосозологічним значенням, ботаніко-географічною специфічністю великої групи домінантів цих типів рослинності, яка проявляється у їх диз'юнктивно- та пограничноареальності, стено-топності еколого-ценотичних ніш, локальності поширення і низьким траплянням фітоценозів. Раритетний фітоценофонд долини Тиси нараховує 82 асоціації. Він включає 23 асоціації національного ступеня раритетності та 59 — регіонального. За чисельністю переважають раритетні асоціації водної рослинності (46 асоціацій), що пояснюється наявністю густої мережі меліоративних каналів. Значна евтрофізація водойм, занедбаність меліоративних каналів сприяли розвитку вищої водної рослинності, в тому числі і формуванню рідкісних угруповань. В таких умовах деякі із останніх (*Trapa natantis*) мають тенденцію до розширення ареалу. Фітоценози 14 раритетних асоціацій характеризуються рідкісним і 68 — звичайним типами асоційованості. У створенні фітоценозів 21 асоціації брали участь види, що занесені до Додатку I Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі; у 33 асоціаціях домінантами різних ярусів виступають види, занесені до Червоної книги України (2009). Ботаніко-географічну значущість мають 28 раритетних асоціацій, які знаходяться у регіоні на північно-східній межі поширення.

Більшість нинішніх українських наукових публікацій торкаються як загальнодержавного рівня формування національної екомережі на основі різних наукових та методичних підходів, так і висвітлюють регіональний рівень організації екомереж. У Карпатському регіоні формування регіональної еко-

мережі як цілісної територіальної системи розпочалося ще в 60-х роках минулого століття із створення для Українських Карпат єдиної мережі природно-заповідних територій на біогеоценотичній основі, яка включала і транскордонні об'єкти. Теоретичне обґрунтування її створення у Карпатському регіоні вперше було здійснене С.Ю. Поповичем [3]. Розроблення та створення тут екомережі є надзвичайно важливим заходом, оскільки дозволяє об'єднати в єдину цілісну систему його заповідний фонд, фрагментовані рештки природної рослинності, сприяє збереженню біотичної та ландшафтної різноманітності, забезпечує відновлення рослинного покриву деградованих ділянок і репатріацію втрачених видів рослин та тварин. Збереження раритетного фітоценофону, як уже відзначалося, є ключовим елементом екосистемної природоохоронної концепції.

Найбільш детальні схеми екомережі Українських Карпат розроблені С.Ю. Поповичем та Л.М. Фельбабою-Клушиною [2-4; 12]. Для Закарпатської низовини ними виділені шість ключових територій національного рівня — Чорногорська, Юліївськогорська, Березівська, Чопська, Великодобронська (чи Чопсько-Великодобронська), Хустська, які поєднуються Тисянсько-Закарпатським широтним екокоридором національного рівня. Вони відзначаються різноманітністю біоти і добре збереженими природними ландшафтами, що мають національну цінність. Рослинний покрив їх є різноманітним і представле-

ний ліською, чагарниковою, лучною, болотною, вищою водною рослинністю. Для територій характерна висока різноманітність екосистем з високим ступенем збереженості природних комплексів. На кожній ключовій території наявні природно-заповідні об'єкти різних категорій та рангів, часто досягаючи значний відсоток їх площ.

За розробленою типологією територіальних елементів екомережі [14] ключові території відносяться до біотичних, гідробіологічних, природно-ландшафтних та культурно-ландшафтних типів. За площами, що займають ключові території, вони є малими та середніми. За формою контура ключові території є переважно променевої, еліпсоїдної та розсіченої форм. За типами територіальної цілісності вони є суцільними, дірчастими та кластерними. В екологічному плані за їх теплозабезпеченістю переважаючими є ксеротермні, мезоксеротермні, ксеромезотермні типи. За зволоженістю (за рівнем забезпеченості вологою рослинних угруповань) ключові території поділяються на такі типи: субгігроморфні (болота, вологі луки, заплавні ліси), мезоморфні (справжні луки, ліси), субмезоморфні (базифільні ліси). За трофістю екотопів ключових територій переважаючими є типи мезотрофні (насиченість солями 100–150 мг/л), субевтрофні (150–200 мг/л), евтрофні (>200 мг/л).

Створення екомережі вимагає комплексної оцінки стану її ключових територій за багатьма природними та соціальними показниками. Один із най-

важливіших – наявність та значущість раритетного фітоценофону. Основною ідеєю досліджень є з'ясування представленості у ключових територіях рідкісних та таких, що знаходяться під загрозою зникнення синтаксонів рослинності, визначення ступеня їх трансформації та шляхів оптимізації стану. В основу роботи була покладена концепція репрезентативності екомережі та її достатності для охорони раритетного фітоценофону.

ЧОПСЬКО-ВЕЛИКОДОБРОНСЬКА КЛЮЧОВА ТЕРИТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Географічні координати центра території $N 48^{\circ}25'10''$; $E 22^{\circ}23'24''$. Розташована в Ужгородському та Мукачівському районах у долині р. Латориці площею близько 2100 га. Основу території складає загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення «Великодобронський» (1736 га).

Ключова територія репрезентує ландшафтну і біотичну різноманітність нижньої частини долини р. Латориці та її приток, а також їх акваторій. Вона знаходиться переважно у межах заплавної тераси, яка тягнеться смугою вздовж річки. Заплавна її частина включає ділянки заплавних лісів (з переважанням угруповань формації *Querceta roboris*, меншою участю *Alneta glutinosae*, *Saliceta albae*), лучної (*Festuceta rubrae*, *Anthoxantheta odorati*

та ін.) та болотної (*Cariceta buekii*, *Caricetum ripariae* *Carex vesicaria* та ін.) рослинності, систему заплавних озер з великою кількістю проток та каналів.

Раритетний фітоценофонд даної території відзначається наявністю малочисельної групи асоціацій національного рівня раритетності та досить значною групою регіонально рідкісних угруповань. Лише вища водна рослинність представлена раритетними асоціаціями національного рівня двох формацій *Salvinietum natantis* (*Salvinietum natantis purum*, *S. ceratophyllosum* (*demersi*), *S. lemnosum* (*minoris*)) та *Trapa natantis* (*Trapa natantis purum*, *T. potamogetosum* (*pectinati*), *T. ceratophyllosum* (*demersi*)). За характером асоційованості популяцій домінуючих видів в угрупованні раритетні асоціації належать до групи зі звичайним типом асоційованості. У формуванні усіх фітоценозів цих асоціацій беруть участь домінуючі види (*Salvinia natans*, *Trapa natans*), занесені до Додатку I Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі та види з Червоної книги України (ЧКУ). За характером поширення угруповання знаходяться у межах свого ареалу, відзначаються широким розповсюдженням у регіоні з низьким ступенем трапляння. Характер зміни ареалу є стабільним чи експансивним. Це серійно довготривалі угруповання з добрим відновленням.

Угруповання 13 асоціацій лісової та болотної рослинності є регіонально рідкісними. Серед лісової рослинності

такими є дубові ліси свидинові. Мають досить обмежений ареал, оскільки фітоценотичний оптимум *Swida sanguinea* знаходиться в умовах субатлантичного клімату на багатих свіжих та вологих ґрунтах в перехідній смузі між термофільними і мезофільними широколистяними лісами [13]. Вони займають знижені ділянки центральної частини заплави із дерновими опідзоленими ґрунтами, в якій сформувалися фітоценози асоціацій *Quercetum (roboris) swidoso (sanguineae)* – *galiosum (odorati)*, *Q. swidoso (sanguineae)* – *aegopodiosum (podagrariae)*, *Q. swidoso (sanguineae)* – *rubosum (caesii)*, *Q. swidosum (sanguineae)*, *Acereto (campestris)* – *Quercetum (roboris) swidosum (sanguineae)*, *Fraxinetum (exelsioris)* – *Quercetum (roboris) swidosum (sanguineae)*. Для цих лісів характерний звичайний тип асоційованості домінуючих видів, низька регіональна репрезентативність з низьким ступенем трапляння, стабільний характер зміни ареалу, субклімаксове чи серійнодовготривале положення у сукцесійному ряду, задовільне відновленням.

У результаті проведеної меліорації заплави Тиси та її приток змінився гідрологічний режим території, внаслідок чого перезволожений біотопів залишилося мало, а отже, і болотні угруповання стали рідкісними у регіоні. Зокрема *Cariceta acutae* (*Caricetum acutae purum*), *Cariceta ripariae* (*Caricetum ripariae purum*, *C. juncosum (effusi)*, *C. sparganiosum (erecti)*), *Cariceta vesicariae* (*Caricetum vesicariae purum*, *C. juncosum (effusi)*), *Cariceta buekii* (*Caricetum buekii purum*) [10,12].

БЕРЕГІВСЬКА КЛЮЧОВА ТЕРИТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Географічні координати центра території $N 48^{\circ}12'17''$; $E 22^{\circ}38'33''$. Розташована в Берегівському та Іршавському районах площею близько 10 000 га. Основу території складають лісові масиви «Нодь Ердо», «Лопош», «Астей», «Чере Яноші», «Вари», відносно великі болотні масиви у заплаві Тиси, розташовані в околицях с. Дийдово (Берегівський район) урочищ Товар, Міц і Став, загальною площею 125, 5 га, Атак-Боржавське водно-болотне угіддя (283,4 га). Ключова територія включає і об'єкти природно-заповідного фонду, такі, як заповідні урочища «Берегівське горбогір'я» (33,3 га), «Гора Біганська» (5,0 га), ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Атак» (52

га), ботанічний заказник місцевого значення «Боржава», пам'ятка природи місцевого значення «Великий Ліс».

Ключова територія репрезентує ландшафтну і біорізноманітність нижньої частини долини Боржави та її приток, надзаплавних лісів та лісів Берегівського горбогір'я (пагорбів вулканічного походження, абсолютні висоти яких досягають 367 м, відносні 25–64 м). Основна її частина знаходиться переважно у межах заплавної та надзаплавної терас Боржави, яка тягнеться смугою вздовж річки на схід та північ від м. Берегова. Менші островні частини території розміщені на захід від нього. У рослинному покриві пануючими є ліси формації *Querceta roboris*, незначні за площею ділянки займають угруповання *Querceta petraeae*, *Tilieta argenteae*, *Alneta glutinosae*, *Saliceta albae*. Значна частка лісовкритої площі тут припадає на лісові культури із дуба звичайного, ясеня звичайного, робінії тощо. Значною фітоценорізноманітністю відзначається болотна та вища водна рослинність, представлена, зокрема, угрупованнями формацій *Cariceta ripariae*, *Cariceta vesicariae*, *Cariceta vulpinae*, *Cariceta acutae*, *Cariceta acutiformis*, *Cariceta elatae*, *Phragmiteta australis*, *Typheta latifoliae*, *Typheta angustifoliae*, *Equiseteta palustre*, *Equiseteta fluvatile*, *Scirpeta lacustris*, *Glycerieta maximae*, *Glycerieta arundinaceae* та іншими. Болота утворилися переважно у центральній частині заплави Боржави і Тиси, навколо стариць, озер та вздовж рукавів, однак трапляються і у невеликих западинах посеред лук, де протягом усього

вегетаційного сезону ґрунтові води виходять на поверхню [10].

Серед типів рослинності рідкісні асоціації відмічені для лісової, болотної та вищої водної рослинності (25 асоціацій). Фітоценофонд лісової рослинності нараховує 13 раритетних асоціацій національного та регіонального рівня. До угруповань найвищого (національного) ступеня раритетності, що об'єднані у I синфітосоцологічному класі (СФК), відносяться лісові угруповання з домінуванням чи співдомінуванням *Tilia argentea* (*Tilietum (argenteae) galiosum (odorati)*, *T. mercurialidosum (perennis)*, *T. stellariosum (holosteeae)*, *Querceto (petraeae) – Tilietum (argenteae) galiosum (odorati)*, *Tilieto (argenteae) – Quercetum (petraeae) mercurialidosum (perennis)*, *Tilieto (argenteae) – Quercetum (roboris) nudum*). Це рідкісні для України угруповання, що збереглися на північній межі поширення. Основний їх ареал розташований у східній частині Субсередземномор'я, а також у Південних та Східних Карпатах. Ці серійнодовготривалі угруповання характеризуються рідкісним типом асоціованості домінантів, низьким ступенем трапляння у регіоні з низьким ступенем концентрації у місцях поширення, постійно низьким або згасаючим характером зміни ареалу, відзначаються добрим природним відновленням.

Угруповання скельнодубових лісів дубових (*Querceta (petraeae) cornosa (maris)*), представлених асоціацією *Quercetum (petraeae) cornoso (maris) – rubosum (caesii)*, є досить рідкісними для України лісами. Вони мають південно-європейське поширення, трапляються

локально і знаходяться на північній та східній межі поширення. Для них властивий рідкісний тип асоціованості едифікатора із домінантом підліску, є вузько розповсюдженими у регіоні угрупованнями з низьким ступенем концентрації з серійнодовготривалим положенням у сукцесійному ряду. Відзначаються добрим природним відновленням.

Угруповання звичайнодубових лісів (*Querceta roboris*) з домінуванням плюща звичайного (*Hedera helix*), занесених до Зеленої книги України (2009), представлені тут новими асоціаціями, які раніше у літературі не зустрічалися, – *Acereto (campestris) – Quercetum (roboris) coryloso (avellanae) – hederosum (helicis)*, *Carpinetum (betulis) – Fraxinetum (exelsioris) – Quercetum (roboris) hederosum (helicis)*, *Quercetum (roboris) coryloso (avellanae) – hederosum (helicis)*. Угруповання знаходяться в Україні на північно-східній межі ареалу, характеризуються рідкісним типом асоціованості пануючих видів головного ярусу із домінантом трав'яно-чагарничкового ярусу – реліктовим видом плющем звичайним, є широко розповсюдженими у регіоні з низьким ступенем трапляння, відзначаються добрим природним відновленням.

Вища водна рослинність представлена раритетними асоціаціями формації *Salvinietum natantis* (*Salvinietum natantis purum*, *S. hydrochariosum (morsus-ranae)*). За характером асоціованості популяцій домінуючих видів в угрупованні раритетні асоціації належать до групи зі звичайним типом асоціованості. У формуванні усіх фітоценозів цих асоціацій бере участь домінуючий вид (*Salvinia natans*), занесений до Додатку I Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі та до Червоної книги України (ЧКУ). За характером поширення угруповання знаходяться у межах свого ареалу, відзначаються широким розповсюдженням у регіоні з низьким ступенем трапляння. Характер зміни ареалу є стабільним чи експансивним. Це серійно довготривалі угруповання з добрим відновленням.

Угруповання 13 асоціацій лісової, болотної та вищої водної рослинності є регіонально рідкісними. Лісові раритетні угруповання *Acereto (campestris) – Quercetum (petraeae) ligustrosum (vulgaris)* перебувають на північній межі зростання, вони звичайно поширені у Південній та Середній Європі. Сюди відносяться і вперше описані для України фітоценози, що зростають у цьому регіоні, *Acereto (campestris) –*

Quercetum (petraeae) swidosum (sanguineae), Acereto (campestris) – Quercetum (petraeae) aegonychonosum (purpureo – caerulei). Раритетні угруповання водно-болотних екосистем представлені асоціаціями – *Stratiotetum (aloiditis) hydrocharosum (morsus-ranae), Hydrocharetum (morsus-ranae) salviniosum (natantis), Utricularietum australis purum, Potamogetonetum graminei purum, Scirpetum (supini) eleochariosum (aciculari), Sagittarietum (sagittifolia) butomosum (umbellati), Butometum umbellati purum, Caricetum (acutiformis) glyceriosum (arundinaceae), Sparganietum erecti purum, Sparganietum (erecti) caricosum (ripariae).*

Регіонально рідкісні угруповання характеризуються звичайним типом асоційованості домінуючих видів, локальним поширенням, низьким ступенем концентрації в місцях поширення, субкліматсовим положенням у сукцесійному ряду, зменшенням площ угруповань внаслідок дії на них антропогенних факторів.

ХУСТСЬКА КЛЮЧОВА ТЕРИТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Географічні координати центра території $N 48^{\circ}11'20''$; $E 23^{\circ}21'09''$. Розташована у Хустському районі в долині р. Хустець і займає площу близько 800 га. Основу території складають заплавні екосистеми р. Хустець та прилегле низькогір'я. Вона включає заповідну ділянку філіалу Карпатського біосферного заповідника «Долина нарцисів» (256,2 га).

Ключова територія репрезентує ландшафтну і біотичну різноманітність нижньої частини долини р. Хустець. Природна рослинність представлена чагарниковими, лучними, болотними та водними фітоценозами. Рослинність лівобережного низькогір'я трансформована під сади, які нині занедбані. У заплаві є окремі плантації верболозу для технічних цілей (лозоплетіння). Переважаючим є лучний тип рослинності, фітоценози якого відносяться до трьох класів формацій – справжніх, болотистих та торф'янистих луків. Більшу частину лучних площ займають торф'янисті луки, представлені фітоценозами формацій *Molinietum caeruleae* та *Deschampsietum caespitosae*. Болотна, повітряно-водна і вища водна рослинність не займають великих площ і не відзначаються синтаксономічним багатством. Болотна рослинність характерна для знижених з постійним зволо-

женням та торф'янисто-мулистими ґрунтами територій. Це, переважно, днища стариць, висохлі русла колишніх водотоків, прибережні знижені ділянки з поверхневим підтопленням. Переважають угруповання, утворені *Phragmites australis*. Повітряно-водна рослинність більш характерна для занедбаних меліоративних каналів. Частіше зустрічаються угруповання формацій *Typheta latifoliae*, *Sparganietum erecti*, *Eleocharietum palustris*. Флористичний склад угруповань відзначається багатством болотних видів широкої екологічної амплітуди, що зумовлено особливостями гідрорежиму каналів та наявністю потужних донних відкладів. Справжня водна рослинність представлена лише вільно плаваючими угрупованнями. Вони зустрічаються фрагментарно і не займають великих площ. Найчастіше зустрічаються фітоценози формацій *Spirodelletum polyrhizae*, *Lemnetum minoris*, *Lemnetum trisulcae*. По берегах р. Хустець, вздовж її приток, меліоративних каналів та на перезволожених зниженнях сформувалися угруповання з чагарників та дерев. Останні трапляються також поодинокі по всій території долини [1,8].

Серед типів рослинності рідкісні асоціації відмічені лише для лучної рослинності, раритетний фітоценофонд якої нараховує 9 асоціацій національного рівня. Фітосозологічно найціннішими є фітоценози з домінуванням чи співдомінуванням *Narcissus angustifolius*. Вони повною мірою проявляються у період (друга декада – початок третьої декади травня) масового цвітіння *Narcissus angustifolius* – гірського цен-

тральноєвропейського виду в єдиному його осередку на рівнині. Вони представлені асоціаціями *Narcissietum (angustifolii) molinosum (caerulea)*, *N. agrostidosum (tenuis)*, *N. anthoxanthosum (odorati)*, *N. festucosum (pratensis)*, *N. festucosum (rubrae)*, *Festucetum (rubrae) narcissosum (angustifoliae)*, *Molinietum (caeruleae) narcissosum (angustifoliae)*, *Anthoxanthetum (odorati) narcissosum (angustifolii)*, *Alopecuretum (pratensis) narcissosum (angustifolii)*. Для них властиві рідкісний тип асоційованості домінантів, домінування чи співдомінування виду, який знаходиться на північній та східній межі ареалу і занесений до Червоної книги України, низька регіональна репрезентативність, низький ступінь трапляння, згасаючий характер зміни ареалу, субкліматсове чи серійно довготривале положенням у сукцесійному ряду, добрий потенціал відновлення.

ЧОРНОГОРСЬКА КЛЮЧОВА ТЕРИТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Географічні координати центра території $N 48^{\circ}09'00''$; $E 23^{\circ}04'24''$. Розташована у Виноградівському районі і займає площу близько 1000 га. Виділена на основі ботанічного заказника загальнодержавного значення «Чорна гора» (823 га), територія якого входить до складу Карпатського біосферного заповідника. Ключова територія репрезентує біорізноманітність вулканічного останця Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма

Чорної гори (565 м). Гора належить до острівних гір, тобто вона не є частиною жодного гірського хребта чи масиву. Уздовж східних схилів гори протікає річка Тиса. В декількох місцях її русло обмежується високими скелястими урвищами. Найповніше рослинний покрив на даній території зберігся на верхній частині гори на скелястих схилах. Панівними є формації *Fageta sylvaticae* та *Querceta petraeae*. Букові ліси поширені в основному на північних схилах. На крутих південних схилах трапляються фрагменти степових угруповань з рідкісними для регіону видами – *Cerasus fruticosa*, *Rhamnus cataractica*, *Staphylea pinnata*, *Citius austriacus*, *Ferulago sylvatica*, *Knautia pannonica*, *Tunica prolifera*, *Anchusa barrelieri*, *Euphorbia polychroma*, *Thesium ramosum*, *Allium sphaerocephalon*, *Dianthus glabriusculus*, *Iris germanica* var. *transcarpatica* та інші.

Лісова рослинність є багатою на раритетні угруповання і нараховує 11 рідкісних асоціацій. До угруповань найвищого (національного) ступеня раритетності відносяться *Querceto (austriacae)* – *Quercetum (petraeae) ligustrosum (vulgaris)*, *Carpinetum (betuli)* – *Querceto (austriacae)* – *Quercetum (petraeae) aceroso (tataricae)* – *ligustrosum (vulgaris)*, *Fraxinetum (orni)* – *Quercetum (petraeae) festucosum (valesiacae)*, *Fraxinetum (orni)* – *Querceto (dalechampii)* – *Quercetum (petraeae) festucosum (valesiacae)*, *Querceto (dalechampii)* – *Quercetum (petraeae) festucosum (valesiacae)*, *Querceto (dalechampii)* – *Quercetum (petraeae) phleosum (phleoiditis)*, *Tilieto (argenteae)* – *Quercetum (petraeae) mercurialidosum (perennis)*, *Tilieto (argenteae)* – *Quercetum (petraeae) galiosum (odorati)*, *Tilieto (argenteae)* – *Quercetum (petraeae) melicosum (uniflorae)*, *Quercetum (petraeae) cornosum (maris)*.

Вони є досить рідкісними для України лісами, що мають середземноморське та південно-європейське поширення. За характером поєднання (асоційованості) популяцій домінуючих видів в угрупованні усі раритетні асоціації належать до групи із рідкісним типом асоційованості. У формуванні фітоценозів перших чотирьох асоціацій беруть участь співдомінуючі види деревостану — *Quercus austriaca*, *Fraxinus ornus*, які занесені до Червоної книги України. За характером поширення угруповання перебувають на північній та північно-східній межі ареалу, переважна більшість із них трапляється лише в одному геоботанічному окрузі з низьким ступенем трапляння у регіоні та низьким ступенем концентрації у місцях по-

ширення, постійно низьким або згасаючим характером зміни ареалу. Це субклімаксові чи серійно довготривалі угруповання із слабким чи задовільним відновленням.

Угруповання асоціації *Quercetum (petraeae) ligustrosum (vulgaris)* є регіонально рідкісними і знаходяться на північній межі зростання. Вони звичайно поширені у Південній та Середній Європі. Ці угруповання характеризуються звичайним типом асоційованості домінуючих видів, локальним поширенням, низьким ступенем концентрації в місцях поширення, субклімаксовим положенням у сукцесійному ряду, зменшенням площ угруповань внаслідок дії антропогенних факторів.

ЮЛІВСЬКА КЛЮЧОВА ТЕРИТОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РІВНЯ

Географічні координати центра території N 48°02'03''; E 23°04'40''. Розташована у Виноградівському районі площею близько 600 га. Виділена на основі ботанічного заказника загальнодержавного значення «Юлівська гора» (176 га), територія якого входить до складу Карпатського біосферного заповідника. Ключова територія репрезентує біорізноманітність південно-східних відрогів Гутинського масиву (частина Вигорлат-Гутинського хребта). Найтепліший клімат території в Українських Карпатах сприяв формуванню рослинного покриву, для якого характерна наявність багатьох балканських та серед-

земноморських видів. За рослинністю територія подібна до Чорногірської ключової території. Тут поширені скельнодубово-букові, чисті скельнодубові ліси та скельнодубові ліси з участю дубів Далешампа, багатоплідного, астрійського і липи сріблястої.

Раритетний фітоценофонд території нараховує 8 рідкісних лісових асоціацій. До угруповань найвищого (національного) ступеня раритетності відносяться *Querceto (austriacae)* – *Quercetum (petraeae) ligustrosum (vulgaris)*, *Carpinetum (betuli)* – *Querceto (austriacae)* – *Quercetum (petraeae) aceroso (tataricae)* – *ligustrosum (vulgaris)*, *Querceto (dalechampii)* – *Quercetum (petraeae) festucosum (valesiacae)*, *Querceto (dalechampii)* – *Quercetum (petraeae) phleosum (phleoiditis)*, *Tilieto (argenteae)* – *Quercetum (petraeae) mercurialidosum (perennis)*, *Tilieto (argenteae)* – *Quercetum (petraeae) galiosum (odorati)*, *Tilieto (argenteae)* – *Quercetum (petraeae) melicosum (uniflorae)*.

Вони є досить рідкісними для України лісами, що мають середземноморське та південно-європейське поширення. За характером асоційованості популяцій домінуючих видів в угрупованні усі раритетні асоціації належать до групи із рідкісним типом асоційованості. У формуванні фітоценозів перших двох асоціацій бере участь як співдомінант деревного ярусу вид *Quercus austriaca*, занесений до Червоної книги України. За характером поширення угруповання знаходяться на північній та північно-східній межі ара-

лу. Переважна більшість із них трапляється лише в одному геоботанічному окрузі із низьким ступенем трапляння та з низьким ступенем концентрації у місцях їх поширення. Це субкліматсові чи серійно довготривалі угруповання зі слабким чи задовільним відновленням.

Угруповання асоціації *Quercetum (petraeae) ligustrosum (vulgaris)* є регіонально рідкісними, знаходяться на північній межі зростання. Вони поширені звичайно у Південній та Середній Європі. Ці угруповання характеризуються звичайним типом асоційованості домінуючих видів, локальним поширенням, низьким ступенем концентрації в місцях поширення, субкліматсовим положенням у сукцесійному ряду та скороченням площ угруповань внаслідок дії антропогенних факторів.

Загалом, рослинність ключових територій екомережі верхів'я долини Тиси характеризується високою продуктивністю звичайнодубових, скельнодубових лісів та луків. Тут зосереджені значні площі стиглих і пристигаючих деревостанів, економічне, фітоценологічне та фітосозологічне значення яких виходить далеко за регіональні межі. Раритетний фітоценофонд ключових територій національного рівня долини Тиси нараховує 62 асоціації, включає 35 асоціацій національного та 27 асоціацій регіонального ступеня раритетності. За чисельністю переважають раритетні асоціації лісової рослинності (29 асоціацій), що пояснюється переважанням їх за площею на ділянках у межах ключових територій та

різноманітністю екологічних умов їх формування – від заплавних екосистем до вулканічного горбогір'я. До Зеленої книги України (2009) віднесено 22 асоціації. Фітоценози 25 раритетних асоцій характеризуються рідкісним типом асоційованості, 37 – звичайним типом асоційованості. У створенні фітоценозів 16 асоціацій брали участь види, що занесені до Додатку I Бернської Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі; у 20 асоціаціях домінантами різних ярусів виступають види, занесені до Червоної книги України. Ботаніко-географічну значущість мають 33 раритетних асоціації, які знаходяться у регіоні на північній та північно-східній межі поширення.

Території характеризуються наявністю ендемічних, реліктових та рідкісних видів, що занесені до Червоної книги України (2009) та різних міжнародних списків раритетних видів. У ксеротермних скельнодубових лісах зростають популяції рідкісних видів рослин *Sorbus torminalis*, *Dictamnus albus*, *Iris graminea*, *Asplenium adiantum-nigrum*, третинних реліктів *Coronilla elegans*, *Hedera helix*, південно-європейських видів — *Iris hungarica*, *I. germanica* (Стойко та ін., 1998).

Найповніше нині охороною охоплено лісові раритетні асоціації у межах ключових територій у заповідних урочищах «Гора Біганська», «Берегівське горбогір'я», ботанічних заказниках загальнодержавного значення «Чорна гора» та «Юлівська гора», загальнозоологічному заказнику «Великодобронський».

Екосистеми долини річки Тиси та її приток є екологічно вразливими природними комплексами, більшість з яких змінюються під впливом зовнішніх факторів. Внаслідок антропогенно зумовлених змін вони можуть перевищити порогові рівні функціонування в природному режимі. Негативним наслідком такого перевищення є розбалансування механізмів формування структурно-функціональних характеристик з елементами незворотності процесів, їх спрощення та деградації. Дестабілізація раритетних угруповань – явище вкрай небажане. Вже на початкових етапах розвитку вона супроводжується зниженням показників їх видового багатства та біопродукційних характеристик. При цьому значно підвищується ризик виникнення структурних деградацій (скорочення кількості видів аж до елімінації із складу угруповань, значні коливання показу чисельності, біомаси і представленості окремих видів тощо).

Великих втрат раритетним лісовим угрупованням, переважно дубовим лісам із домінуванням площі звичайного, завдали рубки. Вибірка із деревостану *Quercus robur* призвела до розбалансування як вікової, так і ценотичної структури цих лісів, зменшення їх продуктивності, послаблення біологічної стійкості як до шкідників, так і до кліматичних катаклізмів. У звичайнодубових та скельнодубових лісах свидинових вибіркві рубки призвели до освітлення деревостану, і як наслідок, до розростання підліску, що у свою чергу викликало пригнічення трав'яного покриву.

У зв'язку із існуючою тенденцією потепління клімату спостерігаються сукцесійні процеси у сріблястолипово-скельнодубових лісах, які за останні 40 років, з часу їх останнього дослідження у регіоні [5], суттєво змінили ценотичну структуру. За цей період із деревостану випав дуб скельний, а липа срібляста за таких сприятливих для неї кліматичних умов сформувала чисті угруповання. Вона добре відновлюється, має тенденцію до розширення площ, проникає в навколишні угруповання. Серед антропогенних факторів, що впливають на стан цих лісових угруповань, відзначимо рекреацію, яка призводить до фрагментації наземного покриву.

Високий рівень антропогенного використання ресурсів ключових територій долини Тиси зумовили глибоку синантропізацію рослинного покриву, у тому числі і раритетних угруповань.

Це спричинило зростання фіторізноманітності адвентивних видів, зокрема збільшення чисельності з високим ступенем натуралізації, посиленням стійкості популяцій, тенденцією до збільшення їх площ, ущільненням ареалу за рахунок розширення спектру місцезростань, а також інсуляризацією популяцій аборигенних видів та їх пригнічення інвазійними видами. При відновленні трансформованих екотопів спостерігається посилення конкуренції на користь адвентивних видів.

На територіях природно-заповідного фонду, у яких панують трав'яні типи рослинності, спостерігаються резерватні сукцесії. З'ясовано, що на сучасному етапі автогенезу триває процес «заглиблення» фітосистем у стадію «розладу» і зниження їх організованості, що обумовлено неадекватністю регуляційних заходів [6].

Встановлено, що стримувати резерватні зміни одним лише викошуванням неможливо [6]. У заповідному масиві «Долина нарцисів» у результаті нерегулярного (або недостатнього) викошування травостою в угрупованнях нарциса вузьколистого спостерігається збільшення чисельності видів різнотрав'я. Має місце їх домінування, насамперед, це – *Filipendula denudata*, *Sanguisorba officinalis*, *Betonica officinalis*. Припинення викошування травостою цих луків, зокрема в причагарникових смугах, сприяло розширенню площ чагарникової рослинності, переважно терняків (*Pruneta spinosae*) (на підвищеннях) та вербняків із *Salix cinerea* – у зниженнях. Є очевидним, що

припинення структурного розвитку заповідних фітосистем у напрямку клімаксової стадії саморозвитку стає можливим лише за умови включення періодичного викошування у жорстку технологічну схему комплексного регулювання та ренатуралізації природних умов, яка включає поряд із сінокошінням і випас худоби, обмеження розвитку кушів тощо [1,8].

Зміни, що відбуваються внаслідок забруднення води і поєданого з ним евтрофування водойм, характеризуються випаданням з еколого-ценотичних рядів угруповань, утворених раритетними видами рослин і розвитком на їх місці угруповань широкої екологічної амплітуди. Разом з тим в таких умовах деякі із раритетних угруповань (*Trareta patantis*) в окремих водоймах мають тенденцію до розширення ареалу.

Діючі нині кар'єри з тенденцією до розширення складають безпосередню загрозу навколишнім заповідним лісам, зокрема в околицях м. Берегове.

Збереження, відновлення і стабілізація основних функціональних характеристик раритетних угруповань ключових територій долини Тиси залежить від кількості та площі їх локалітетів, екологічних особливостей біотопів, динамічних тенденцій угруповань і ступеня загрози їх зникнення.

До переліку основних природоохоронних та лісгосподарських заходів з метою оптимізації їхнього стану відносимо кілька. В лісових екосистемах з рідкісними типами асоційованості домінуючих видів наявністю раритетних

видів, а також високою продуктивністю, природною фітоценотичною структурою, лісгосподарськими заходами слід створити сприятливі умови для росту та поновлення визначених рідкісних та цінних деревних та інших видів, підтримання структури та стабільного функціонального стану таких угруповань. В лісових екосистемах територій ПЗФ необхідно виконувати відновлювальні роботи на ділянках з порушеними корінними природними комплексами внаслідок антропогенного впливу, а також здійснення заходів щодо запобігання зміні природних комплексів, збереження та відновлення раритетних рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають тощо. На зазначених територіях має здійснюватися регулярне вилучання з деревостану сухостійких, усихаючих, сильно ослаблених, пошкоджених шкідниками, хворобами та внаслідок стихійних природних явищ і техногенних впливів окремих дерев або їх груп. Такими заходами на цих територіях можуть бути санітарно-оздоровчі, інші господарські та природоохоронні заходи. Одним із основних завдань, покладених на установи і користувачів лісового фонду, є збереження та відновлення реліктових, ендемічних, унікальних та рідкісних рослинних угруповань, що занесені до Зеленої книги України. Тому під час проведення лісовпорядкування необхідно встановлювати місцезростання раритетних природних угруповань, місця зростання рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів. Слід також запроваджувати певні обмеження лісгосподарських та інших заходів за умови, що їх проведення не призведе до негативних чи незворотних змін стану ділянок раритетних угруповань. Має бути забороненою будь-яка діяльність, яка призводить, або може призвести, за висновками експертів, до погіршення їх стану та зниження цінності цих територій.

Усі названі та інші заходи можуть бути успішними лише за умови створення регіональної екомережі. Це сприятиме охороні і збереженню природних та відновленню порушених екосистем, і, в першу чергу, збереженню та відновленню раритетної складової фітостроми та призведе до оптимізації екологічної ситуації в регіоні за рахунок відновлення ґрунтового покриву, покращення гідрологічного режиму, зменшення до мінімуму процесів ерозії тощо, а отже, і до поліпшення середовища проживання людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дубина Д.В., Устименко П.М., Гамор Ф.Д. Долина нарцисів в аспекті сучасних фітоценотичних досліджень // *Зелені Карпати*. – 2006. – №1–2. – С. 26–30.

2. Попович С.Ю. Концепція структури Карпатської екомережі // *Жива Україна*. – 2006. №9–10. – С. 1,8–10.

3. Попович С.Ю. Основні структурні елементи Карпатської екомережі // *Заповідна справа в Україні*. – 2007. – Вип.13, №1–2. – С. 80–89.

4. Попович С.Ю. Проектування основних елементів карпатської екомережі // *Актуальні питання досліджень рослинного покриву Українських Карпат*. Мат. міжнар. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження проф. С.С. Фодора (4–6 жовтня 2007 року, м.Ужгород, Україна). – Ужгород, 2007. – С. 88–89.

5. Стойко С.М. Природне поширення липи пухнастої (*Tilia tomentosa* Moench.) в Українських Карпатах та її охорона // *Тез. допов. V з'їзду Укр. ботан. т-ва* – Ужгород, 1972. – С. 144–145.

6. Ткаченко В.С. Фітоценотичний моніторинг резерватних сукцесій в Українському степовому природному заповіднику. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 184 с.

7. Устименко П.М., Дубина Д.В. Вплив провідних антропогенних факторів на рослинність верхньої частини басейну р. Тиси // *Укр. ботан. журн.* – 2007. – С. 64, №5. – С. 676–686.

8. Устименко П.М. Дубина Д.В., Гамор Ф.Д. Рослинність заповідного масиву «Долина нарцисів»: сучасний стан та динамічні тенденції // *Укр. ботан. журн.* – 2007. – 64, №2. – С. 195–205.

9. Устименко П.М., Дубина Д.В., Гамор Ф.Д. Аналіз стану екосистем середньої течії долини Тиси та долин її приток за показниками рослинного світу // *Зелені Карпати*. – 2008. – № 1–2. – С. 58–64.

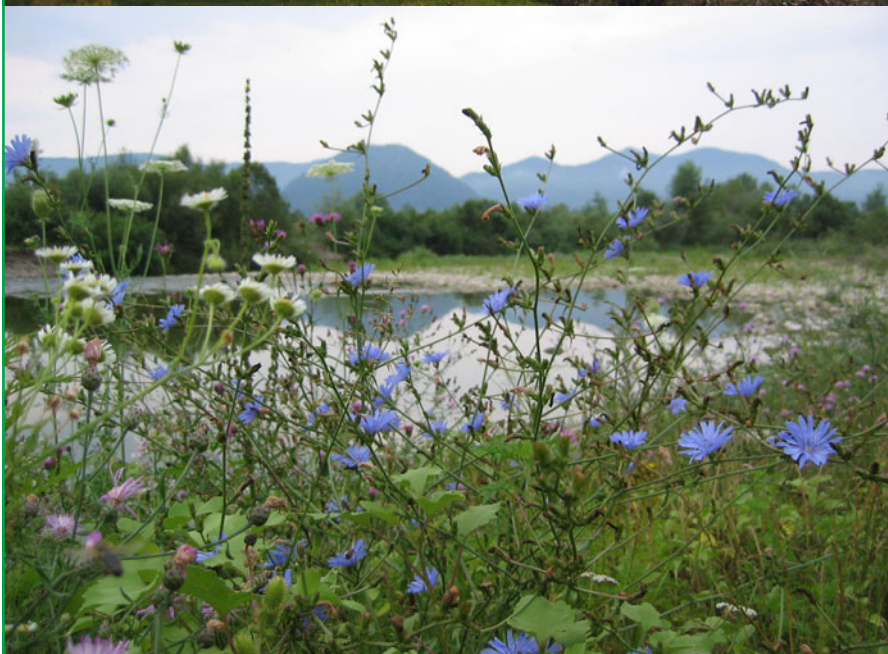
10. Фельбаба-Клушина Л.М. Різноманіття та ценотична структура трав'яних боліт Закарпатської низовини. // *Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Серія Біологія*. Вип. 24, 2008. – С. 255–258.

11. Фельбаба-Клушина Л.М. Охорона природи екосистем верхів'я басейну р. Тиси (Закарпаття) // *Наук. вісник Ужгор. ун-ту. Сер. Біологія*, вип. № 26. – 2009. – С. 125–147.

12. Фельбаба-Клушина Л.М. Рослинний покрив боліт і водойм верхів'я басейну р. Тиса (Українські Карпати) та флювіальна концепція його охорони. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 192 с.

13. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Ліси формції дуба звичайного на території України та їх еволюція. – К.: Наук. думка, 1974. – 240 с.

14. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинский М.Д., Романенко В.Д. Концепція, методи и критерии создания экосети Украины. – Киев: Фитосоциоцентр, 2004. – 144 с.

ДОЛИННО-РІЧКОВІ КОРИДОРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Віталій КОРЖИК,
м. Чернівці

Долинно-річкові коридори національної екомережі є її важливою ланкою і виконуватимуть специфічну комунікативну функцію з огляду на надзвичайну динамічність процесів функціонування. Натомість вплив антропогенного чинника, зокрема мало контрольоване і не регульоване видобування гравійно-піщаної суміші (ГПС), набуває тут знакових масштабів, а тому вимагає посиленої уваги з огляду на загальну необхідність оптимізації природокористування. Руслові процеси, як найбільш динамічні і визначальні у розвитку парагенетично та парадинамічно поєднаних і залежних геосистем суміжних територій, не можуть розглядатись окремо від супутніх і похідних від них процесів на території заплав (низьких і високих), прилеглих ділянок терас та схилів річкових долин. Основною проблемою, яка склалась в регіоні навколо видобування ГПС, як ресурсу фізичної маси твердої матерії, є повна відсутність знань щодо її запасів і динамічного балансу, а також чіткого системного уявлення подальшого використання спотвореної видобуванням території. Виходячи з цього, всі нинішні руслорегулюючі роботи не відповідають справді науковим екологічним засадам, а проекти випрямлення, очищення та регулювання русел, які беруться за підставу і яким надається статус проведення природоохоронних робіт, є виключно локальними технічними проектами видобування і переміщення ГПС, що не враховують перебіг руслових подій протягом всього русла ріки, а тому не є екологічно обґрунтованими. Щодо самої структури долинно-річкових коридорів та їх ролі у функціонуванні всієї національної екологічної мережі, то ще й досі відсутнє консенсусне розуміння і трактування цих питань.

Трактування екологічних коридорів наведено як у офіційних документах [4,

5], так і в ряді наукових та методичних публікацій [основні – 2, 17, 18]. Однак, з огляду на їх винятково біотичне трактування (території для міграції геноносіїв), системна суть проблеми редукується до потреб збереження одного (найслабшого) компонента ландшафтів, що при намаганнях практичного створення елементів екомережі наштовхується на значні методолого-методичні та практичні ускладнення і труднощі, деколи – й до профанації цієї важливої справи. Наприклад, доволі спірною і сумнівною виглядає необхідність формування суцільнопов'язаних елементів екомережі, у якій долинно-річкові коридори виступають ледь не каркасними. Так само доволі аморфним є розуміння самої внутрішньої структури долинно-річкових коридорів, особливо в регіонах давнього щільного заселення і високого ступеня антропогенної трансформації ландшафтів. При біотичному трактуванні коридорів поза увагою залишаються такі важливі речі, як стабілізація динаміки та еволюції геосистем (ландшафтів та їх структурних частин) на заданому рівні ландшафтно-екологічної рівноваги в умовах постійно змінюваних параметрів глобальних середовищотворюючих та всезростаючих антропогенних чинників. Екомережа сприймається не як струнка

система ландшафтів та їх морфологічних одиниць, об'єднаних за принципами формування позиційно-динамічних чи парагенетичних ландшафтно-територіальних структур (ЛТС), призначених для впровадження системи заходів з максимальним оптимізаційним ефектом, а як різнокатегорійна і територіально розпливчаста сукупність природних середовищ існування видів рослин і тварин. Врешті-решт, стратегічно важливим і кардинальним постає питання: чи варто розпочинати створення екомережі (процес організаційно і економічно складний, тривалий) на таких засадах, якщо логіка життя і природокористування неодмінно приведе до необхідності створення принципово нової мережі, що базуватиметься на геосистемних, тобто ландшафтних основах? Тому автором цих рядків у ряді публікацій [13] закономірно порушувалося питання про необхідність розбудови екомережі на ландшафтно-екологічних засадах з використанням історико-географічного підходу.

Завданням цієї статті є аналіз внутрішньої ландшафтної структури основних долинно-річкових коридорів проєктованої національної екологічної мережі на терені Чернівецької області

Дністер

(рівнинна та передгірна частини) як визначального чинника формування в їх межах елементів цієї екомережі на регіональному та локальному рівнях, а також визначення ролі долинно-річкових коридорів у функціонуванні всієї екомережі. У межах рівнинного Прут-Дністровського межиріччя в утворенні елементів екомережі міжнародного та національного рівня беруть участь ландшафти (в ранзі типів місцевостей), що описуються далі.

ДНІСТРОВСЬКИЙ ДОЛИННО-РІЧКОВИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ КОРИДОР (ключові, сполучні та буферні території) складається переважно з каньйоноподібної частини долини річки і сформований русловими, заплавними, низько терасовими геокомплексами, геокомплексами «стінок» та стрімких схилів надканьйонних V-VI терас. Протягає по щільно заселеній і здавна аграрно освоєній території.

- Русло р. Дністер шириною 100–200 м, з перемінними глибинами від 1,5–2 м на перекатах і до 7–10 м на плесах. Від с. Перебиківці (при максимальному напірному рівні), с. Пригородок (при мінімальному напірному рівні) і до м. Новодністровська функціонує Дністровське водосховище в режимі штучної водойми. По берегах відбуваються процеси денудації (обвальні, обвальнo-зсувні, зсувні, водно-ерозійні, карстові процеси).

- Низькі вузькі голоценові запливи, слабо розвинені, складені сучасним гравійно-галечниково-суглинисто-піщаним алювієм, з фрагментами примітивних дернових ґрунтів, деколи з заростями чагарників та гігрофільних деревних видів.

- Високі, достатньо вузькі голоценові запливи з вирівняною чи слабо похилою поверхнею, складені сучасним гравійно-галечниково-суглинисто-піщаним алювієм, з дерново-лучними та лучно-чорноземними ґрунтами, з різнотравно-злаковими луками з наявністю ділянок чагарників та гігрофільних деревних видів, частково освоєні під пасовища та городи.

- Низькі (I-II) верхньоплейстоценові, фрагментарно розвинені, неширокі, полого нахилені тераси днища долини у випуклих частинах меандр, складені алювіальними відкладами та лесами, слабо-розчленовані, з дерново-луговими, лучно-чорноземними, опідзоленими чорноземними та темно-сірими ґрунтами під рілля, населеними пунктами, садами, шляхами. В межах Дністровського водосховища вони затоплені.

- Середні (III-IV) середньоплейстоценові тераси, фрагментарно розвинені, цокольні та алювіально-цокольні,

Прут

інтенсивно розчленовані долинами, балками, ярами, полого нахилені, хвилясті, складені гравійно-галечниково-суглинистим алювієм та лесоподібними суглинками, лагунно-морськими відкладами неогену з сірими лісовими та чорноземними ґрунтами під ріллею, населеними пунктами, садами, пасовищами, ділянками дубово-грабових лісів. В межах Дністровського водосховища затоплені.

- Високі (V-VI) пліоцен-плейстоценові надканьйонні тераси р. Дністер, акумулятивно денудаційні, інтенсивно розчленовані долинами, балками, ярами, хвилясті, складені гравійно-галечниково-суглинистим алювієм та лесоподібними суглинками, лагунно-морськими відкладами неогену з сірими лісовими та чорноземними ґрунтами під ріллею, населеними пунктами, садами, пасовищами, ділянками дубово-грабових (в західній частині – з домішками бука) лісів.

Суцільну смугу утворюють лише руслова та низькозаплавні геокомплекси, в той час, як крутосхилі геокомплексів з відносно мало зміненою чи штучно відтвореною рослинністю різної цінотичної цінності, як ключові та сполучні елементи, розвинені лише фрагментарно і перериваються агроландшафтами, поселеннями та каньйонно-яржними долинами приток. Цей коридор для міграції степових та «суходільних» деревних видів рослинності є практично нездоланним бар'єром.

ПРУТСЬКИЙ ДОЛИННО-РІЧКОВИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ КОРИДОР (ключові, сполучні та буферні території) складений русловими і заплавами геокомплексами, всі низькі тераси густо заселені і інтенсивно аграрно освоєні. Річкова долина – ящиноподіб-

на, з доволі стрімкими правобережними схилами середніх і високих терас та широкими низькими лівобережними терасами.

- Русло р. Прут, шириною 60–150 м, з перемінними глибинами від 0,5–1,5 м на перекатах і до 4–5 м на плесах. Активно відбуваються процеси меандрування русла, бічної та глибинної руслової ерозії.

- Низька, неширока (до 100–200 м) голоценова заплава, розвинена, складена сучасним гравійно-галечниково-суглинисто-піщаним алювієм, з фрагментами примітивних дернових ґрунтів, деколи з заростями чагарників та гігрофільних деревних видів.

- Висока, неширока (до 200 м) голоценова заплава з вирівняною чи слабо похилою поверхнею, складена сучасним гравійно-галечниково-суглинисто-піщаним алювієм, з дерново-лучними ґрунтами, з різнотравно-злаковими луками з наявністю ділянок чагарників та гігрофільних деревних видів, частково освоєна під пасовища та городи.

- Низькі (I-II) верхньоплейстоценові, добре розвинені, широкі, вирівняні тераси днища долини, складені алювіальними відкладами та лесоподібними суглинками, слабо-розчленовані, з дерново-лучними, лучно-болотними, лучно-чорноземними, опідзоленими чорноземними та темно-сірими ґрунтами під ріллею, населеними пунктами, садами, шляхами. Для них характерна субдомінантна роль численних старичних геокомплексів, які обов'язково повинні бути задіяні як елементи екомережі на найнижчому локальному рівні.

- Середні (III-IV) середньоплейстоценові тераси правобережжя, алювіаль-

Сірет

но-цокольні, інтенсивно розчленовані долинами, балками, ярами, вирівняні та полого нахилені, місцями із зсувними ділянками та урвищами, складені гравійно-галечниково-суглинковим алювієм, лесами та лесовидними суглинками, з сірими лісовими та чорноземними ґрунтами під ріллею, населеними пунктами, садами, пасовищами, ділянками дубово-грабових лісів. Ареали ключових та сполучних територій фрагментарні.

За необхідності є можливість локального виділення вздовж уступів правих високих схилів додаткової еколандшафтної смуги, основною функцією якої є стабілізація ерозійно-зсувних процесів, що зачіпають суміжні ділянки середніх та високих терас. Цей коридор для міграції степових та «суходільних» деревних видів рослинності є також практично нездоланим бар'єром.

СІРЕТСЬКИЙ ДОЛИННО-РІЧКОВИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ КОРИДОР (ключові та сполучні території) складений русловими і заплавними геоконкомплексами. Нинішня р. Сірет використовує реліктову широку ящикоподібну долину пра-Черемоша, у верхній частині ширина коридору (в межах русла та низької заплави) штучно обмежується протипаводковими дамбами.

- Русло р. Сірет, шириною 20–60 м, з перемінними глибинами від 0,3–0,5 м на переказах і до 2–3 м на плесах. Активно відбуваються процеси меандрування русла, бічної та глибинної руслової ерозії.

- Низька заплава, складена сучасними алювіальними відкладами (гравійно-галечники з супіщаним, піщаним та суглинковим заповнювачами), з дерновими малорозвиненими глинисто-піщаними, дерновими, супіщаними ґрунтами під лучно-чагарниковою рослинністю та з незадернованими ділянками.

ними, дерновими, супіщаними ґрунтами під лучно-чагарниковою рослинністю та з незадернованими ділянками.

- Висока заплава, складена сучасними алювіальними відкладами (гравійно-галечники з супіщаним, піщаним та суглинковим заповнювачами), з дерновими, дерновими оглеєними та лучними ґрунтами під луками та чагарниками, частково освоєна.

- Русла і заплави невеликих річок – приток р. Сірет, складені сучасним піщано-галечниковим алювієм, примітивними дерновими та дерново-лучними ґрунтами.

- Низькі (I-II) тераси, складені піщано-суглинковими відкладами на піщано-гравійному алювії з дерновими, лучними і дерновими карбонатними, частково оглеєними ґрунтами, розорані, під селитьбою та з фрагментами буково-грабових лісів і лук.

- Низькі (I-II) тераси, складені супіщаними відкладами на сучасному алювії з дерновими і лучними, опідзоленими, оглеєними ґрунтами, розорані, під селитьбою та з фрагментами лук.

- Низькі (I-II) тераси, складені піщано-суглинковими відкладами на піщано-гравійному алювії з дерновими, дерново-опідзоленими і лучно-болотними ґрунтами, розорані, з фрагментами лучної та болотної рослинності.

Для низьких терас субдомінантну роль у ландшафтній структурі виконують численні стариці з водно-болотною та лучно-болотною рослинністю, які обов'язково повинні бути задіяні як елементи екомережі на найнижчому локальному рівні.

- Середні (III-IV) тераси, складені пилувато-суглинковими відкладами з дерновими, середньо- і сильнопідзолистими, поверхнево оглеєними ґрунтами, розорані, частково під селитьбою, фрагментами лук і буково-грабових лісів.

У рівнинній частині коридор складається з русла та заплави, оскільки Сірет, з огляду на катастрофічні паводки, суцільно чи частково одамбований.

ЧЕРЕМОСЬКИЙ ДОЛИННО-РІЧКОВИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ КОРИДОР (ключові та сполучні території) складений русловими і заплавними геоконкомплексами. Нині у рівнинній частині штучно обмежується протипаводковими дамбами. Сама долина доволі широка.

- Русло р. Черемош, шириною 40–100 м, з перемінними глибинами від 0,5 м на переказах і до 2–3 м на плесах. Активно відбуваються процеси меандрування та розгалуження русла, бічної та глибинної руслової ерозії. Характерні численні тимчасові острови.

- Русла і заплави невеликих річок – приток р. Черемош, складені сучасним піщано-галечниковим алювієм, примітивними дерновими та дерново-лучними ґрунтами. У верхній частині днища долини р. Черемош врізані (глибина 1–3 м) у його низькі тераси, в нижній – виходять на рівень поверхні низьких терас, тому одамбовані.

- Заплава (ширина 200–350 м), складена сучасними алювіальними відкладами (гравійно-галечники з супіщаним, піщаним та суглинковим заповнювачами) з дерновими малорозвиненими глинисто-піщаними, дерновими супіщаними ґрунтами під лучно-чагарниковою рослинністю та з незадернованими ділянками.

- Низька (I) тераса, складена піщано-суглинковими відкладами на піщано-гравійному алювії з дерновими, лучними і дерновими карбонатними, частково оглеєними ґрунтами, розорана, під населеними пунктами та з фрагментами гігрофільних лісів і лук. Для неї характерні геоконкомплекси стариць, проте на відміну від Сіретської та Прутської долин, вони мало меандрують, а їх ложа використовують бічні малі притоки Черемоша. Екологічне призначення у формуванні мережі на локальному рівні аналогічне.

Паралельно долині можливе створення додаткового силового елемента екокоридора по стрімкому залісненому уступі долини пра-Черемоша висотою від 130 до 30 м, який започатковує у східному напрямку вододільний лісовий екологічний коридор фронту ерозійного наступу басейну р. Прут.

Отже, напрошуються кілька висновків:

1. Особливості геологічної та геоморфологічної будови річкових долин визначають їх ландшафтну структуру та

на її базі – структуру проектованої екомережі. Наявність чотирьох різнотипних за будовою долин (Дністра, Прута, Черемоша та Сірета) визначають й регіональні особливості формування кожного з екологічних коридорів.

2. Враховуючи розірваність ареалів ключових та сполучних територій за межами заплав, єдино вірним рішенням є формування елементів екомережі за кластерним принципом, включаючи найцінніші ділянки до складу територіально великих природоохоронних установ, якою є національний природний парк «Вижницький» [8]. Цим досягається й реальне забезпечення програми збереження ландшафтного різноманіття [10, 11, 12].

3. Долинно-річкові екологічні коридори не є суцільними, а складаються принаймні з двох, а часто трьох-чотирьох, часто розірваних смуг ключових та сполучних територій.

4. Достатньо великі й широкі долинно-річкові коридори є майже нездоланною перепорою для міграції рослинних «суходільних» видів, тому нема сенсу створювати суцільне нерозривне мереживо елементів, а достатньо і розірваних ареалів та формування інтерактивних елементів. Кожний з відокремлених фрагментів «природної» рослинності практично є самодостатнім для збереження видового складу фітоценозів. Для міграції тваринних видів ця розірваність не є серйозною завадою. Це визначає стратегію й тактику збереження біотичного різноманіття, специфіку відповідних практичних заходів.

Черемош

5. Створення долинно-річкових екологічних коридорів на таких фрагментаційних кластерних засадах є єдино вірним методологічним, методичним та організаційним рішенням і повинно лягти у принципи практичного формування екомережі.

6. У процесі видобування гравійно-піщаної суміші, як важливого джерела інертних будівельних матеріалів, науково грамотно слід порушувати питання про розробку схеми оптимізації використання території заплав, а не виключно розробки проектів регулювання русел.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай Л.І., Коржик В.П. Ресурси оптимізації природно-заповідного фонду Буковини // Проблеми географії України: Матер. наук. конф. – Львів, 1994. – С. 202–203.
2. Грищенко А., Мовчан Я., Шеляг-Сосонко Ю. та ін. Методика формування регіональної екомережі (проект). – Київ, 2003. – 67 с.
3. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтно-екології. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
4. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки» // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2000. – № 47. – С. 405.
5. Закон України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р. № 1864-IV.
6. Коржик В.П. До перегляду доктрин ведення заповідної справи // Матер. VI з'їзду Українського географічного товариства. – К., 1995. – С. 116–117.
7. Коржик В.П. Детерминированная взаимодуцированность как механизм самоорганизации ландшафтных геореалов // Ландшафтогенез – 2000: філософія і географія: Тези допов. міжнар. наук.-методол. конф. – К., 1996. – С. 68–70.
8. Коржик В.П. Розбудова національного природного парку «Вижницький» за кластерним принципом як модель оптимізації регіонального природокористування // Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ у Карпатському регіоні (повені, селі, зсуви): Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Рахів, 1999. – С. 156–159.
9. Коржик В.П. Антропогенізація середовища: історико-географічні аспекти // Природопользование в условиях дифференцированного антропогенного воздействия. – Минск – Sosnowiec, 2000. – С. 7–11.
10. Коржик В. Збереження ландшафтного різноманіття: деякі методологічні проблеми практичної реалізації // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. Вип. 28. – Львів, 2001. – С. 153–156.
11. Коржик В.П. Збереження ландшафтного різноманіття і природно-заповідна справа. – // Екологічні проблеми Буковини: Навч. посібник. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – С. 145–159.
12. Коржик В. Розвиток природно-заповідного фонду як чинник збереження ландшафтного та біологічного різноманіття. – В зб.: Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. – Гримайлів, 2003. – С. 195–202.
13. Коржик В. Екологічна мережа чи еколандшафтна мережа: пріоритетна доцільність // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Збірник наук. праць. Вип. 294: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 42–55.
14. Корнус А., Усик О., Буц Ю. Ландшафтні екотони і ярусність ландшафтів // Ландшафти та геоекологічні проблеми Дністровсько-Прутського регіону: Матер. міжнар. наук. конфер. – Чернівці, 2005. – С. 163–166.
15. Пашенко В.М. Екоєволюція від сталого розвитку // Супутник Київського географічного щорічника. Вип. 5. – К.: Київський відділ Укр. геогр. товариства, 2005. – 112 с.
16. Сівак В., Коржик В. Роль лісових геосистем у формуванні природно-заповідного фонду Чернівецької області // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Збірник наук. праць. Вип. 294: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 76–86.
17. Формування регіональних схем екомережі (методичні рекомендації) / За ред. Ю.Р. Шеляг-Сосонки. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 71 с.
18. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинський М.Д., Романенко В.Д. Концепція, методи і критерії створення екосети України. – К.: Фітосоціоцентр, 2004. – 144 с.
19. Шищенко П. Глобалізація і диверсифікація функцій сучасних ландшафтних систем в контексті різноманіття // Проблеми ландшафтного різноманіття України: Зб. наук. праць. – К., 2000. – С. 14–24.
20. Low J. Territorial systems of the landscape ecological stability // The Topical Problems of Landscape Ecological Research and Planning: VII-th Int. Symp. on the Problems of Landscape Ecological Research (October 22–25, 1985) – Panel 1, vol. 2. – Bratislava, 1985. – P. 24–38.

НАУКОВО-ПІЗНАВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ НООСФЕРИ У КАРПАТАХ

Олег ЛУКША,
директор Міжнародного
інституту людини і
глобалістики «Ноосфера»,
м. Ужгород

Нині мало не аксіомою стали твердження про пріоритетність розвитку туризму і оздоровчорекреаційної сфери Карпат. Проте від тверджень та закликів і навіть стратегічних планів розвитку гірських територій до їх практичної реалізації з безумовним дотриманням принципу збалансованості економічної, екологічної і соціальної складових розвитку пролягає нелегкий шлях подолання бюрократичних бар'єрів і жадібного намагання взяти від природи «все можливе і відразу».

Повсюдним «конфліктом інтересів» між економікою і екологією сьогодні й справді мало кого здивуєш. Однак згубні наслідки майже постійних «перемог» економіки в цьому конфлікті найбільш гостро проявляються саме в горах з їх вразливою (хоч і багатою) природою. Туризм значною мірою спроможний стати потужним фактором «примирення» економіки і екології – своєрідним локомотивом вирішення проблем розвитку гірського регіону. І тут виникає архіважливе питання: а які з форм і видів туризму в горах найпереконливіше і найобґрунтованіше сприятимуть вирішенню конфлікту інтересів між економікою і екологією на користь останньої? Звісно, з науковими фактами і доказами навіть олігархам місцевого чи вищого рівнів, які вирубують ліси чи іншими способами виснажують гірську природу, полемізувати важко. Тому (і не лише задля отримання аргументації в конфліктах з тими, хто нищить природу, а й заради формування екосвідомості поколінь третього тисячоліття) ми пропонуємо системно підійти до запровадження особливого виду туризму – науково-пізнавального туризму ноосфери (поняття ноосфери – за академіком В.І. Вернадським).

До концептуальних засад організації науково-пізнавального туризму ноосфери вважаємо за необхідне віднести такі питання:

- мета і завдання;

- розробники рекомендованих тематичного спрямування і методології туризму ноосфери;

- цільові групи;
- організатори (реалізатори) туризму ноосфери;
- використання отриманого інформаційного ресурсу та результатів.

Основна мета організації науково-пізнавального туризму ноосфери у Карпатах полягає у широкому залученні активного й інтелектуально-підготовленого, кращого людського ресурсу до більш глибокого і розширеного вивчення, фокусування суспільної уваги та вироблення обґрунтованих пропозицій вирішення тих проблем, які накопичені в природних екосистемах, економічній та соціосистемі регіону під дією як локальних і регіональних, так і глобальних факторів і викликів.

Серед основних завдань туризму ноосфери вбачаються такі:

- творче й інноваційне поєднання туристичних технологій з елементами наукових досліджень і розробок практичного спрямування;
- широке залучення різних категорій населення і, зокрема студентства, молоді і школярів, до засвоєння методології і практики наукових досліджень і розробок з різних напрямків знань;
- підвищення експертного і фахового рівня представників регіональних

і місцевих громадських організацій та органів державної влади і місцевого самоврядування з питань проблематики розвитку локальних територій, як от: екологічні і природоохоронні проблеми, збереження історико-культурної спадщини, вивчення ресурсного потенціалу розвитку міст, селищ і сіл тощо;

- активне сприяння формуванню екологічної свідомості і культури, поширенню екологічних знань та зміни психології людей у відповідності з вимогами ХХІ століття у взаємовідносинах «природа-людина».

У якості розробників тематичного спрямування і методології науково-пізнавального туризму ноосфери доцільно залучати і запрошувати найбільш досвідчених вчених і експертів відповідно до напрямків їх наукової чи фахової діяльності. Звісно, і тематика, і методи проведення пропонованих досліджень повинні враховувати специфіку реальних умов, контингент учасників і терміни здійснення туристичного заходу. Цілком можливо, що загальне завдання може бути розподілене між різними групами туристів-дослідників і в часі, і за локальними територіями. Важливими якісними критеріями рекомендованих вченими і експертами тем та методів досліджень є такі: актуальність проблеми та її зв'язок з територією проведення туристичного заходу; реалі-

тичність і відносна простота пропонованої методики; прозорість щодо питання оприлюднення результатів та їх практичного використання.

Цільовими групами (потенційними туристами-дослідниками і туристами-стажерами) в науково-пізнавальному туризмі ноосфери рекомендовані: школярі старших класів; студенти вузів відповідних напрямків підготовки; аспіранти, докторанти і молоді вчені; активісти неурядових організацій, вчителі загальноосвітніх шкіл і викладачі вузів; журналісти; представники органів державної влади і місцевого самоврядування; пенсіонери; представники малого і середнього бізнесу. Окремий контингент цільової групи можуть скласти студенти університетів, які масово проходять практику (здебільшого, у літні місяці).

Практичними організаторами і реалізаторами туризму ноосфери виступають інструктори-дослідники та інструктори-експерти. Найбільш доцільно для здійснення цієї місії залучати молодих вчених, викладачів вузів, вчителів старших класів, аспірантів і докторантів. Для інструкторів-дослідників та інструкторів-експертів необхідно провести підготовчі тренінги з різних питань організації туризму ноосфери з видачею їм сертифікатів.

Використання отриманих результатів та інформаційного ресурсу по завершенню термінів проведення заходів туризму ноосфери повинно передбачатись у методичних рекомендаціях та

включати: оформлення короткого наукового звіту з переліком цих учасників; незалежне рецензування; оприлюднення звіту на ВЕБ-сайті разом із рецензією; підготовка наукових публікацій (при актуальності і достатності матеріалів); публікації в ЗМІ; розроблення практичних рекомендацій та направлення їх органам державної влади і місцевого самоврядування (при виявленні потреби реагування на проблеми).

Науково-пізнавальний туризм ноосфери в Карпатах можна організувати в найрізноманітніших наукових напрямках. Ось тільки окремі з них:

- Біологія. Екологія, захист природи і довкілля.
- Географія. Природно-ресурсний потенціал територій.
- Геологія. Геохімія. Геофізика. Грунтознавство. Гідрологія.
- Лісокористування і лісове господарство. Гірське і екологічне землеробство та скотарство.
- Економічний і соціальний розвиток гірських територій.
- Історія і археологія ареалу Карпат.
- Етногенез, етнічна історія та етнокультура.
- Історико-архітектурна та історико-культурна спадщина.
- Мовне, фольклорно-музичне і пісенне розмаїття різних регіонів Карпат.
- Медицина. Народна медицина і лікарські рослини Карпат. Оздоровлення і рекреаційні ресурси.

Безперечно, розвиваючи ідею науково-пізнавального туризму ноосфери, ми свідомі того, що його елементи відносно давно відомі і в тих чи інших формах час від часу використовувались. Взяти хоча б екологічний чи сільський, зелений туризм. І все ж загострюємо увагу на тому, що в науково-пізнавальному туризмі ноосфери якісно по-іншому слід розставити акценти: і вибір теми туристичної експедиції, і підбір туристів-дослідників та їх керівника, і, що найважливіше, отримані результати та їх оприлюднення і практичне використання – все повинно мати спрямування на наукову достовірність і наукове значення.

Відповідальність – ось те ключове слово, яке несе в собі основну відмінність між індустріальною епохою, впродовж якій Людина намагалась поставити власні інтереси вище потреб та інтересів Природи, та постіндустріальною епохою, в якій Людина й справді відповідає за збереження всього живого на Землі. Науково-пізнавальний туризм ноосфери, на нашу думку, природньо і достатньо ефективно спроможний формувати відповідальність в широких колах активних громадян, які нестимуть ідеї захисту інтересів Природи до громад міст, селищ і сіл. Отже, доцільно від ідей і намірів активно перейти до організації і впровадження туризму ноосфери.

КОМПРОМІС МІЖ ПРИРОДОЮ І ЛЮДИНОЮ

ЕКОТУРИЗМ В УЖАНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ

*В. Гетьман,
Міністерство екології та
природних ресурсів України,
м. Київ*

Моделлю збалансованого використання природних ресурсів і, водночас, компромісною формою наближення дикої природи до сучасного «*Homo habilis*» є екотуризм, здійснюваний на рекреаційних територіях у межах природно-заповідного фонду.

Вперше термін «екотуризм» був запропонований у 1987 р. мексиканцем Гектором Цебаллосом і трактувався ним як «мандрівка до відносно спокійних або незабруднених природних областей з певною метою вивчення, споглядання та задоволення пейзажем, його дикими рослинами і тваринами, як і будь-якими існуючими культурними проявами [1]».

З численних визначень екотуризму ми поділяємо думку Крега Ліднберга: екотуризм – це стійкий природно-

орієнтований туризм і рекреація. І рішуче не погоджуємося з положенням щодо рекреації як складової екотуризму. Поняття «стійкості» екотуризму, зазначимо, крім позитивного балансу екологічних, соціокультурних і економічних складників теперішнього життя, включає «комфортний» вплив відвідувачів одне на одного [2; 3].

За нашим визначенням, екотуризм включає всі види стійкого природно-орієнтованого туризму, до кола інтересів якого входить збереження природного довкілля (зокрема заповідних ландшафтів), формування інтелектуально-гуманістичного світобачення, налагодження гуманних стосунків з місцевим населенням та органами самоврядування, поліпшення фінансово-економічного благополуччя регіонів.

Що ми вкладаємо у зміст терміну «екотурист»? – Справжнє визначення набирає державної ваги. Зараз, у спрощеному варіанті, назвемо те, що відрізняє екотуриста від пересічного подорожуючого: розумна, добра, енергійна людина, яка дотримується суворих правил поведінки у природному

ландшафті, значно жорсткіших, ніж на звичайних туристичних маршрутах.

Зазначені цілі екотуризму найбільш ефективно й повно реалізуються на рекреаційних територіях національних природних і регіональних ландшафтних парків.

Ужанський національний природний парк (НПП) створено 27 вересня 1999 року в Закарпатській області на території Велико-Березнянського району. Він розташований у гірському масиві Східних Карпат на право- та лівобережній частині верхів'я р. Уж. Загальна площа парку 39159 га. Територія парку має видовжену форму довжиною 45 км і шириною 3–18 км. Найбільшими його вершинами є: г. Кременець (1214 м), г. Черемха (1133 м), г. Канчова (1111 м) та ін.

Свою історію цей природоохоронний об'єкт починає ще з часів Австро-Угорщини, коли в 1912 році тут був організований один з перших в Карпатах резерват «Стужиця». Він став основою для створення однойменних заповідних об'єктів – ландшафтного заказ-

ника та регіонального ландшафтного парку.

Ужанський НПП є невід'ємною складовою частиною єдиного у світі тристороннього польсько-словацько-українського міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати», що підтверджено сертифікатом МАБ ЮНЕСКО. Цей білатеральний резерват включає ще Надсянський регіональний ландшафтний парк (Львівська область), народовий парк «Полоніни» (Словаччина) та Бецадський народовий і два ландшафтні (Ціснянсько-Ветлінський і Долина Сяну) парки Польщі.

Ще на початку ХХ століття територія сучасного парку мала велику привабливість серед мандрівників і природолюбів. По території Закарпатської області прокладено цілу мережу туристичних маршрутів.

У найбільш мальовничих і цікавих для відвідин місцях були розташовані спеціальні туристичні притулки, в яких подорожуючі могли переночувати, одержати необхідну інформацію. Спеціально видавалися путівники. У 1937 році у Празі Клубом чеськословенських туристів була видана збірка путівників «Орбіс». У ній описується більше 20 маршрутів, які пролягали по території Велико-Березнянського району і продовжувалися за його межами.

Так, приміром, з Великого Березного пропонували такі маршрути: Великий Березний – хр. Явірник – г. Ріг; Великий Березний – хр. Явірник – с. Сіль. З села Жорнава розпочинався маршрут на гору Студниця – г. Холопець – с. Сухий – с. Волосянка. Крім описів самих маршрутів, у путівниках подавався досить детальний опис міст і сіл, через які, або біля яких проходили маршрути.

Також описувалися деякі визначні місця і події закарпатського краю. Так, у селі Ужок на базі мінеральних джерел існували колись два санаторних будинки з 30 купальнями, п'ять вілл на 60 ліжок, липовий парк з бронзовою статуєю «Геркулес», а також мінеральні джерела з поетичними назвами: «Марча», «Бела», «Ласло». На жаль, жорстокі бої Першої світової війни залишили від них лише руїни.

За часів Радянської влади було зроблено чимало для розвитку туризму. На території Велико-Березнянського району створено декілька маршрутів всесоюзного значення, збудовано шість баз відпочинку та один санаторій. Після розпаду Радянського Союзу зруйнувалися налагоджені зв'язки, туристична справа занепала. У теперішній час потрібен новий підхід до туристичної га-

лузі з врахуванням ринкових відносин і нових вимог до сервісу, зорієнтованих як на заможних закордонних туристів, так і на жителя України середнього достатку.

Для цього є достатній рекреаційний потенціал. Населені пункти розташовані у мальовничих гірських долинах, сполучені залізничними і шосейними дорогами, отож є легко доступними. Вони віддалені від промислових підприємств, тому там – цілюще повітря і чиста вода. В агротехніці не використовуються хімічні засоби, тому продукти харчування екологічно чисті. На території Ужанського НПП є мінеральні джерела типу «Нафтуса», «Нарзан», «Єсентуки», зокрема в ур. Княгининський потік (с. Сіль), ур. Солотвинка та ур. Березниковатий (с. Кострино), ур. Підзвонний (с. Стужиця), у межах с. Ужок.

Улітку еко туристи можуть скористатися послугами пішого туризму, а в зимовий період відвідати гірськолижні бази «Щербин» та «Красія», тут діють підйомники (витяги). Гірськолижний комплекс Львівської залізниці «Красія» розташований на схилах гори Красива, або Красія висотою 1036 м, зі сторони с. Вишка. Тут знаходяться 3 бугільні витяги різної довжини і крісельний довжиною 2200 м, якими можна дістатися до вершини гори. З неї відкриваються неповторні мальовничі краєвиди на правобережну (річки Уж) частину парку: хр. Стінка (1019 м), г. Голаня (854 м), г. Черемха (1130 м), г. Плішка (1066 м), г. Кременець (1211 м), а також на польські Бескиди (хребет Полонина Бувковська, г. Тарниця, 1346 м).

У селах є ресторани і кафе. Ночівлю з харчуванням пропонують готелі

«Красія» та «Дубовий Гай» у селі Кострино, готель «Олімпія» та пансіонат «Урочище» у селі Вишка.

На території Ужанського НПП збереглися високопродуктивні яворові бучини, буково-ялицеві ліси та праліси (Стужицький масив). Останні (разом з пралісами Карпатського біосферного заповідника та Словаччини) як номінація «Праліси Карпат» включені до Списку Всесвітньої природної і культурної спадщини ЮНЕСКО.

Багатим є тваринний світ національного парку – тут мешкають ведмідь (*Ursus arctos*), вовк (*Canis lupus*), рись (*Felis lynx*) тощо. нараховується більше 10 видів «червонокнижних» птахів.

Що найбільше вражає від перебування в Ужанському НПП? – Відвідини найбільш атрактивних (привабливих) об'єктів, зокрема, Ужоцького перевалу. Не менш захоплює підйом на одну з оглядових вершин парку: гір Явірник, Красія, Голаня, Черемха, Плішка. Однак, особливо дивовижна зустріч з найстарішим деревом України – дідом-дубом...

Про велетня дуба писали газети, говорили і показували національне радіо і телебачення. Це дерево росте у с. Стужиця Велико-Березнянського району. Шість-сім чоловік треба, щоб його обняти. Як не як – 9,1 м по окружності, 30 м висоти і 75 кубометрів деревини!

На території Ужанського НПП що не село, то старовинна церква (XVII–XVIII ст.) високої історичної та архітектурної цінності. Їх обминула немилостива доля сакральних пам'яток на східних територіях за радянських часів.

Вони є типовими пам'ятками дерев'яної архітектури і вражають своєю

Стежка до лінії Арпада

красою. Церква Покрови Пресвятої Богородиці у с. Кострино. На думку деяких дослідників, церкву було збудовано у Сянках на Львівщині у 1645 р. як класичну бойківську – тризубу, триверху споруду з домінуючим центральним верхом. У с. Кострино її перевезли у 1703 році. Ікони іконостаса намальовані на липових дошках, які потемніли від лакового покриття.

Церква св. Василя Великого у с. Сіль. За версією львівських реставраторів, теперішня дерев'яна церква була збудована у Сянках в 1703 р. як триверха, бойківського стилю. Її перевезли у с. Сіль, разом з іконостасом, чотирима парами волів у кінці XVIII ст. Можливо, церква ще якийсь час зберігала бойківські форми, але в 1834 р. її перебудували. Вона отримала чотирисхилий дах, над бабинцем спорудили невелику башту з бароковим завершенням, над вівтарем – мініатюрну вежу.

Церква Св. архистратига Михаїла у с. Вишка спочатку мала класичну бойківську форму, тобто над західним зрубом теж був ступінчастий шатровий верх, а центральний – найвищий. У другій половині XVIII ст. шатровий верх над бабинцем замінено каркасною дзвіницею, вищою за центральний верх. По периметру дзвіниці йде закрита аркада голосниць. Вікна церкви мають стародавню систему захисту від непогоди – бокові, фігурно вирізані дощечки, що підтримують похилий гонтовий дашок. Стіни вище опасання вкриті гонтом, викладеним «ялинкою». У церкві є цікаві зразки декоративно-ужиткового мистецтва 1700 р. У 1995 р. дахи перекрили новим гонтом.

Триверха церква Св. Івана Предтечі (1679 р.) у с. Сухий подібна до церкви у Вищі. Вона стоїть в оточенні ста-

рих дерев, на пагорбі за селом. Спочатку церква мала класичну бойківську форму з найвищим центральним верхом. Пізніше шатровий верх над бабинцем змінили на вищий, каркасний, що наближається за формою до башти. Дотепер збереглися образи Івана Щирецького «Відсічення голови Івана» та «Авраам офіру Господові приносить» (1680 р.).

Дерев'яна церква Св. архистратига Михаїла (1745 р.) у мальовничому с. Ужок є своєрідною візитною карткою Закарпаття. Знаходиться вона під Ужоцьким перевалом, де бере початок р. Уж.

Церква є однією з найцікавіших споруд бойківського стилю. Наймасивнішим є центральний об'єм, вкритий високим чотирисхилим шатром. Маленьке шатро вівтаря набагато менше від центрального. Над бабинцем облаштували маленьку чотирикутну башту під чотирисхилим шатром, вищим за шатро вівтарного зрубу.

Класична бойківська церква Св. Миколи Чудотворця (1655 р.) у с. Гусний стоїть на схилі високої гори. Разом з дерев'яною дзвіницею утворює чарівний архітектурний ансамбль на тлі величної гірської панорами. Бічні зруби мають по одному залому і завершені чотирисхилими шатровими дахами. Пам'ятку реставрували у 1971-1972 роках.

Потуги Ужанського НПП до туристично-рекреаційного розвитку започатковані ще в 1997 році на території колишнього регіонального ландшафтного парку «Стужиця».

У 1997–1998 роках національний парк спільно з експертами Ради Європи розробив пілотний проект розвитку сталого екотуризму, включаючи спів-

робітництво в рамках білатерального міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати». Під час трьох візитів експертна комісія дала високу оцінку рекреаційно-туристичному потенціалу цього регіону.

У національному парку обладнані малими архітектурними формами місця відпочинку в урочищах Горбок і Пасіки (Пороги) Костринського природоохоронного науково-дослідного відділення (ПОНДВ), а також облаштовані піші науково-пізнавальні екотуристичні маршрути (еколого-освітні стежки).

На цей час на території парку створено 17 таких маршрутів загальною протяжністю більше 140 км. Вони пролягають по мальовничих місцях і ведуть до надзвичайно цікавих об'єктів. Так, екотуристичний маршрут «Чорні мляки», протяжністю 14 кілометрів, розпочинається від села Княгиня, розташованого в гірській долині за 15 км від Великого Березного. Маршрут пролягає на північ до гірського хребта Стінка (урочище Чорні мляки). Гірськими масивами проходить над селом Домашин, сходиться до турбази «Дубовий Гай». Уздовж маршруту зустрічається багато видів рослин, зокрема: жовтозілля лучне (*Senecio jacobaea*), косарик черепитчасті (*Gladiolus imbricatus*), душиця або материнка звичайна (*Origanum vulgare*), чемериця біла (*Veratrum album*). Чарівної осінньої (вересневої) пори милує око пізньовіт осінній (*Colchicum autumnale*).

В урочищі Чорні мляки 9 червня 1866 року було зафіксовано падіння найбільшого в Європі метеориту. Його шматки знаходили по всій околиці села Княгиня, але найбільший камінь вагою 279,766 кг був знайдений селянином Василем Крив'яником саме у Чорних мляках. Уламки метеориту зберігаються у 104 музеях світу (Краків, Відень, Москва). Біля села Княгиня є також карстові печери.

В урочищі Дубина зростає сторічний масив дубів черешкового (*Quercus robur*) та скельного (*Q. petraea*). На маршруті можна зустріти саламандру плямисту (*Salamandra salamandra*), прулку ящірку (*Lacerta agilis*), гадюку звичайну або віперу (*Vipera berus*) та ін. Також побачите сліди лисиці (*Vulpes vulpes*), кабана (*Sus scrofa*), козулі (*Capreolus capreolus*), оленя європейського (*Cervus elaphus*), а, якщо пощастить, і їх самих.

Еколого-освітня стежка «Кременець» пролягає по території, де ще збереглися ділянки букових пралісів (віднесених у 2007 р. разом з пралісами Карпатського біосферного заповідника як

номінація природної спадщини до Списку ЮНЕСКО). Стежка веде до вершини гори Кременець. Тут можна побачити на верхній межі лісу унікальне букове криволісся, яке зустрічається тільки у Східних Бескидах. Це низькорослі буки з опущеними до землі і фантастично покрученими та скривленими у різні сторони гілками. На схилах гори живе «володар карпатських лісів» – ведмідь бурий (*Ursus arctos*).

З гори Кременець відкривається краєвид не тільки на територію національного парку, але й на словацьку та польські заповідні території, які утворюють МБР «Східні Карпати». Рухаючись хребтом на захід, виходимо на місце, де сходяться кордони трьох країн. Тут встановлена трьохгранна стела.

Еколого-освітня стежка «Село Ставне – г. Черемха», протяжністю 7 км, розпочинається від рекреаційного пункту неподалік мосту через р. Уж, за селом Ставне. Стежка піднімається вгору по схилу, вкритому лісом з бука, явора, клена, а також ялиці білої, смереки. З трав'янистих рослин зустрічаються: астранція велика (*Astrantia major*), кремена біла (*Petasites albus*), підлісник європейський (*Sanicula europaea*), зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum*), розрив-трава дрібнокріткова (*Impatiens parviflora*). Пройшовши більшу половину маршруту, виходимо на мальовничу луку в урочищі Багно. На тутешніх луках зростає багато рідкісних видів рослин: підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis*), скополія карніолійська (*Scopolia carniolica*), беладона звичайна (*Atropa belladonna*), лілія лісова, або царські кучері (*Lilium martagon*), лунарія оживаюча (*Lunaria rediviva*), черемша або цибуля ведмежа (*Allium ursinum*), любка дволиста (*Platanthera bifolia*), зозулинець шоломоносний (*Orchis militaris*). Зустрічаються ділянки, густо вкриті чорницею (*Vaccinium myrtillus*). Минаємо урочище Анталова і лісом піднімаємось на вершину гори Черемха.

Гора Черемха має історичне і ботанічне значення. У Першу світову війну на ній проходили важкі бої між російськими та австро-угорськими військами. Російські війська під командуванням генерала Брусилова внаслідок стрімкого наступу заволоділи цією висотою і тримали оборону близько шести місяців. З гори можна спуститися в село Загорб або повернутися до урочища Багно і зійти в село Лубня.

Еколого-освітня стежка «До витoku річки Уж» розпочинається на Ужоцькому перевалі, пролягає схилом вододільного хребта, через буковий ліс та

луки, з яких відкриваються мальовничі краєвиди на вершини гір Стожок, Пікуй, Кінчик Буковський. Також зі стежки можна побачити панораму польських гір Бешад. Стежка виходить до витoku річки Уж – невеличкої поляни на висоті 1000 м.

Загальний перелік еколого-освітніх стежок на території Ужанського НПП та їх протяжність наводимо окремо: с. Княгиня – ур. Чорні млаки – турбаза «Дубовий Гай» (14 км); с. Кострино – г. Явірник – с. Руський Мочар (8 км); турбаза «Дубовий Гай» – г. Голяна – с. Кострино (8 км); с. Жорнава – ур. Парашинський – с. Жорнава (8 км); с. Жорнава – ур. Підзвонний – с. Стужиця (5 км); с. Жорнава – г. Голяна – с. Кострино (4 км); с. Вишка – г. Красія – с. Вишка (7 км); с. Стужиця – г. Кременець – с. Стужиця (18 км); с. Стужиця – ур. Чорні млаки – с. Стужиця (10 км); с. Ставне – ур. Багно – г. Черемха – с. Лубня (12 км); с. Лубня – г. Вежа – с. Лубня (8 км); с. Лубня – г. Черемха – г. Менчул – с. Лубня (10 км); с. Верховина Бистра – г. Плішка – с. Лубня (11 км); Ужоцький перевал – г. Розсіпанець – с. Верховина Бистра (21 км); ст. Щербин – Ужоцький перевал (7 км); Ужоцький перевал – витік р. Сян – Ужоцький перевал (2 км); Ужоцький перевал – витік р. Уж – с. Ужок (9 км).

На перспективу планується створення транскордонних пішохідних маршрутів, які будуть пролягати по території Польщі, Словаччини та України в межах міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати». Для цього

необхідно вирішити питання щодо створення піших перепускних пунктів на кордоні.

Спільно з колегами зі Словаччини та Польщі фахівцями Ужанського НПП розроблено міжнародний велосипедний маршрут R 61 «Зелений велосипед». Це велике кільце по місцях «походеньок бравого бійця Швейка», що пролягає по території МБР «Східні Карпати». Відвідавши цей маршрут, еко туристи побачать цікаві природні та історико-культурні об'єкти на території трьох країн.

На завершення: одним з концептуальних положень екотуризму є злагода з місцевою мораллю, звичками і традиціями тутешнього населення. Тому еко турист в Ужанському НПП буде обов'язково знайомитися з побутом людей, зокрема спробує місцеві страви – бограч, печену картоплю і не відмовиться від кухля домашнього вина!

ЛІТЕРАТУРА

1. Гетьман В. І. Еко туризм чи екологічний туризм: теорія і реальність / В. І. Гетьман // Рідна природа. – 2002. – №3, – С. 24-29.
2. Гетьман В. І. Еко туризм на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду / В. І. Гетьман // Український географічний журнал. – 2007. – № 4. – С. 48-51.
3. Ткаченко Т. І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія / Тетяна Іванівна Ткаченко. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – С. 400.

Наталія БРЕЗДЕНЬ,
м. Чернівці

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ У БУКОВИНСЬКИХ КАРПАТАХ

Багатий природно-ресурсний потенціал Карпат став базою екстенсивного нарощування промислових потужностей лісозаготівельної та деревообробної промисловості. Ігноровані рекреаційні цінності гірських територій призвели до формування спотвореної структури господарського комплексу, в якому домінуючу роль відіграють природоексплуатуючі галузі виробництва. Надмірна експлуатація лісових ресурсів вичерпує їх запаси, призводить регіональну економіку до кризового стану. Розумною альтернативою подальшій промисловій експлуатації природних комплексів Карпат може стати економічно, соціально та екологічно обґрунтоване освоєння рекреаційного потенціалу Карпат.

Якщо розглядати туризм як підсистему рекреаційної діяльності, важливого значення набувають питання теоретичного осмислення функцій туризму, його місця в структурі територіальної рекреаційної системи (ТРС), проєк-

тування ТРС. Ці питання досить повно висвітлені у наукових працях В.С. Преображенського, Ю.О. Веденіна, І.В. Зоріна, Л.І. Мухіної, М.Д. Будико, Костровицького, Глюка (1968–1973 рр.), а також Н.Ю. Недашківської, Л.М. Корецького, І.В. Смалі (1983–1993 рр.). Обґрунтування перспектив розвитку туристичного комплексу в Карпатському регіоні на основі теоретичних висновків присвячені дослідження М.І. Долішнього, В.С. Кравців, М.П. Крачила, В.К. Євдокименка.

Як відомо, сприятливими передумовами для створення туристичних та туристично-рекреаційних систем є:

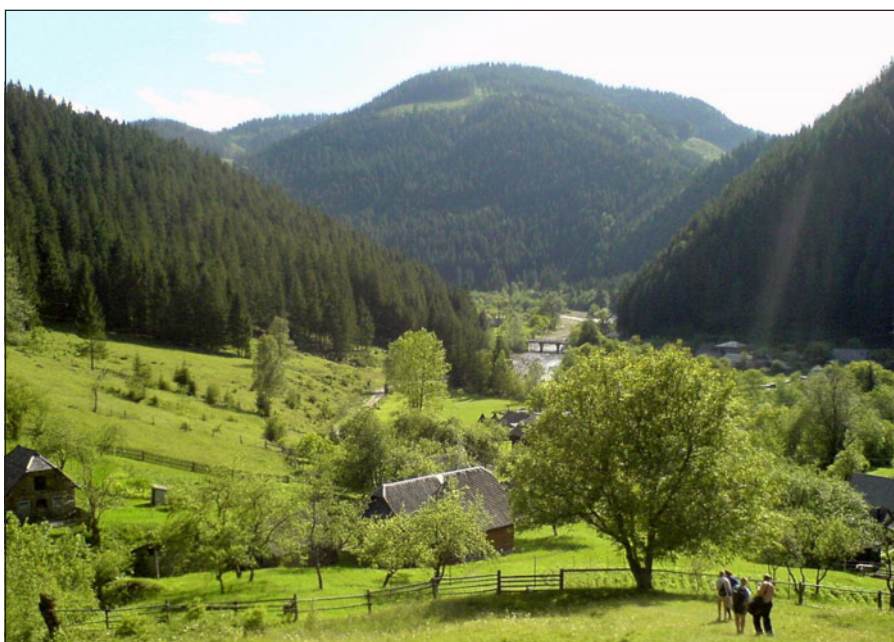
- відповідні кліматичні та фізико-географічні умови для відпочинку і туризму;
- відносно високий рівень соціально-економічного розвитку регіону в поєднанні з багатим потенціалом історичного, археологічного та екологічного плану;
- наявність розвинутої інфраструктури туризму: можливість надавати транспортні, готельні, комунальні послуги тощо.

Карпатське середньогір'я Чернівецької області за своїми фізико-географічними, біокліматичними, історичними та екологічними умовами відповідає високим рекреаційним стандартам. Щоб довести це твердження, досить порівняти за вказаними елементами відомий в Україні та далеко за її межами центр туризму – м. Яремчу (Ів.-Франківська обл.) та гірські населені пункти Путильського району Чернівецької області. Загалом їх нараховується 51, найбільші – Путила і Селятин. Спільна особливість цих населених об'єктів – їх сприятливе фізико-географічне розташування. Населені пункти Путильщини розміщені переважно у вузьких крутосхилих долинах гірських річок (Путила, Черемош, Білий Черемош, Сучава). Схили гір, що оточують річкові долини, вкриті густими буково-ялищевими та ялиновими лісами. Найбільшої висоти Буковинські Карпати досягають у південній частині, де простягаються хребти Яровиця, Максимець, Жупани, Чорний Діл, висота яких місцями складає 1400–1500 м н.р.м. (найвища точка – г. Яровиця, – 1565 м н.р.м.) [11, с. 237].

Особливість яремчанської улоговини – її пов'язаність з поперечною долиною. Улоговини долинного типу Буковинських Карпат простягаються в поздовжньому напрямку відповідно до напрямку розташування гірських хребтів. Дослідники об'єднують їх у Ясинський тип ландшафтів. Ландшафти Ясинського типу утворені терасовими та зсувними місцевостями. Наявність у менілітовому фліші вапнистих прошарків сприяла появі світлолюбних порід дерев (ясен, дуб, явір, граб), які утворили дібровні ліси з багатим трав'янистим покривом, що зробило їх доступними для сільськогосподарського освоєння.

Долини річок – терасовані. Тут чергуються вузькі скелясті відрізки з ділянками, на яких утворились широкі днища і терасовані схили. Порожисті течії річок придатні для занять із водно-

Усть-Путила

го слалому (Черемош, Білий Черемош). Долини поздовжніх річок (Путила, Яловичора, Яблуниця, Лопушна, Бісків, Товарниця, Виженка та ін.) мають досить широкі терасовані днища і порожисті схили.

Клімат міжгірських улоговин формується під захистом навколишніх гірських хребтів і тому, незважаючи на значні абсолютні висоти (500–750 м над рівнем моря), – м'який, з помірними сумами опадів (700–1000 мм на рік). У цих долинах порівняно теплі зими (середня температура січня -5° , $-7,5^{\circ}$), з частими відлигами, причиною яких бувають фєни; досить тепле літо із середніми температурами липня близько $+17^{\circ}$. Тривалість вегетаційного періоду становить 190–200 днів, сума додатних температур становить на Путильщині 1400–2000 $^{\circ}$, в Яремчі – 2700 $^{\circ}$ [10, с. 228].

Екологічний туризм ґрунтується на таких концептуальних засадах:

- мінімізація негативного впливу туристів на природне середовище;
- гармонійне поєднання людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури;
- ознайомлення з природно-заповідними територіями та об'єктами;
- науково-пізнавальне освоєння ландшафтного різноманіття і гуманістичного потенціалу рекреаційних територій [2, с. 6].

Гірська частина Чернівецької області оцінюється як найбільш придатна для гірського пішохідного туризму. Ще за радянських часів тут були прокладені три пішохідні гірські маршрути, які з'єднувалися в селищі міського типу Путила (районний центр). Це: 1) Вижиця – перевал Німчич – Усть-Путила – Путила, 2) Берегомет – перевал Шурдин – Селятин – Плосківський перевал – Путила (по долинах річок Сірет, Руська, Сучава, Путила); 3) Путила – Усть-Путила – Яблониця – перевал Джоголь – Верхній Шепіт – Селятин – Плосківський перевал – Путила [4, с. 101].

Найбільш розвинений і відповідно найбільш навантажений Вижицький рекреаційний комплекс, адже він найближчий і найдоступніший для туристів, більшість яких рухається із Чернівців – як пересадочного пункту для більш віддалених регіонів. Для територіальної організації рекреаційного господарства першочергово властиве поєднання тенденції до відносно рівномірного розміщення об'єктів рекреації, що впливає з їх тяжіння до місць зосередження населення та прокладання транспортних шляхів, з тенденцією до

концентрації в районах із найбільш сприятливими для організації рекреаційної діяльності умовами.

Ще один напрям формування рекреаційної системи регіону – освоєння нових рекреаційних територій. Стимулами територіального освоєння виступають потреби рекреантів та потреби туристичних та рекреаційних підприємств. Отже, закономірним є відкриття нових туристичних маршрутів, турбаз та будинків відпочинку. Існує реальна перспектива відкриття серії маршрутів із села Шепіт, а також із села Голошено, до мальовничих карпатських озер та мінеральних джерел. Прихильників водного туризму в Буковинських Карпатах приваблює річка Білий Черемош. Дуже цінним і перспективним для рекреантів, яким потрібне лікування дихальних шляхів та нервових хвороб, або яким протипоказано тривале переміщення в іншу місцевість за станом здоров'я, є створення баз відпочинку у Путилі, Селятині та ряді інших сіл Путильського району, що розташовані вздовж шосе Чернівці-Путила та Чернівці-Селятин.

Освоєння території для короткочасного відпочинку починається зі стихійного індивідуального та громадського її використання для прогулянок. Але в цьому, на перший погляд, стихійному процесі майже завжди з'являється спрямовуючий вплив транспортних комунікацій. Приклад цього – м. Яремче та Яремчанський напрямок, де ще з 1895 р. почалося прокладання залізничного та шосейного шляхів [5, с. 426]. Яремче – порівняно молоде місто: у

На перевалі Шурдин

1788 р. воно було відоме як поселення, що належало до с. Дори; заснування Путилі та Селятина припадає на 1490–1501 роки. Але Яремче добре відоме як кліматичний курорт Прикарпаття далеко за його межами. Ще на початку ХХ ст. місто привернуло увагу багатих купців Відня, Варшави, Кракова, Львова своїми мальовничими гірськими краєвидами, цілющим повітрям і стало місцем відпочинку та розваг. У цей час курорт Яремче мав 2 готелі, 4 пансіонати, 3 санаторії, 56 вілл та 53 гуцульські хати, призначені для відпочиваючих [5, с. 427]. Місцеве населення складало близько 3 тис. чоловік.

Населення Путилі досягло кількості 3 тис. наприкінці 60-х років ХХ ст. І тільки в цей час тут було запроєктовано туристську базу [6, с. 470]. Сьогодні численність населення Путилі зросла до 4 тис. чол., населення Селятина становить 1,3 тис. осіб. Першими мешканцями гірських поселень найчастіше були селяни, які тікали від гнобителів-феодалів. Селятин вперше згадується в грамоті молдавського князя Стефана III як власність Путнянського монастиря [6, с. 490.]. Сьогодні гірські поселення Путильщини забезпечують своїм мешканцям повноцінне життя. В побут ввійшли нові звичаї та обряди. Щорічно проводяться свята виходу на полонини чабанів із худобою, свята лісорубів та ін., що проходять дуже урочисто, під звуки трембіт. Славиться Путильщина своїми народними умільцями-вишивальницями та різьбярами, роботи яких

Сучава

були представлені на міжнародних виставках.

Привабливість місцевості з погляду на її природу та історико-культурну екзотичність формує стійкий рекреаційний потік, що потребує організації розвиненої системи обслуговування туристів. Оскільки територіальна рекреаційна система повинна задовольняти певні потреби на національному та міжнародному ринках, виникає необхідність вибору типу рекреаційної системи для конкретної території. Оцінювання рекреаційних умов з позицій організаторів відпочинку і туризму прогнозується на віддалену перспективу – 10–20 років. У певному районі може розміщуватися декілька аналогічних закладів відпочинку (турбази, притулки, туристські готелі, кемпінги, пансіонати, мотелі, дитячі табори, туристичні маршрути). Вони можуть відрізнятися за рівнем комфортності, обслуговування, різноманітністю екскурсійних маршрутів тощо.

Для того, щоб оцінити територіальну рекреаційну систему, потрібно визначити, наскільки окремі елементи системи відповідають ідеальній моделі, тобто задовольняють потреби рекреанта. При проектуванні територіальної рекреаційної системи (ТРС) потрібно вказати, які види проведення дозвілля можливі для неї.

Об'єктом оцінки найчастіше є певні природні комплекси, суб'єктом – середньостатистична, середньовікова здорова людина. Класифікація конкретних груп рекреантів для кожної ТРС є найважливішим чинником визначення завдання дослідження ТРС та вимог, які висував суб'єкт до об'єкта. На основі цих вимог можна визначити необхідні властивості ТРС і показники, за якими їх доцільно оцінювати [12, с. 129].

Оцінка завжди виражає відношення між об'єктом і суб'єктом, графічно вона визначається в системі двох координат і може відрізнятися залежно від суб'єкта. Інтегральна оцінка ТРС здійснюється шляхом додавання окремих оцінок, іноді із введенням коефіцієнтів значимості оцінок окремих показників, або множення.

Крім якісної оцінки ТРС, існує ще й вартісна оцінка, яка не замінює якісну, а лише є однією із її складових. Вартість туристичних послуг визначається їх собівартістю та попитом. Як висока, так і низька собівартість не є ознаками високої якості та великого попиту. Попит формується багатьма соціально-економічними факторами –

класом обслуговування, видом транспорту, формою обслуговування (групова або індивідуальна), кон'юктурою ринку, сезонністю, ефективністю реклами, модою і т.д. Але основний формуючий чинник попиту на внутрішні туристичні послуги сьогодні – співвідношення доходу суб'єкта та ціни пропозиції.

Можливість задовольнити попит залежить від наявності відповідних пропозицій та їх доступності. Організатори ТРС можуть активно впливати на попит, змінюючи співвідношення між задоволеним і незадоволеним попитом шляхом зміни ціни послуг. Крім того, оскільки організатори ТРС зацікавлені у найбільш повній реалізації свого продукту, то при розробці структури його вартості вони повинні включати в неї особисті та групові потреби населення з різними рівнями доходів. Туристичні послуги, які реалізуються на міжнародному ринку, оцінюються за вимогами світового ринку і повинні відповідати їм, оскільки вимоги ці значно вищі – відповідно до доходів іноземних туристів.

Оцінка об'єкта має дві складові: оцінку природних умов та оцінку соціально-економічних умов. Перша містить три аспекти: технологічний, психологічний та фізіологічний [12, с. 131].

Технологічний аспект оцінки природних умов ТРС полягає у виборі показників щодо придатності природних угідь для рекреаційних занять. Розмаїття природних умов в горах уможливорює здійснення тут широкого набору рекреаційних та туристичних занять. Виходячи із природних можливостей Буковинських Карпат та досвіду використання карпатських ландшафтів, створюється система оздоровчо-пішохідного стаціонарно-туристичного типу, яка складається із таких видів діяльності: пішохідно-естетичний, пішохідно-спортивний (для прогулянок, спортивних ігор, катання на лижах і санях, сонячних та повітряних ванн, купання, байдаркового спорту), спортивно-тренувальний, пізнавально-краєзнавчий, пішохідно-промисловий (ягідні, грибні, мисливські, рибальські промисли) та селітебний (облаштування готельних споруд, палаткових стоянок, пікніків). Отже, оцінка території Путильщини за набором рекреаційних занять – найвища.

Психологічний аспект оцінки природних умов ТРС полягає в оцінюванні екзотичності та естетичності місцевості. Екзотичність – це ступінь контрастності місця відпочинку з місцем постійного проживання людини [12, с. 142]. Ступінь контрастності Буковинських Карпат відносно прилеглих населених тери-

торій (сусідніх областей разом із Київською, Одеською, Рівненською) оцінюється як висока.

Естетична оцінка ландшафту залежить від різноманітності елементів пейзажу, лісистості території, кількості одночасно видимих природних комплексів, глибини перспективи, ступеня орографічної неоднорідності. Різноманітність пейзажів складається із сукупності горизонтальної та вертикальної складових. При цьому горизонтальна різноманітність визначається частотою зміни пейзажів, що сприймаються під час проходження маршруту, а вертикальна – багатоплановістю їх структури. Лісистість рекреаційної території, за даними досліджень, не повинна перевищувати 50% [12, с. 150]. Саме напіввідкриті простори характеризуються найбільшою різноманітністю пейзажів. За різноманітністю пейзажів та бонітетом лісів Буковинські Карпати оцінюються також найбільшою кількістю балів. У структурі трав'яного покриву добре виражена вертикальна поясність.

При визначенні ступеня різноманітності пейзажів враховується також ступінь їхньої контрастності вздовж границь. В Буковинських Карпатах спостерігається найвищий ступінь контрастності: ліс – водойма [12, с. 151].

Фізіологічний аспект оцінки території для рекреаційної діяльності полягає в оцінюванні комфортності погодних умов для організму людини та впливу висотного розташування території над рівнем моря. В горах розподіл температур повітря визначається висотою над рівнем моря, а також експозицією схилів та формою рельєфу. Напряму вітру та його швидкість також залежать від форми рельєфу. Розрахунки показали, що в гірських долинах Путильщини переважають помірні витрати тепла в холодний період – 400-500 Вт, слабкі витрати – 140 Вт протягом теплого періоду [13, с. 343]. Значення їх менші, ніж у Яремчі.

Тривале перебування в гірських районах пов'язане з необхідністю пристосування людського організму до них. З позиції організації туристських маршрутів урочища Буковинських Карпат, розташовані на висоті 1800 м н.р.м., оцінюються як найбільш комфортні для відпочинку [12, с. 141], найвищі точки Карпат входять до середньої категорії комфортності. У Буковинських Карпатах відсутні небезпечні явища (лавини, селі).

Соціально-економічна оцінка рекреаційної території включає оцінку транспортної доступності, забезпечення енергоносіями, трудовими ресурсами, сільськогосподарською продукцією.

Транспортна доступність ТРС міжнародного або національного значення не оцінюється. Оцінка затрат часу та коштів на переміщення важлива лише з погляду міжрайонного та міжагломеративного положення, коли планується короткочасний відпочинок на вихідні дні [12, с. 161]. Умовно можна прийняти, що час в дорозі не повинен перевищувати 5 год. автотранспортом в один бік; найбільшою відстанню населеного ареалу до рекреаційної території є 400 км, якщо тривалість відпочинку не перевищує два дні. Виходячи з цих умов, Путильський рекреаційний район має добре автотранспортне сполучення (через Чернівці) із шістьма міськими агломераціями, які входять у ці межі (Чернівецька, Хмельницька, Тернопільська, Вінницька, Рівненська, Київська області) і для яких він є екзотично та естетично привабливим. Населення цих разом взятих міських агломерацій складає близько 6 млн. чол. Отже, Путильська ТРС буде мати велику рекреаційну цінність за умови, що будуть належно відремонтовані та технічно оснащені її автошляхи.

При оцінці умов рекреаційної діяльності важливо враховувати стійкість природних комплексів в умовах їх освоєння. Для цього необхідний розрахунок рекреаційного навантаження на конкретний природний ландшафт. Оцін-

ка стійкості природних комплексів та перетворення останніх у рекреаційні резервати дадуть можливість передбачити їх зміни при використанні та сприятимуть збереженню їх первозданного вигляду.

Таким чином, природні та соціально-економічні умови гірської частини Чернівецької області сприятливі для створення ТРС багатфункціонального типу. Для досягнення успішних результатів у цих напрямках діяльності необхідні такі заходи:

- розробка нового іміджу району та підтримка створення нових туристичних продуктів місцевого і міжнародного значення та їх реклама;
- фінансове забезпечення відповідно до світових зразків соціальної та рекреаційно-господарської інфраструктури природних та природно-заповідних територій та їх об'єктів;
- підтримка розвитку місцевих малих та середніх туристичних сімейних підприємств шляхом навчання та кредитування;
- надання консультацій обласними адміністративними органами, створеними з метою відродження туризму;
- розробка та облаштування науково-пізнавальних туристських маршрутів та екологічних освітньо-пізнавальних екскурсійних стежок відповідно до параметрів внутрішнього та зовнішнього пейзажного різноманіття природних ландшафтів;
- обґрунтування допустимих величин рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси;

Усі дороги ведуть в Селятин

- навчальні поїздки з метою вивчення досвіду ЄС з розвитку сільського туризму;

- формування у туристів, відпочиваючих інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної та культурної спадщини країни.

Поява спільних туристичних проєктів, а з ними і зарубіжних прямих інвестицій, сприятиме створенню в області конкурентоспроможного туристичного продукту, що означає збільшення частки іноземного туризму.

Організаційно-господарський механізм туристичної та курортно-рекреаційної території Буковинських Карпат повинен розроблятися на базі діючих законодавчих та нормативних актів, прийнятих в Україні, з урахуванням специфічних особливостей, характерних для гірського типу територій.

Особливої уваги заслуговує розробка системи активної природоохоронної діяльності на туристичній та курортно-рекреаційній території, де недопустимі порушення затверджених екологічних норм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бучинський І.Е. Клімат України в минулому, нинішньому і майбутньому. – К.: Госсельхозиздат, 1963. – 308 с.
2. Гетьман В. Розвиток екотуризму в Азово-Чорноморському регіоні України // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2001. – № 9. – С. 6.

3. Дергачев В. и др. Формирование зон свободного предпринимательства туристического и курортно-рекреационного назначения // Экономика Украины. – 1992. – № 11. – С. 61.

4. Игнатенко А.Н. Рекреационная оценка природных условий Черновицкой области УССР // Экономическая география. – 1984. – Вып. 36. – С. 97.

5. Історія міст і сіл України. Івано-Франківська область. – К.: Ін-т історії АН УРСР, 1971. – 640 с.

6. Історія міст і сіл України. Чернівецька область. – К.: Ін-т історії АН УРСР, 1969. – 704 с.

7. Карпатские заповедники /Под ред. Артемчук И.В. и др. – Ужгород: Карпати, 1966. – 272 с.

8. Науковий вісник УкрДЛТУ. Еколого-економічні проблеми розвитку лісового комплексу: 36. наук.-тех. праць. – Львів: УкрДЛТУ. – 2001. – Вип. 11.3. – 220 с.

9. Пилипенко С. Інвестиційна політика в галузі туризму // Академія держ. упр. при Президенті України: 36. наук. праць. – К., 2000. – Вип. 2. – 207 с.

10. Природа Українських Карпат /За ред. М.О. Куниці, Л.І. Воропай. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 267 с.

11. Природа Чернівецької області /За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища шк., 1978. – 160 с.

12. Теоретические основы рекреационной географии /Под ред. И.П. Герасимова. – М.: Наука, 1975. – 224 с.

13. Тепловой и водный режим Украинских Карпат. – Л.: Гидрометиздат, 1985. – 366 с.

14. Толокно О. Відпочинок в українському селі // Ва-Банк. – 2004. – № 8. – С. 4.

В останні роки намітився зростаючий інтерес до ландшафтів у зв'язку з деструктивними та неконтрольованими їх антропогенними змінами, а також процесами ландшафтної гомогенізації [2, 6, 10, 12]. За сучасних моделей споживання і виробництва природні ресурси продовжують використовуватись швидше, ніж вони можуть відновлюватися. Негативний вплив діяльності людини проявляється у зменшенні кількості природних ресурсів, збідненні біологічного і ландшафтного різноманіття, скороченні природних середовищ існування видів флори і фауни, забрудненні компонентів ландшафтів, втраті родючості земель, погіршенні умов проживання і здоров'я людини. У зв'язку з цим проблеми попередження деградації природних ландшафтів, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання, відтворення і збереження природних ресурсів та ландшафтно-естетичних цінностей набувають все більшої актуальності [1, 3, 15, 16].

Демографічні процеси і зростання виробництва зумовили розширення впливу та поглиблення змін у структурі природних ландшафтів, знизили адаптаційні можливості природних систем, їх здатність до саморегуляції і самовідновлення [5]. Ландшафти змінюватимуться й надалі в результаті економічного і культурного розвитку та інших факторів, однак ці зміни повинні бути спрямовані так, щоб у кінцевому результаті досягти якісного (оптимального) результату. Словом, без планування, конструювання й оптимізації не обійтись [1, 3, 7, 9, 13]...

На території Івано-Франківської області сформувались три типи ландшафтів: І – рівнинний, ІІ – передгірський та ІІІ – гірський, які характеризуються значною складністю, диференціацією та різноманітністю видів ландшафтних комплексів [12]. Цим зумовлена нерівномірність заселення та різне за тривалістю та інтенсивністю господарське освоєння території.

Рівнинний тип ландшафтів характерний для північно-східної частини області (Рогатинське Опілля, Прут-Дністровська область) і представлений трьома видами: І₁ – пластово-ерозійний височинний; І₂ – пластово-ерозійний з карстовими формами; І₃ – пластово-горбогірний. Фоновими тут виступають долинні комплекси (заплави і тераси річок Свірж і Гнила Липа) з дерновими, лучними, лучно-болотними і торфовими ґрунтами; схилі комплекси

АНТРОПОГЕННІ ЗМІНИ ТА ОПТИМІЗАЦІЯ ЛАНДШАФТІВ ПРИКАРПАТТЯ

Микола ПРИХОДЬКО,
м. Івано-Франківськ

(на схилах різної крутизни) з сірим і темно-сірим еродованими ґрунтами. Вони зайняті переважно орними землями з вкрапленими (незначними за площею) ділянками сіножатей, пасовищ та дубових і букових лісів.

Передгірський тип ландшафтів поширений на правобережжі Дністра і Прута до висот 400–450 м над рівнем моря в межах фізико-географічної області Передкарпаття і об'єднує 4 види: Π_1 – структурних низькогір'їв, Π_2 – денудаційно-аккумулятивних височин, Π_3 – горбисто-грядових ерозійно-зсувних межиріч, Π_4 – аккумулятивних улоговин. Переважають лісолучні ландшафти. Ліси з участю дуба, бука, ялиці і ялини розміщені на високих межиріччях. Заплави і надзаплавні тераси та пологі схили зайняті орними землями. Передгірські ландшафти розташовані у перехідній смузі між лісостеповими рівнинами і лісовими гірськими ландшафтами із значною різноманітністю і багатством природних ресурсів (нафта, газ, калійна сіль, будівельні матеріали, водні і лісові ресурси), що сприяло інтенсивному господарському їх освоєнню, щільному заселенню території, утворенню значної кількості населених пунктів, розвитку інфраструктури (дороги, нафтогазопроводи та ін.).

Гірський тип ландшафтів розміщений у південно-західній частині Івано-Франківської області і об'єднує наступні види: Π_1 – високогірно-полонинський флішовий, Π_2 – високогірно-полонинський мармароський, Π_3 – середньогірно-полонинський, Π_4 – середньогірно-скибовий, Π_5 – низькогірний міжгірно-верховинський, Π_6 – низькогірно-крайовий. Гори вкриті буковими, ялицевими та ялиновими лісами. Вище межі лісу виділяються субальпійський та альпійський (вище 1800 м н.р.м.) пояси.

Вигідне географічне розташування, різноманітні природні умови і природні ресурси, їхня структура, доступність і ступінь концентрації були і залишаються важливими факторами, які визначили ступінь освоєності (антропогенізації) природних ландшафтів, розвиток певних видів виробничої діяльності та інтенсивність використання природних ресурсів, відповідні системи розселення і мережу населених пунктів. Це один із найбільш густонаселених і давно освоєних регіонів України, де антропогенна трансформація ландшафтів обумовила виникнення та інтенсифікацію дестабілізуючих процесів і явищ.

Виділяємо 5 періодів освоєння території, використання природних ресурсів та антропогенних змін ландшафтів. Перший період (до IX ст.) – дуже слабого освоєння, збиральницько-примітивний. Антропогенний вплив на біогеоценотичний покрив і ландшафти був локальним і незначним. Другий період (IX–XIV ст.) – слабого освоєння, збиральницько-землеробський. У рівнинних і передгірських ландшафтах активізувалось вирубування і випалювання лісів з метою розширення площ

орних земель, сіножатей і пасовищ. Третій період (XV ст. – друга половина XIX ст.) – середнього освоєння, поселенсько-землеробський. Характеризується значним збільшенням кількості населення, інтенсивним освоєнням нових земель, вирубуванням лісів. Четвертий період (друга половина XIX ст. – до 40-х років XX ст.) – сильного освоєння, екстенсивно-сировинний. Зросла експлуатація лісів, збільшились площі орних земель і післялісових лук. П'ятий період (40-і роки XX ст. – сьогодення) – дуже сильного освоєння, інтенсивно-сировинний. Характеризується інтенсивним використанням лісів, істотною зміною їх вікової і породної структури, збільшенням площі орних земель.

Сферою діяльності людини є біогеоценотичний покрив – функціональна єдність наземних і водних, природних і створених людиною (в т.ч. урбанізованих) екосистем, що тісно взаємодіють між собою за рахунок міжекосистемних зв'язків і визначають особливості трансформації речовин і енергії [5]. У корінному біогеоценотичному покриві Прикарпаття переважали ліси і ще у I тис. н.е. лісові ландшафти були

найтипівішими на його території [4]. У результаті денатуралізації природних ландшафтів утворилось різноманіття сучасних природно-антропогенних ландшафтів, які можна назвати продуктом економічної діяльності людини.

Основним наслідком процесу антропогенізації природних ландшафтів є значне збільшення площ земель сільськогосподарського призначення. До певного періоду вони були представлені, відповідно до ландшафтної структури території, сукупністю дрібноконтурних угідь навколо хуторів, сіл і невеликих міст. Орні землі розташовувались на придолинних і терасових типах місцевостей. Агротехніка і комплекс меліоративних робіт забезпечували реалізацію потенційної продуктивності угідь, збереження їх агроекологічного потенціалу.

Завдяки проведенню впродовж 1960–1980 років культуртехнічним роботам, дрібноконтурні угіддя трансформовано у великі поля для забезпечення ефективної роботи механізмів. В орні землі переводились значні площі без урахування особливостей рельєфу, клімату, екологічної придатності земель, протиерозійної стійкості ґрунтів та стійкості ландшафтних систем до антропогенного впливу. При цьому нехтувались вимоги збереження складності структури і різноманітності ландшафтів, а також основна мета землеустрою – просторового пристосування однорідних ділянок землі до потреб виробництва з обов'язковим урахуванням екологічних вимог. Відбувся відступ від ландшафтного принципу побудови систем землеробства при повному ігно-

руванні екологічних функцій лісових насаджень (водорегулюючих, протиерозійних, середовищевірних).

Унаслідок пріоритетного сільськогосподарського освоєння у сучасних рівнинних і передгірських ландшафтних комплексах переважають агроландшафти, які визначаються як антропогенні територіальні структури, що безпосередньо або опосередковано використовуються для цілей сільськогосподарського виробництва, зазнають різних впливів (механічних, хімічних, меліоративних) і розвиваються за природногосподарськими законами, формуючи свою специфічну структуру [16, 17]. До їх складу входять як природні, так і спрощені нестабільні антропогенні екосистеми (агроценози, лісові культурфітоценози) з низькою здатністю до саморегуляції й зовсім іншими, ніж у природних ландшафтах, фізико-географічними процесами та процесами обміну речовин і енергії.

З екологічних позицій заміна природних ландшафтів, які функціонували як саморегульовані, з високим порогом стійкості системи, на агроландшафти є недоцільною, оскільки при цьому руйнується біологічне і ландшафтне різноманіття, котрі є найбільш важливим фактором стабільності та стійкості природних і природно-антропогенних ландшафтів, умовою невиснажливого використання природних ресурсів і формування екологічно сприятливого середовища для життєдіяльності людини.

Системний аналіз даних сучасної структури і співвідношення угідь на території Івано-Франківської області свідчать, що найбільшою мірою трансформовані рівнинні і передгірські ландшафти. Переважаючим типом природокористування тут є сільськогосподарське землекористування, яке поєднується з локальним промисловим виробництвом. У структурі ландшафтів питома вага сільськогосподарських угідь коливається в межах відповідно 70-80% і 40-50%, загальна розораність перевищує межі екологічної збалансованості як у рівнинних (50-60%), так і передгірських (30-40%) ландшафтах. У рівнинних ландшафтах розорано 80-90% сільськогосподарських угідь. У передгірських – 60-70%. Сільськогосподарська освоєність гірських ландшафтів становить в середньому 20% при загальній розораності території 10-12%.

Через антропогенний вплив порушена генетична цілісність природних ландшафтів, їх висотна диференціація і структурно-функціональна організація.

При цьому основним дестабілізуючим елементом ландшафтів є рілля. Природними і напівприродними угрупованнями (ліси, сіножаті, пасовища, водноболотні угіддя) зайнято в середньому 63% території області. Однак у рівнинних ландшафтах цей показник значно нижчий – 20-35%, передгірських – 35-40%.

Значну екологічну небезпеку становить зменшення лісистості у гірських ландшафтах до 60-70%, передгірських – до 30-45%, рівнинних – до 8-17%. Заміна лісових біогеоценозів лучними, орними і урбанізованими екосистемами супроводжується різким зменшенням біогеоценотичної товщі, спрощенням вертикальної і горизонтальної структури, погіршенням водного і радіаційного балансу території.

На території Прикарпаття сформувались природно-територіальні комплекси:

- промислово-міські (Івано-Франківський, Калуський, Бурштинський, Надвірнянський, Коломийський), із значним техногенним впливом на компоненти ландшафтів через велику кількість викидів і скидів забруднюючих речовин у довкілля, а також руйнування природного середовища у процесі забудови території;

- промислово-нафтогазовидобувні (Долинський, Рожнятівський, Пасічнянський, Битківський), де вплив на ландшафти обумовлений наявністю понад 1200 нафтогазовидобувних свердловин, наземних і підземних продуктопроводів та ін.;

- аграрно-промислові (Рогатинський, Галицький, Тлумацько-Снятинський), особливістю яких є переважання сільськогосподарського виробництва, значна порушеність і гомогенізація ландшафтів;

- лісгосподарські (Верховинський, Надвірнянський, Осмолодський, Вигодський, Болехівський), які характеризуються переважанням лісових ресурсів, переробкою деревини. А також веденням гірського землеробства і тваринництва.

Порушення оптимальної структури і співвідношення угідь у ландшафтних системах, розміщення орних земель на ерозійно-небезпечних схилах, необґрунтоване осушення земель (особливо у заплавах рік), прорахунки при обґрунтуванні обсягів, способів і технологій використання природних ресурсів призвели до зниження стійкості і спрощення структури ландшафтів, порушення гідрологічного режиму тери-

торії, формування повеней і обміління рік у меженні періоди, виникнення небезпечних геодинамічних процесів.

Активізація зсувів протягом останніх років підвищила рівень екологічного ризику території. Зсувні процеси особливо розвинуті у передгірських і гірських ландшафтах (Верховинський, Надвірнянський, Косівський).

Гірська частина області відноситься до зони активного розвитку сільових процесів. Найбільш селенебезпечні високогірні і середньогірні ділянки Верховинського, Косівського, Надвірнянського, Рожнятівського та Долинського районів. Активізація сільових явищ протягом останніх 10 років примічається на лівих притоках р. Прут (річки Жонка, Явірник, Женець). У 1997–2000 роках спостерігались інтенсивні сільові потоки у басейні р. Прутець Чемерівський.

Площа еродованих земель постійно збільшується, особливо на сільськогосподарських угіддях, що зумовлено розорюванням земель на ерозійно-небезпечних схилах, неосвоєністю сівозмін, відсутністю протиерозійної організації території та заходів по охороні ґрунтів. Із 635,5 тис. га сільськогосподарських угідь 138,7 тис. га (21,8%)

еродовані, в тому числі 98,4 тис. га орних земель. За останні десятиліття площа еродованих сільськогосподарських угідь зросла у 1,7 раза. Найбільша кількість еродованих земель у Рогатинському, Галицькому, Тлумацькому і Коломийському районах, де ерозійними процесами пошкоджено 40–50% сільськогосподарських угідь.

Через викиди в атмосферу забруднюючих речовин (оксидів сірки і азоту, важких металів) стаціонарними й мобільними джерелами, а також застосування при вирощуванні сільськогосподарських культур пестицидів і мінеральних добрив, відбувається забруднення ґрунтів. На території Івано-Франківської області утворились антропогенні біогеохімічні аномалії з підвищеним вмістом у ґрунтах Co, Mo, Hg, Cu, Zn, Cd, Ni у зонах впливу Бурштинської ТЕС, об'єктів нафтохімічної промисловості тощо.

Річкові басейни як геосистеми, що у межах своїх водозборів інтегрують природні й техногенні потоки речовин та енергії, дуже чутливі до змін умов свого функціонування та антропогенного навантаження. Внаслідок антропогенної трансформації природних ландшафтів на водозборах змінився гідро-

логічний режим території, природні процеси перерозподілу атмосферних опадів і надходження їх у річки. Порушилась структура річкового стоку внаслідок зменшення ґрунтового живлення, яке зараз не перевищує 15–20 відсотків, зростання об'ємів поверхневого стоку, а також зменшення періоду добігання води до русел річок. Цим зумовлено зниження водності (обміління) рік у меженні періоди та формування паводків.

Великої шкоди завдають процеси руйнування берегів річок. Особливо інтенсивні вони на р. Дністер, Прут, Бистриця Солотвинська, Бистриця Надвірнянська, Черемош, Лімниця, Свіча....

Аналіз сучасного стану ландшафтів Івано-Франківської області дає підставу стверджувати, що основними причинами їх негативних антропогенних змін є:

1. Порушення законів природокористування при обґрунтуванні моделей споживання і виробництва (внутрішньої динамічної рівноваги, зменшення природно-ресурсного потенціалу, необхідності різноманіття та ін.).

2. Відсутність у процесі природокористування системного підходу,

інтегрального управління природними ресурсами, недостатнє екологічне обґрунтування норм їх використання.

3. Недотримання у всіх сферах виробничої діяльності природоохоронних вимог і основних принципів сталого природокористування: системність, безперервність, невиснажливе використання, відтворення, збереження, охорона.

4. Руїнування у процесі освоєння території і господарської діяльності біогеоценотичного покриву і функціональної цілісності природних ландшафтів, порушення оптимальної структури ландшафтоформуючих компонентів.

5. Розорювання земель на ерозійно-небезпечних схилах, відсутність системи протиерозійних і стокорегулюючих заходів.

6. Значне зменшення лісистості території, порушення вікової структури і спрощення видового складу лісових насаджень.

Розвиток сучасних земельних відносин характеризується зародженням нових форм багатокладного землекористування і землеволодіння. Враховуючи значні антропогенні зміни у природних ландшафтах, виникнення та активізацію негативних екологічних ефектів, необхідна побудова моделей споживання і виробництва на еколого-адаптивних принципах, значне місце серед яких належить оптимізації і адаптації ландшафтів. Система ведення господарства в антропогенних ландшафтах (агроландшафтах) повинна опиратися на принцип їх реконструкції та оптимі-

зації з урахуванням двох системно-екологічних рівнів – ландшафтного і водозбірного.

Ландшафтно-водозбірний принцип передбачає формування в межах водозборів мозаїчної структури із збалансованим співвідношенням угідь (рілля : луки : ліси), оптимізацію їх просторового розміщення з урахуванням структурно-функціональної будови ландшафту та здійснення меліоративних заходів, спрямованих на невиснажливе використання природно-ресурсного потенціалу, збереження біорізноманіття, забезпечення стійкості і саморегуляції ландшафту.

Оптимальними співвідношеннями між орними землями, лукопасовищними і лісовими угіддями в межах водозборів рік відповідно є: гірські ландшафти – 8-12 : 20-30 : 60-75; передгірські – 30-40 : 20-30 : 25-35; рівнинні – 40-50 : 20-30 : 15-25.

Ландшафтний землеустрій і комплекс меліоративних заходів на водозборі повинні розглядатись як обов'язкові елементи технологічного процесу виробництва і здійснюватися всіма землекористувачами і землевласниками, незалежно від форм власності. Для кожного населеного пункту необхідно розробити проект організації території, у якому врахована специфіка ведення багатокладного господарства, передбачена система необхідних меліоративних заходів щодо раціонального використання та охорони земельних, водних лісових та інших природних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О.М., Приходько М.М. Регіональна екологія і природні ресурси. – Івано-Франківськ, 2000. – 275 с.
2. Веприк Н. Агроландшафти і землеробство Північної Буковини у кінці XVIII – на початку XX століття //Наук. вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 138. Географія. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – С. 135–149.
3. Всесвітня стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. – Київ, 1998. – 52 с.
4. Генсірук С.А. Ліси України. – К.: Наукова думка, 1992. – 408 с.
5. Голубець М.А. Екосистемологія. – Львів: Поллі, 2000. – 316 с.
6. Гроздинський М.Д. Основи ландшафтно-екології. К.: Либідь, 1993. – 224 с.
7. Давидок В.П., Мовчан Я.І., Парчук Г.В. Національна доповідь України про збереження біологічного різноманіття. – Київ, 1997. – 30 с.
8. Денисюк Г.І. Антропогенні ландшафти правобережної України. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
9. Исаченко А.Г. Прикладное ландшафтоведение. – Л.: 1976. – 152 с.
10. Кузь М. Підходи та принципи до моделювання оптимальної структури ландшафтів //Наук. вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 138. Географія. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – С. 184–188.
11. Марущак Р. Інтегральний вплив соціоприродних чинників на антропогенне освоєння Українських Карпат //Наук. вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 138. Географія. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – С. 121–127.
12. Міллер Г.П., Петлін В.М., Мельник А.В. Ландшафтознавство: теорія і практика: Навч. посібн. – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2002. – 172 с.
13. Рамкова Конвенція про охорону довкілля та сталий розвиток Карпат. – Київ, 2003.
14. Реймерс Н.Ф. Природопользование. Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
15. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – К.: ВД «К-М. Академія» – Чернівці: «Зелена Буковина», 1999. – 568 с.
16. Скрипник Я. Агроландшафтні системи: елементи сутності //Наук. вісник Чернівецького університету. Збірник наукових праць. Вип. 138. Географія. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – С. 53–58.
17. Швебс Г.И. Территориальная организация землепользования и мелиорация земель //Физ. география и геоморфология. Вип. 34. – 1987. – С. 94–100.

Брама у дивосвіт

Мар'яна НЕСТЕРУК,
Львівська обласна мала академія наук

СТАН РІДКІСНИХ І ЗНИКАЮЧИХ СУДИННИХ РОСЛИН НА ТЕРИТОРІЇ ГОВЕРЛЯНСЬКОГО ЗАПОВІДНОГО ЛІСНИЦТВА

Говерлянське заповідне лісництво (новітня офіційна назва – Говерлянське природоохоронне науково-дослідне відділення Карпатського національного природного парку) знаходиться в масиві Чорногори – найвищому гірському регіоні Українських Карпат. Його площа становить 4942 га. Говерлянське лісництво охоплює найвищу частину басейну р. Прут і його приток. Абсолютні висоти – 950-2061 м над рівнем моря. Найвища точка – г. Говерла, яка водночас є найвищою вершиною Українських Карпат і всієї України.

Говерлянське заповідне лісництво вирізняється серед інших тим, що:

- відзначається великою кількістю рідкісних та зникаючих видів рослин, які зростають на його території;
- є унікальним полігоном досліджень рідкісних рослин й стан вивчення їх може бути прикладом для інших територій Українських Карпат;
- протягом тривалого часу входить до складу різноманітних природних резерватів.

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ РІДКІСНИХ І ЗНИКАЮЧИХ РОСЛИН

Здавна Чорногора була прикордонною територією, де проводили свої дослідження науковці Австро-Угорщини, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, Польщі, України та віддаленіших країн. Розташування найвищого гірського масиву поряд із давнім торговим шляхом через Карпати було однією з причин, що вже у першій половині XIX ст. тут працювали природодослідники. Очевидно, першими дослідниками флори Чорногори в другій половині XIX – на початку XX ст. були Ф. Гербих, О. Волощак, А. Реман, Г. Запалович та багато ін.

У період між Першою і Другою світовими війнами у північно-східному секторі Чорногори, де розташоване Говерлянське заповідне лісництво, проведенню досліджень сприяло розташування Ботанічно-рільничої дослідної станції на полонині Пожижевській (із 1899 р.), яка була основною базою для дослідників. Тут працювали Т. Вільчинський, Г. Козій, Б. Павловський та багато інших.

У післявоєнний час, особливо після відбудови біологічного стаціонару на полонині Пожижевській (у 1957 р.), дос-

лідження флори Говерлянського лісництва стають постійними. Серед великого числа праць вирізняються монографії В. Чопика [6] і К. Малиновського [1], праці С. Стойка, Л. Тасенкевич і Л. Мілкіної [3], Л. Тасенкевич [4] та багатьох інших дослідників.

Протягом кількох останніх десятиліть співробітниками Інституту екології Карпат НАН України, в підпорядкуванні якого знаходиться Високігорний біологічний стаціонар «Пожижевська», були проведені детальні дослідження флори Чорногори, знайдені чи віднайдені численні оселища рідкісних, реліктових, ендемічних видів, проведені дослідження низки видів флори Чорногори, які знаходяться на різних ступенях загрози чи можуть опинитися в цьому списку в майбутньому з причини ареалогічних, біологічних та інших особливостей, а також надмірного антропогенного впливу. На основі нових флористичних досліджень складено перші списки загрожених рослин Українських Карпат [2] і Чорногори, де були зазначені основні причини їхньої загрози.

ПРИРОДНІ УМОВИ

У плейстоценову епоху, під час глобальних похолодань, найвищі карпатські хребти кілька разів покривалися льодовиками. Зледенінням була покрита, зокрема, й найвища частина Говерлянського лісництва. Найдовший карпатський льодовик був саме у верхній частині долини р. Прут і сягав довжини 5-6 км. У час глобальних похолодань територію наших досліджень заселили холодолюбні альпійські та арктоальпійські види рослин. Під час потепління клімату частина з них, очевидно, вимерла, а частина зуміла пристосуватися до тепліших гірських умов.

Завдяки льодовикам сформувалися великі ванноподібні улоговини – давньольодовикові котли (кари). На території Говерлянського лісництва кари розташовані по всьому високогір'ї – від хр. Козьмеска – до хр. Шпиці. Загалом ми нарахуємо у Говерлянському лісництві 7 давньольодовикових котлів, але деякі з них є двоярусними, де яруси розділені рігелями – стрімкими уступами з водоспадами.

Котли є місцем збереження великої кількості рідкісних і загрожених видів Карпат, які збереглися тут завдяки холоднішому мікроклімату. Окрім цього, діяльність льодовиків при-

звела до формування скелястих форм рельєфу – місць зосередження багатьох скельних видів.

У рельєфі територія наших досліджень від південного заходу обмежена головним хребтом Чорногори, на якому знаходяться вершини: Говерла (2061) – Брескул (1911) – Пожижевська (1822) – Данцер (1855) – Безіменна (1880) – Туркул (1931). Від головного хребта відходять кілька відрогів, два з яких – хр. Козьмеська – г. Кукул – обмежують Говерлянське лісництво з півночі, а інший – хр. Шпиці (1864) і г. Гомул (1786) – з півдня. Паралельно до головного хребта на території Говерлянського лісництва простягаються нижчі хребти: Кукул (1540), Хеде (1325), Озірний (1337), Мариш (1352), Козьмеська (1572), Маришевська.

На території Говерлянського лісництва, де вже протягом тривалого часу існує заповідний режим й антропогенний вплив на верхню межу лісу відсутній, смерековий ліс відновлюється природно.

На підставі порівняння довоєнних фото із сучасними можна зробити висновок про загальний наступ лісу на субальпійський пояс. На верхній межі лісу часто можна бачити поламані й вирвані з корінням дерева смереки – наслідок снігових лавин та ураганих вітрів.

ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Говерлянське лісництво було одним із перших на території Українських Карпат, де створено природоохоронний резерват.

У 1921 р. для охорони чорногірських пралісів виділено два лісових квартали загальною площею 140 га, а також полонини площею 307,5 га. На полонині Пожижевській відбудували зруйновану під час Першої світової війни науково-дослідну станцію, яка стала координатором у створенні природоохоронного резервату.

У 1936 р. із Ворохтянського лісництва найвисокогірніша його частина на схилах Чорногори була виділена в окреме Говерлянське заповідне лісництво, на чолі якого став інженер-лісник. Площа цього резервату постійно збільшувалася, унаслідок чого на початок Другої світової війни загальна площа, забезпечена охороною на північно-східному макросхилі Чорногори, становила понад 1500 га.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 12 листопада 1968 р. був створений Карпатського державний заповідник, який складався з кількох окремих кластерів. Й однією з цих ділянок стало Говерлянське лісництво. Протягом підпорядкування лісництва КДЗ було проведено впорядкування території й поступово витіснені всі види господарської діяльності, які не вписувалися у загальну стратегію природоохоронної справи й збереження природного різноманіття у верхній частині басейну Прута.

У 1980 р. Говерлянське заповідне лісництво передане у підпорядкування новоствореному й першому в Україні національному парку – Карпатському. За основу заповідних масивів взяте Говерлянське та Високогірне лісництва в Чорногорі, які в 1968–1980 рр. входили до складу Карпатського державного заповідника й де найкраще збереглися великі за площею масиви природних і малопорушених господарською діяльністю лісів та полонин.

Отже, як бачимо, природоохоронна робота на території Говерлянського лісництва в масиві Чорногори має давню традицію. Усі ці природоохоронні заходи сприяли збереженню рослинного покриву Говерлянського лісництва, який протягом дозаповідного періоду був частково знищений і трансформований випасом овець і корів на полонинах та вирубками лісів.

СТАН РІДКИСНИХ І ЗАГРОЖЕНИХ ВИДІВ

Лісовий пояс. У лісовому поясі Говерлянського лісництва ті види, які ми визначили як рідкісні та зникаючі, зростають переважно на середлісових галявинах, уздовж лісових доріг та стежок й лише невелика їх кількість – під кронами дерев, в умовах затінку. Зокрема, це різні види плауноподібних, такі, як баранець звичайний, плаун річний, а також різні види папоротеподібних.

Натомість на середлісових галявинах зростають велика кількість видів з родини орхідних, таких, як коручка болотна, билинець комарниковий, пальчатокорінники – серцеподібний, плямистий, чоловічий, Фукса, травневий, траунштейнера куляста та ін.

У найціннішому за набором рідкісних та зникаючих видів урочищі Бабина Яма ми нарахували кілька видів орхідних; там також знаходиться найбільше у Говерлянському лісництві

Біля високогірного озера

й, очевидно, найщільніше оселище цінного виду – арніки звичайної, яка має широке застосування в офіційній та народній медицині багатьох країн. Протягом тривалого часу урочище Бабина Яма щорічно скошували, щоб воно не засівалося смерекою. Це була вказівка адміністрації КНПП. Проте останнім часом цього не роблено, тому середлісова полонина поступово заростає смерековими деревами, які вже покривають близько 7% площі цієї луки.

На полонині Маришевській уже протягом майже 30 років випасу не проводять, туристичний вплив мінімальний. Лише інколи сюди приганяють корів із сусідньої полонини Псарівка, яка знаходиться поза заповідною зоною і де є стійбище пастухів. Серед рідкісних видів ми виявили особини пальчатокорінника Фукса, билинця комариного, коручки болотної і траунштейнери кулястої.

Протягом останніх 30 років площа полонини Маришевської значно зменшилася (за деякими оцінками – майже на 50%) у порівнянні з часом, коли тут проводили випас худоби.

Субальпійських пояс: Говерлянський котел. Розташований на південно-східних схилах Говерли, між північною та північно-східною її відногами, по яких пролягають інтенсивні туристичні маршрути від спортивної бази «Заросляк» на вершину.

Серед оселищ раритетних видів флори слід відзначити оселище первоцвіту Галлера, яке було виявлене майже одночасно угорським дослідником Л. Вагнером у 1876 р і польським Г. Запаловичем – у 1880 р. Оселище займає схил задньої стінки котла. Обстеження просторового розташування особин показало, що в дозаповідний час ця територія перебувала під господарським впливом. Унаслідок цього оселище первоцвіту Галлера складається з кількох фрагментів. В особин популяції, за нашими спостереженнями, відбувається дозрівання великої кількості насіння, проте проростає лише невелика його частка, тому що територія, де зростає первоцвіт Галлера, має скельний характер й періодично, після зливових дощів, промивається тимчасовими водними потоками.

З інших рідкісних та зникаючих рослин у цьому котлі зростають баранець звичайний, родіола рожева, первоцвіт високій полонинський, сугайник карпатський, вероніка Баумгартена, медунка Філярського, арніка гірська та ін.

У минулому Говерлянський котел інтенсивно використовували під випас. Зокрема Г. Запалович зазначав, що на скелях, приблизно в місці зростання первоцвіту Галлера, у 1880 р., окрім корів та овець, випасали також стада кіз, й ці тварини спробувалися проходити по найстрімкіших скельних полицях, куди не змогла потрапити корова чи вівця.

Незважаючи на те, що з двох сторін котла пролягають туристичні маршрути на Говерлу, цей котел є зразком успішного відновлення рослинного покриву в умовах заповідання після кількавікового інтенсивного господарського використання.

Заросляк. У Заросляцькому котлі зростають багато рідкісних та зникаючих рослин Українських Карпат. Уздовж Заросляцького потоку у верхньому котлі цікавою є популяція ендемічного сугайника карпатського. Популяція має стрічкове просторове розташування вздовж потоку. У ми-

Урочище Бабина Яма поволі заростає молодими смерічками

нулому тут було виявлене реліктове – збережене ще з післяльодовикових часів – оселище верби лапландської, яка загально поширена в північній частині Євразії, а в Україні частіше зростає лише на Поліссі. Однак протягом останнього часу цей вид виявити нікому з дослідників не вдалося й, очевидно, він був знищений тривалим випасом худоби та овець. Нами встановлено, що вже наприкінці XIX ст. тут було чимале господарство полонинських пастухів. Зі старих фотографій можна побачити, що у 30-х роках XX ст. у котлі Заросляка простягалися великі площі полонинських лук, а зарості гірської сосни були майже повністю знищені.

Унікальним у котлі Заросляк є оселище анемони дібрової, яка є звичною рослиною мішаних лісів на рівнині, у передгірському й нижньогірському поясах, а у верхньому гірському поясі трапляється надзвичайно зрідка. Проте у субальпійській смузі вид почувається поза загрозою. Ця рослина у високогір'ї Карпат опинилася в найтепліший період голоцену (подібно як нарцис вузьколистий на Свидовці і в Мармароському масиві) – приблизно 5,5 тис. р. тому.

Між котлами Заросляк і Цибульник знаходиться г. Брескул із відрогом Плече (Малий Брескул). На цьому відрозі зосереджено багато виходів скель. На найвищих скелях донедавна зазначалося оселище рідкісного виду – крупки карінтійської, проте нам її знайти не вдалося й, цілком імовірно, що оселище можна вважати зниклим. На цьому відрозі знаходиться найбільша та найщільніша на території Говерлянського лісництва популяція тирлича крапчастого. Найбільша її щільність нами відзначена на схилі до котла Цибульник, у верхній частині цього схилу. У нижній частині популяції – на схилах котла Цибульник – тирлич крапчастий зростає групами, а вище, в альпійському поясі, – переважно поодинокі особини рослини.

Цибульник. Котли цього урочища за розмірами менші, ніж попередні. У котлі Цибульник знаходяться популяції таких рідкісних видів, як тирлич вирізаний, тирлич роздільний, медунка Філярського, аконіт молдавський Хоста, сугайник карпатський, дзвоники Кладна.

У Цибульнику розташоване єдине в Чорногорі оселище ліннеї північної. Популяція малочисельна й має непов-

ночленну структуру. Це оселище фахівці вважають одним із найзагадковіших на території Говерляньського лісництва.

Орендарчик. Знаходиться між відногами Пожижевської і Данцера. Цей котел не відзначається доброю виробленістю льодовиком. На схилах кару практично кожної зими формуються потужні снігові лавини, які по улоговині потоку Орендарчик врізаються у лісову смугу. На це вказують великі нагромадження поламаних дерев.

Між урочищами Орендарчик та Кізли на північно-східних схилах Данцера знаходиться скелясте відслонення чорногірських пісковиків із карбонатними прошарками. Як наслідок, на цьому скелястому схилі є оселища ряду видів, які для зростання потребують карбонатного субстрату, – злинок залозистої, смілки пониклої сумнівної та ін.

Кізли. Це одне з найтипівіших урочищ у Чорногорі, яке складається з трьох верхніх та одного нижнього котла. Знаходиться між масивами Данцера і Туркула, гребенем головного хребта Чорногори, хр. Шпиці та г. Гомул. Верхів'я цього великого урочища прилягає до гребеня головного хребта, який у цьому місці має форму типового карлінга, так як на протилежному – закарпатському – схилі також знаходиться подібний котел. Під самим гребенем розташоване оз. Несамовите (рівень плеса – на висоті 1750 м н. р. м.). Північно-західна частина озера значно евтрофікована. Справа від котла з оз. Несамовитим знаходяться ще два улоговиноподібні котли, значно менші за розмірами. В їхніх днищах у попередні періоди голодену також знаходилися невеликі озера, які на даний час заросли. Нижній кар відмежовується від трьох верхніх стрімким уступом – рігелем. Це урочище від сусіднього давньольодовикового Гаджина відмежовує хребет Шпиці – одне з найцікавіших місць у Чорногорі, де зосереджені численні оселища рідкісних і зникаючих рослин.

Урочище Кізли відзначається зростанням великої кількості видів, які з тих чи інших причин потребують охорони. Зокрема, в днищі котла між Великим Кізлом і Шпицями Т. Вільчинським описане невелике оселище рідкісного виду – гронянки ромашколистій, поодинокі особини якої, як зазначав цей дослідник, зростали серед болотної рослинності. На Великому Козлі й на сусідніх Шпицях знаходиться найбільша в Чорногорі популяція ллойдії пізньої, уперше виявлена Г. Запаловичем.

Також для урочища Кізли є характерним надзвичайно рідкісний вид – осока скельна. Також тут знаходиться північний край чорногірських популяцій первовіту дрібно-го і роговика роговикового, які не трапляються в інших частинах Говерляньського лісництва.

У ЧЕРВОНИХ КНИГАХ І ЧЕРВОНИХ СПИСКАХ

Серед рослин Чорногори значна кількість є особливо цікавими. За численними класифікаціями, до раритетного флорофонду (від лат. – *rarus* – рідкісний) відносяться релікти, ендеміки й субендеміки, погранично-ареальні, рідкісні й зникаючі види.

Великий Козел
із давньольодовиковим котлом

Терміни «рідкісні види» і «загроженої види» дослідниками трактуються по-різному. Але, на нашу думку, ці терміни насправді відображають різні ступені небезпеки, яка існує для того чи іншого виду.

За категоризацією Міжнародного Союзу охорони природи і природних ресурсів (МСОП) [9], усі загроженої види поділяються на вісім категорій загрозеності:

- EX (extinct) – вимерлий таксон (не відзначався протягом останніх 50 років);
- EW (extinct in the wild) – вимерлий у дикій природі;
- CR (critically endangered) – критично загрожений таксон;
- EN (endangered) – загрожений таксон;
- VU (vulnerable) – вразливий таксон;
- LR (lower risk) – менше загрожений;
- DD (data deficient) – таксон із недостатньою інформацією;
- NE (not evaluated) – невизначений.

На території Говерляньського заповідного лісництва ми на основі аналізу літературних даних і власних досліджень нарахували 113 видів і підвидів судинних рослин із 35 родин, які вимагають підвищеної уваги до себе, тобто знаходяться на різних ступенях загрози з тієї чи іншої причини.

Серед цих видів можна виділити наступні групи:

- релікти: третинні, плейстоценові (дольодовикові), гляціальні;
- ендеміки: загальнокарпатські, східнокарпатські, східно-південнокарпатські, західно-східнокарпатські;
- субендеміки: карпатсько-балканські, східно-південнокарпатсько-балканські та ін.;
- погранично-ареальні види;
- біологічно рідкісні види;
- види, загроза яких спричинена будь-яким із чинників антропогенного впливу (полонинське господарство, яке протягом кількох століть проводиться на полонинах Чорногори, лісгосподарська діяльність, рекреація чи збирання для застосування в народній медицині тощо).

Біологічний стаціонар Інституту екології Карпат НАН України на полонині Пожижевській

За нашими підрахунками, серед рідкісних і зникаючих видів і підвидів флори Говерляньського заповідного лісництва є 33 ендеміки й значна їх частка знаходиться в Карпатах на різних ступенях загрози. Серед них, найвужчих за ареалом, східнокарпатських – 12 (зокрема, приворотні – Шафера і Дейла, медунка Філярського, королиця Раціборського, волошка мармароська та ін.), західно-східнокарпатських – 2 (аконіт міцний типовий, приворотень туркульський), східно-південнокарпатських – 13 (смілка поникла сумнівна, жовтяниця альпійська, борщівник карпатський, первоцвіт високий полонинський та ін.), загальнокарпатських – 6 (верба Китай-белева, грушанка карпатська, костриця різнобарвна). Субендемічних видів – 8, серед яких 7 – карпатсько-балканських (ломикамінь карпатський, льон багаторічний позапазушний, рододендрон східнокарпатський, тирлич роздільний та ін.). Реліктових видів – 23, серед них третинних реліктів – 11 (баранець звичайний, плаун альпійський, плаунок плауноподібний, гронянка багатороздільна, багаторядник списоподібний та ін.), гляціальних реліктів (або ж реліктів давньольодовикової епохи) – 12 (верби – трав'яна, лапландська і списоподібна, роговик роговиковий, наскельниця лежача та ін.). Серед флори Говерляньського лісництва 80 видів й підвидів зростають на краю ареалу, з них 73 – альпійські середньоєвропейські види, які знаходяться на північно-східній межі ареалу.

Аналіз рідкісних та зникаючих видів і підвидів показує, що повної охорони потребують 63, часткової – 60 таксонів.

Червоні книги, як списки рідкісних і зникаючих видів рослин і тварин, особливого значення набули лише в другій половині XX століття.

У 1991 р. складений «Європейський Червоний список тварин і рослин, що перебувають під загрозою зникнення у світовому масштабі» [7], до якого занесено 3 таксони, які зростають у Говерляньському лісництві – смілка поникла сумнівна, первоцвіт високий полонинський і медунка Філярського.

До світового списку Міжнародного Союзу охорони природи і природних ресурсів (МСОП) [9] увійшли чотири види з цієї території: аконіт міцний типовий, волошка

фрігійська карпатська, фіалка дакська і дзвоники розлогі ялицеві, причому, на нашу думку, два останніх види не потребують особливих охоронних заходів, бо на території Українських Карпат є досить поширеними видами.

У 2003 р. вийшов друком Червоний список Карпат [8], у якому ми нарахували 18 видів і підвидів, які, за даними опрацьованої нами літератури, гербарних зборів чи власних польових досліджень, вказувалися в минулому чи зростають на території Говерляньського заповідного лісництва.

Порівняно з першим і другим виданнями, до третього видання «Червоної книги України» [5] увійшло значно більше видів з Українських Карпат. За нашими підрахунками, у цьому виданні «Червоної книги України» (2009 р.) названо 58 видів, що вказуються для території Говерляньського лісництва. Проте із третього видання безпідставно виключили три види, які зростають на досліджуваній території – арніку гірську, волошку фрігійську карпатську і тонконіг гранітний Дейла.

З-поміж видів флори Говерляньського лісництва, які не увійшли до третього видання «Червоної книги України», але які потребують охорони на національному рівні, ми нарахували щонайменше 55 таксонів судинних рослин.

ОСНОВНІ ФАКТОРИ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ НА ОСЕЛИЩА РІДКІСНИХ І ЗАГРОЖЕНИХ ВИДІВ

Протягом останнього століття спектр активності факторів загрози зазнав певних змін. Зокрема, у високогір'ї Чорногори, після впорядкування заповідної території в 70-х роках минулого століття, практично припинився випас овець і великої рогатої худоби, а відтак ми бачимо поступове задернування еродованих ділянок полонин вторинним рослинним покривом. Натомість, за свідченнями місцевих жителів та працівників Говерляньського заповідного лісництва, протягом останніх двох десятиліть збільшилася кількість туристів у Говерляньському лісництві й, відповідно, посилюється рекреаційне навантаження.

Водночас у лісовому поясі протягом останнього десятиліття збільшилася кількість локальних лісозаготівель, також – рекреаційного впливу, зросли викиди побутових відходів навколо установ, які розташовані на території Говерляньського лісництва, випадки зсувів та осипів, ерозії – супутніх явищ лісозаготівлі. Очевидно, що збирання лікувальних рослин триває вже протягом кількох століть, проте, як вдалося дізнатися, тепер у народній медицині застосовують значно менше рослин, ніж у минулому столітті, тому що в цих місцях майже не залишилося людей, які знаються на травах і займаються народною медициною.

Як відомо, описувана частина Чорногори здавна мала краще розвинену туристичну інфраструктуру. Цьому в деякій мірі сприяла близькість залізниці, а в минулому також вузькоколійки, кінцева станція якої знаходилася в ур. Форещанка на території Говерляньського лісництва. Тому територія Говерляньського лісництва є досить освоєною. Тут знаходяться Високогірний біологічний стаціонар «Пожижевська»

Первоцвіт високий полонинський

Інституту екології Карпат НАН України, Сніголавинна станція «Пожижевська» МНС України, Учбово-навчальна спортивна база «Заросляк», Чорногірський географічний стаціонар Львівського національного університету імені Івана Франка, донедавна функціонувало фореальне господарство, а безпосередньо до заповідної зони прилягає присілок Говерла (Завоєла). Також слід зазначити, що з усіх маршрутів в масиві Чорногори наймасовішим є маршрут Ворхтя – спортбаза «Заросляк» – гора Говерла.

ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ ОХОРОНИ

Проведені дослідження рідкісних і загрожених видів Говерляньського заповідного лісництва дають змогу зробити наступні висновки.

З причини багатьох обставин, а саме сприятливого географічного положення, тривалої природоохоронної роботи зі збереження природного середовища Говерляньського лісництва, зокрема його флористичної складової, маємо досить добре збережену частину Українських Карпат на фоні більш знищених сусідніх лісництв.

Проте, на наше переконання, навіть на заповідній території слід проводити постійні спостереження за станом рослинного покриву, зокрема за популяціями рідкісних та зникаючих рослин. Для цього співробітникам КНПП та відвідувачам необхідно дотримуватися усіх положень Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

Для поліпшення природоохоронної роботи зі збереження рідкісних та зникаючих видів флори необхідно:

1. Встановити на туристичних шляхах інформаційні щити у місцях знаходження оселищ особливо рідкісних видів флори, зокрема: на вершині г. Туркул, на вершині г. Брескул, на хр. Шпиці, де проходить межа Говерляньського заповідного лісництва, над Великим Кізлом та в інших місцях.

2. Здійснити спроби реінтродукції видів у тих місцях, де вони зникли, проте відомі місця їхнього давнього зростання.

Для цього слід згадати, що у Високогірному біологічному стаціонарі Інституту екології Карпат «Пожижевська» неодноразово проводили спроби вирощування рідкісних рослин. Зокрема, там у різний час висаджували такі види рослин: тирлич жовтий, молодило гірське карпатське, первоцвіт Галлера, сосюрю альпійську, білотку альпійську, родіолу рожеву, тирличі – безстеблний і піренейський, жовтозілля чубкове, арніку гірську та ін.

3. Провести спроби розширення збережених фрагментів популяцій шляхом збору та розсівання насіння із збережених фрагментів популяцій.

4. Провести заходи зі збереження середлісових галявин від спонтанного заліснення (природна сильватизація), де зосереджені оселища рідкісних гірських видів.

5. Провести роботи з метою пошуку оселищ видів, які в минулому зазначалися для флори Говерляньського лісництва й які протягом тривалого часу віднайти не вдається.

Говерляньське заповідне лісництво Карпатського національного природного парку повинне й надалі бути еталоном успішного збереження природних екосистем, а також прикладом відновлення порушених тривалою господарською діяльністю природних комплексів та їхньої біотичної складової.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновський К.А. Рослинність високогір'я Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1980. – 280 с.
2. Малиновський К., Царик Й., Кияк В., Нестерук Ю. Рідкісні, реліктові, ендемічні та погранично-ареальні види рослин Українських Карпат. – Львів: Ліґа-Прес, 2002. – 78 с.
3. Стойко С.М., Тасенкевич Л.О., Мілкіна Л.О. та ін. Флора і рослинність Карпатського заповідника. – К.: Наук. думка, 1982. – 220 с.
4. Тасенкевич Л.О. Флора, її структура та охорона // Природа Карпатського національного парку. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 48-62.
5. Червона книга України. Рослинний світ. За ред. Я.П. Дідуха. – К.: Глобалколсантинг, 2009. – 900 с.
6. Чопик В.І. Високогірна флора Українських Карпат. – К.: Наук. думка, 1976. – 270 с.
7. European List of Globally Threatened Animals and Plants. – New York: United Nations, 1991. – 153 p.
8. Tassenkevich L. Vascular Plants // Carpathian List of Endangered Species / Chief ed. Z. J. Witkowski. – Vienna, Austria & Krakow, Poland, 2003. – P. 6-19.
9. Walter, K. S. & H. J. Gillett [eds.] 1997 IUCN Red List of Threatened Plants. – Compiled by the World Conservation Monitoring Centre. IUCN. The World Conservation Union, Gland, Switzerland and Cambridge, UK. – LXIV + 862 pp.

Чорногора – гірський регіон та окремий флористичний район української частини Східних Карпат, який відзначається цікавою палеогеографічною історією, оригінальним рельєфом, унікальними флорою й рослинністю.

Палеогеографічна історія Чорногори вирізняється кількарізним чергуванням протягом плейстоцену-голоцену кліматичних оптимумів із глобальними похолоданнями, під час яких сформувалося локальне гірське зледеніння. Це призвело до міграцій у район Чорногори низки холодолюбних видів, зокрема аркто-альпійських. Орографічні особливості, а саме максимальні абсолютні висоти для Українських Карпат, сприяли тому, що в часи кліматичних оптимумів Чорногора була рефугіумом (місцем збереження) для аркто-альпійських, альпійських та бореальних таксонів.

Значні відносні висоти (450–2061 м) призвели до того, що, незважаючи на слабку літологічну мозаїчність, у Чорногорі, площа якої становить приблизно 900 км кв., зростає понад 1000 видів й підвидів аборигенних судинних рослин (майже половина флори Українських Карпат) й відзначається велика фітоценотична різноманітність.

Значна кількість судинних рослин, притаманних для Чорногори, занесена до різноманітних міжнародних, національних та регіональних червоних книг і червоних списків. За нашими підрахунками, в Чорногорі зростають 8 судинних рослин, які занесені до Світового червоного списку МСОП (Walter & Gillett [eds.], 1997), 7 – до Європейського червоного списку (European List of Globally Threatened Animals and Plants, 1991), 5 – значаться у додатках до Бернської (1979) конвенції, 33 – у Червоному списку судинних рослин Карпат (Tasenkevich, 2003). У порівнянні з першим (1980) і другим (1996) виданнями, в третьому (2009) виданні «Червоної книги України» подано значно більше – 116 – видів судинних рослин, які зростають у Чорногорі. У підготовленому нами списку рідкісних, зникаючих, реліктових, ендемічних і погранично-ареальних рослин Українських Карпат (Малиновський, Царик, Кияк, Нестерук, 2002) серед 408 видів і підвидів зазначено 251 таксон із флори Чорногори.

Спроби окреслити кількість видів флори Чорногори, які знаходяться на різних ступенях загрози, нами проводилися й раніше. Охорони на державному та регіональному рівнях, за останніми підрахунками, потребують 192 види й підвиди рослин судинної флори цього гірського масиву.

Серед відзначених нами раритетних таксонів флори Чорногори, які потребують різних ступенів охорони, переважна більшість зростає на території КНПП, у Чорногірському масиві КБЗ й лише невелика їх кількість трапляється в Чорногорі виключно поза цими об'єктами природно-заповідного фонду.

Наведені вище аргументи акцентують актуальність підготовки й видання регіональної «Червоної книги Чорногори. Судинні рослини» – найцікавішого, на наше глибоке переконання, природно-географічного гірського регіону, де флористичні дослідження тривають уже понад півтора століття, й флора якого, очевидно, є найкраще вивченою серед усіх регіонів Українських Карпат.

Протягом останнього часу, поряд із національними червоними книгами, були підготовлені й велика кількість регіональних червоних книг і червоних списків. Практично усі вони подавалися для територій, окреслених за адміністративними межами. Зокрема у Карпатському регіоні таким чином були підготовлені червоні книги для Північночеського краю (Kubat, 1986), території давнього Краківського воєводства (Zajac, Zajac, 1998) та Опольського воєводства (Kwiatkowska et al., 2002), червоні списки Чернівецької об-

ПРО ПОТРЕБУ СТВОРЕННЯ «РЕГІОНАЛЬНОЇ ЧЕРВОНОЇ КНИГИ ЧОРНОГОРИ. СУДИННІ РОСЛИНИ»

ласті (Чорней, Буджак, Термена та ін., 1999), Закарпаття (Крічфалушій, Будніков, Мигаль, 1999), а «Червона книга Польських Карпат» (2008) підготовлена за природно-адміністративним підходом.

Пропонована нами «Червона книга Чорногори. Судинні рослини» може стати першим дослідженням раритетної флори для території окремого гірського регіону, окресленого природно-географічними, а не адміністративними межами.

Ми вважаємо, що створення такого видання започаткує природно-географічний підхід при підготовці наступних подібних видань, який, безперечно, є новим й найперспективнішим для подібних досліджень. Переконані, що видання «Червоної книги Чорногори» започаткує подібні зведення раритетної флори й для інших регіонів, як в Українських Карпатах, так і в інших природних регіонах. Будемо вдячні всім, хто висловить свої міркування з приводу цієї пропозиції.

Юрій НЕСТЕРУК,
молодший науковий співробітник
Інституту екології Карпат НАН України,
м. Львів

Тирлич крапчастий

ДРУЗІ... ЧИ ВОРОГИ?

ВЕЛИКІ ХИЖІ ССАВЦІ В КАРПАТАХ

Ярослав ДОВГАНІЧ,
завідувач зоологічною
лабораторією
Карпатського біосферного
заповідника,
м. Рахів

Великі хижі ссавці – ведмідь, вовк і рись – невід’ємна складова частина природного спадку Карпат. Колись вони були поширені по всій Європі, а зараз їх життєздатні популяції збереглися тільки у скандинавських країнах, європейській частині Росії, на Балканах та в Карпатах. В інших регіонах Європи подекуди збереглися невеличкі залишки їх популяцій, які приречені на вимирання, якщо не будуть вжиті термінові заходи щодо їх збереження.

Ці тварини, які для свого проживання вимагають великих просторів, були вимушені відступити під натиском людини у найвіддаленіші та найнедоступніші ділянки дикої природи. Нова ера звела стосунки між людиною і великими хижаками до антагонізму, який не дає цим тваринам ніяких шансів. Народи, які жили в тісній гармонії з природою, добре розуміли, що втрата будь-якого природного компонента, в тому числі і великих хижаків, болісно відобразиться на житті самої людини. Ось як це висловив, за однією з книг, один старий індіанець: «Якщо ці чудові й розумні тварини зникнуть, ми помremo від самотності духу». На жаль, цивілізоване людство тільки останнім часом почало усвідомлювати, що втрачає, внищуючи великих хижаків.

У Карпатах все ще зберігаються сприятливі екологічні умови для великих хижаків. Тут все ще достатньо поживи, місць для сховку та вирощування молодняка. Однак прогресуюче скорочення придатних місць для проживання, браконьєрство, негативне ставлення до них мисливців, фермерів та значної частини населення, інтенсивний розвиток туризму створюють серйозні загрози для їх майбутнього благополуччя.

Поголів’я великих хижаків у Карпатах розподілене нерівномірно. Це можна побачити з таблиці 1. Як бачимо, великі хижаки є найчисленнішими в Румунії. І не дивно, адже на Румунію припадає близько 55% (11 509 080 га) усіх Карпат. За часткою території Карпат решта країн розмістилися в такому порядку: Словаччина – 17% (3 557 350 га), Україна – 11% (2 301 820 га), Польща – 10% (2 092 560 га), Угорщина – 4% (837 020 га), Чеська Республіка – 3% (627 770 га).

Однак стан популяції швидше показує не чисельність, а щільність популяції, тобто кількість особин на 1000 га (таблиця 2). Як видно з таблиці, найкраще себе почувають популяції великих хижаків у Румунії. Стан збереженості їх популяцій в Україні та Словаччині приблизно однаковий. Гірші справи у Польщі, де тільки рись має приблизно таку ж популяційну щільність, як в Україні і Словаччині. Що стосується ведмеда і вовка, то їх популяції у цій країні на межі зникнення.

В Українських Карпатах пік чисельності ведмеда припав на 70-і роки минулого століття. Тоді тут нараховувалося близько 1300 особин (Тулянин, 1975).

За щільністю популяції це приблизно відповідає сучасній ситуації в Румунії. Сьогоднішня щільність популяції ведмеда в Українських Карпатах майже втричі менша за екологічно можливу. Популяції вовка та рисі в Карпатах в цілому хоча і стабільні, однак знаходяться на рівні екологічного мінімуму, тобто в критичному стані. Наприклад, в Українських Карпатах поголів’я вовка у порівнянні з післявоєнним періодом знизилось майже у 10 разів.

В усіх карпатських країнах стан популяцій великих хижаків на даний час є стабільним. Тільки в Румунії за останні роки спостерігається зростання чисельності популяцій вовка і рисі. В тій же Румунії щільність популяції ведмеда місцями настільки висока, а їх поведінка настільки змінена антропогенними факторами, що це створює загрозу для безпеки людей. Однак, незважаючи на обнадійливі тенденції, стан популяцій великих хижаків у Карпатах у цілому залишається загрозливим.

Загальною загрозою для великих хижих ссавців на сьогодні є скорочення площ придатних угідь і фрагментація біотопів. Фрагментація біотопів і пов’язані з цим втрата і руйнування оселищ

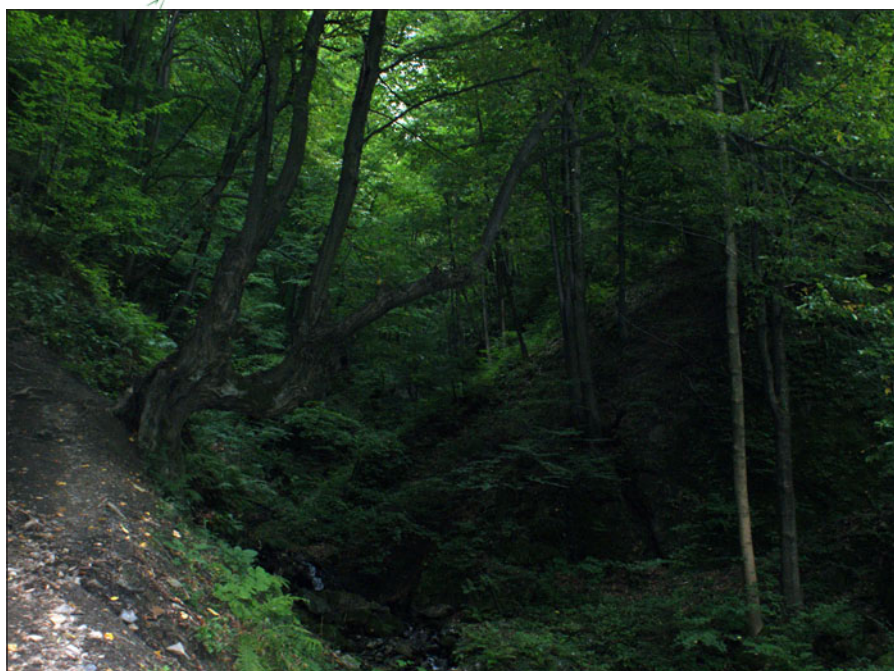
спричинили ізоляцію деяких субпопуляцій. Ядрові території, які надають найкращі умови і мають найвищу щільність популяцій великих хижаків, стають ізольованими від сусідніх угідь, що заважає цим тваринам мігрувати і поселятися на нових ділянках. Це веде до втрати генетичних взаємозв'язків між субпопуляціями, що загрожує їм виродженням.

Значними загрозами для ведмедів Карпат залишаються браконьєрство (особливо в Україні) та деградація оселищ (вирубання лісів, будівництво доріг). Негативний вплив на карпатську популяцію ведмеда можуть мати і глобальні зміни клімату. Ведмідь – це зимопляча тварина, а самки народжують ведмежат у барлозі. Для нормальної зимівлі їм потрібні зими із стабільним сніговим покривом, який створює в барлозі відповідний мікроклімат. Поки що важко сказати, як теплі і малосніжні зими з частими відлигами, які в останні роки стають нормою, можуть вплинути на розмноження ведмедів.

Потенційні загрози для вовка у Карпатах – це надмірний відстріл, браконьєрство (у країнах, де він під охороною), зниження чисельності популяцій ратичних, відсутність або неефективність компенсацій за шкоду, спричинену вовками, відсутність співпраці між сусідніми країнами щодо менеджменту популяції вовка. В Україні, зокрема, проблемою є також недосконалість мисливського законодавства, яке не узгоджується з міжнародними угодами щодо охорони вовка. Так, по всій Європі вовк охороняється Бернською конвенцією, яку підписала також і наша держава. Однак цей вид у нас і далі підлягає офіційному відстрілу за відсутності будь-яких екологічно обґрунтованих правових механізмів, що його обмежують.

Головні загрози для рисі в Карпатах – надмірний відстріл, браконьєрство, зменшення чисельності природної поживи (особливо козуль), зменшення площі придатних для її життя біотопів.

Не сприяє збереженню великих хижаків також позиція карпатських мисливців та лісоводів. У мисливському господарстві головна увага приділяється збільшенню чисельності диких ратичних. У зв'язку з цим великі хижаки розглядаються як небажані і навіть шкідливі види, яких треба позбутися взагалі або принаймні жорстко контролювати їхню чисельність. Натомість лісоводи розглядають диких ратичних як шкідливі для

Таблиця 1

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПОПУЛЯЦІЙ ВЕЛИКИХ ХИЖИХ ССАВЦІВ У КАРПАТАХ (ЗА IONESCU ET AL., 2009)

Країна	Ведмідь	Вовк	Рись
Румунія	понад 6000	понад 2500	понад 1500
Словаччина	700-800	400-500	400
Україна	400	350	300
Польща	100	100	250
Угорщина	випадкові заходи	менше 5	10-20
Чеська Республіка	випадкові заходи	менше 5	10-20
Загалом	близько 7300	близько 3500	близько 2100

лісової рослинності види, чисельність яких треба зводити до мінімуму. Такий погляд не враховує кормові потреби великих хижаків, для яких ратичні є основною поживою. Незалежно від того, яка з цих позицій перемагає, інтереси великих хижаків залишаються ущемленими. В таких умовах зберегти життєздатні популяції цих тварин дуже проблематично.

Карпатський регіон все більше стає популярним як край туризму. Збільшується кількість відвідувачів, розростається туристична інфраструктура, транспортна мережа. Туристичне освоєння регіону збільшує імовірність контактів людини і хижаків, що неминуче загострить стосунки між ними. Це створює серйозну загрозу для тварин, оскільки люди постараться вжити всіх можливих заходів, щоб гарантувати

свою безпеку і уникнути можливих негативних наслідків для себе.

Традиційно великі надії покладаються на природоохоронні території як на сховища, де можна зберегти природне біорізноманіття. Однак вони не можуть забезпечити збереження великих хижих ссавців. Головна причина полягає в тому, що не існує такої життєздатної субпопуляції великих хижаків, яка могла б втиснутися в територію навіть найбільшого карпатського заповідника або національного парку. Навіть індивідуальні ділянки окремих особин або сімей часто перевищують площу природоохоронної території. Отже, хоча великі хижаки і знаходять для себе сприятливі умови та надійну охорону на природоохоронних територіях, вони часто опиняються поза їх межами, де їм загрожує серйозна небезпека.

Щоб забезпечити успішні переходи від однієї заповідної ділянки до іншої, великим хижакам потрібні екологічні коридори – достатньо широкі смуги дикої природи, які з'єднують природоохоронні території. Такі природні коридори є обов'язковим елементом екологічних мереж. Отже, повне збереження великих хижих ссавців може забезпечити транснаціональна екологічна мережа, яка враховує їх міграційні потреби (Довганич, 2004; Ondrus & Adamec, 2009).

Ефективна охорона великих хижаків вимагає організації відповідного менеджменту. Базою для ефективного менеджменту є моніторинг і наукові дослідження, які проводяться, зокрема, науковими підрозділами природоохоронних територій. Однак слабе матеріальне забезпечення наукових досліджень у заповідниках і національних парках не дозволяє застосовувати сучасні методи спостережень, без яких збір необхідної інформації про великих хижих ссавців неможливий.

Ставлення людей до великих хижих ссавців дуже суперечливе і коливається від ненависті, страху і бажання винищити їх – до любові, захоплення та бажання їх зберегти. Це тому, що і сьогодні знання про цих тварин базуються більше на міфах і легендах, ніж на розумінні їх біології та поведінки. Тому великого значення для збереження великих хижаків набуває просвітницька діяльність. Адже тільки через спростування помилкової та неправдивої інформації можна допомогти громадськості розвинути почуття відпові-

Таблиця 2

ЩІЛЬНІСТЬ ПОПУЛЯЦІЙ ВЕЛИКИХ ХИЖАКІВ У КАРПАТАХ (КІЛЬКІСТЬ ОСОБИН НА 1000 га)

Країна	Ведмідь	Вовк	Рись
Румунія	0,52	0,22	0,13
Словаччина	0,21	0,13	0,11
Україна	0,17	0,15	0,13
Польща	0,05	0,05	0,12
Угорщина	випадкові заходи	менше 0,01	0,02
Чеська Республіка	випадкові заходи	менше 0,01	0,02

дальності за долю цих тварин і прийняти думку, що люди і дикі тварини повинні мирно співіснувати (Довганич, 2010).

Великі хижаки є такими ж мешканцями Карпат, як і ми – люди. Тому що окрасу і важливу складову частину карпатської природи треба зберегти за будь-яку ціну.

ЛІТЕРАТУРА

Довганич Я.О. Стан популяцій великих хижих ссавців (ведмідь, вовк, рись) у Карпатах та підвищення ролі Карпатського біосферного заповідника у їх збереженні // Наук. записки Держ. природознавч. музею НАН України. – Львів, 2004. – 20, – С. 51-58.

Довганич Я. О. Роль природоохоронних територій Карпат у збереженні великих хижих ссавців // Природно-заповідні території: функціонування, моніторинг, охорона. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю з дня створення Карпатського національного природного парку. – Яремче, 2010. – С. 46-48.

Турянин І. І. Хуторно-промислові звірі та мисливські птахи Карпат. – Вид. «Карпати», Ужгород, 1975. – 176 с.

Ionescu O., Ionescu G., Ramon J., Pasca C., Popa M. Large carnivores in Carpathian mountains // Large carnivores in the Alps and Carpathians. – Alparc, 2009. – P. 3-6.

Ondrus S. & Adamec M. Ecological networks to maintain populations of large carnivores // Large carnivores in the Alps and Carpathians. – Alparc, 2009. – P. 10.

Михайло ПРОЦЬ,
начальник відділу
державної охорони
природно-заповідного
фонду Карпатського
біосферного заповідника,
м. Рахів

МИТТЄВОСТІ НЕПРОСТОЇ СЛУЖБИ

Одне з основних завдань, яке покладене перед колективом Карпатського біосферного заповідника, – це охорона та збереження природних екосистем. Цю функцію в заповіднику виконує служба державної охорони, яка створена відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 14 липня 2000 року № 1127 «Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України». Постановою визначено такі її основні функції:

- забезпечення дотримання режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;
- попередження та припинення порушень природоохоронного законодавства.

Територія заповідника складається з окремих кластерів, які розташовані в межах Рахівського, Тячівського, Хустського та Виноградівського районів Закарпатської області на висотах від 200 до 2061 м н.р.м. В зоні діяльності КБЗ розміщено 20 населених пунктів, в тому числі і районний центр м. Рахів, населення яких складає близько 100 тис. чол.

Служба державної охорони відповідно до вищезгаданих завдань:

- здійснює охорону природних комплексів заповідника,
- здійснює охорону диких тварин і місць їх перебування;
- забезпечує порядок використання природних ресурсів;
- забезпечує дотримання вимог щодо відвідування території;
- попереджує пошкодження лісових насаджень внаслідок незаконних рубок;
- здійснює заходи щодо запобігання виникненню, поширенню пожеж, інших надзвичайних ситуацій та їх ліквідації;
- інформує відповідні державні органи про надзвичайні ситуації;
- забезпечує реалізацію заходів з профілактики та захисту природних комплексів від шкідників і хвороб лісу.

Загальна площа заповідника становить 53630 га, у постійному користу-

ванні (з вилученням у землекористувачів) – 31977 га, територія без вилучення складає 21653 га. Розподіл території в розрізі природоохоронних науково-дослідних (ПНД) відділень поданий в таблиці 1.

Указом Президента України від 14 січня 2010 року № 25/2010 «Про розширення Карпатського біосферного заповідника» територія заповідника розширена на 4405,8 га, а загальна площа відповідно становить 58035,8 га. В зв'язку з цим створено нові Рахів-Берлибаське, Кісв'янське, Петрос-Говерлянське ПНД-відділення, реорганізовано Трибушанське ПНД-відділення та додатково створено 45 робочих місць. Кількість посадових осіб служби державної охорони заповідника згідно штатного розпису станом на 1 січня 2011 року становила 121 чоловік.

Територія заповідника, яка знаходиться у постійному користуванні, розділена на 17 майстерських діляниць та 77 обходів. Середня площа майстерської діляниці складає 1881 га, а середня площа обходу – 415,3 га.

Територія заповідника без вилучення закріплена за інспекторами ПНД-відділень, а з постійними лісокористувачами ДП «Рахівське ЛДГ», ДП «Ясінянське ЛМГ», ДП «Великобичківське ЛМГ», ДП «Хустське ЛДГ» та ДП «Виноградівське ЛГ» укладено охоронні зобов'язання.

Охорона території КБЗ здійснюється шляхом проведення щоденного патрулювання за встановленими маршрутами та чергування на контрольно-перепускних пунктах. На території заповідника функціонує 14 контрольно-перепускних пунктів (КПП). Здійснюються також періодичні рейди, вахтове чергування на високогірних екопунктах «Копиця», «Під Говерлою», «Лисичий», «Бребенескул». Працівники служби держохорони ознайомлюють туристів з правилами перебування на території КБЗ та контролюють дотримання ними встановленого режиму. Здійснюється контроль за використанням природних ресурсів (сінокосіння, збір грибів та ягід, випасання худоби) відповідно до отриманого ліміту та дозволу. У випадку необхідності проводяться рейди служби держохорони з ночівлею в лісових будинках, особливо в періоди реву оленів, нересту форелі та ін. У травні, в період масового цвітіння нарцису вузьколистого в відділенні «Долина нарцисів», посилюється охорона за рахунок працівників служби держохорони інших ПНД-відділень. Останні залучаються й до проведення санітарно-оздоровчих заходів, ремонту мостів та лісових будинків, благоустрою науково-пізнавальних стежок та інших природоохоронних робіт.

Таблиця 1

КБЗ: ОХОРОНА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

№ п/п	ПНД-відділення	Площа, га		
		з вилученням	без вилучення	загальна
1	Широколузанське	5654	879	6533
2	Угольське	4729	4712	9441
3	Кузій-Свидовецьке	2406	2127	4533
4	Кевелівське	4483	6085	10568
5	Богдан-Петроське	2972	815	3787
6	Чорногірське	4296	2181	6477
7	Марамороське	3103	1000	4103
8	Трибушанське	4078	3854	7932
9	Долина нарцисів	256	-	256
	Всього	31977	21653	53630

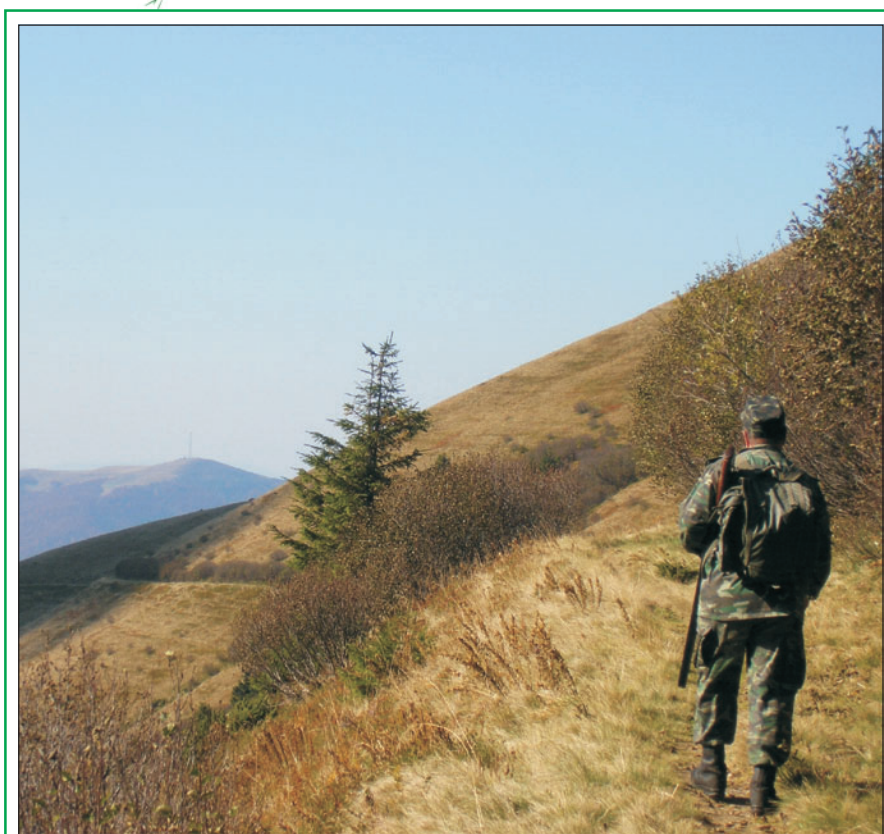
У посиленому режимі працює служба держохорони в пожежонебезпечний період. Зокрема, У 2010 році було виставлено 18 протипожежних аншлагів, проведено догляд за мінералізованими смугами – 42,3 км, здійснено ремонт доріг протипожежного призначення – 22,6 км та ремонт гірських стежок – 39 км. Проводилися спільні рейди з працівниками правоохоронних органів, держлісгоспів, екологічних інспекцій. Протягом пожежонебезпечного періоду службою державної охорони здійснюється також круглодобове чергування в конторах всіх ПНД-відділень, КПП та посилюється охорона високогір'я, особливо Чорногірського, Свидовецького та Марамороського масивів, які в цей час відвідують тисячі туристів.

У тому ж 2010 р. державною охороною виявлено 44 випадки порушення заповідного режиму. Зокрема: незаконної рубки дерев, пошкодження дерев, самовільного випасу худоби, порушення режиму території, засмічення території, незаконного збирання рослин, занесених до Червоної книги України.

В останні роки примічено тенденцію до зменшення обсягів незаконних рубок. Якщо в 2000 році загальна маса незаконно зрубаної деревини становила 172 кбм, то в 2010 році вже тільки – 3 кбм. За останні роки збільшилась кількість таких випадків правопорушень, як порушення режиму охорони та незаконне збирання рослин, які занесені до Червоної книги України.

Інспекторами ведеться постійний нагляд за появою, розмноженням та поширенням основних видів хвороб і шкідників лісу. Протягом року виявлено 128 га свіжих осередків стовбурних шкідників та хвороб лісу, які взято на облік. Особливо це спостерігається в похідних насадженнях – ялинових культурах віком 70-100 років у Чорногірському ПНД-відділенні. В зв'язку з цим проводилися біологічні методи боротьби з короїдом-друкарем, для чого викладено феромонні пастки з феромоном «Іпсодор» та ловильні дерева.

Крім того, здійснювались біотехнічні заходи боротьби з шкідниками, а саме: виставлено 305 штучних гніздівель для приваблення птахів та взято на облік 48 мурашників. Протягом літнього періоду для підготовки ратичних тварин службою держохорони за-

готовлено 4 т сіна та 1000 штук кормових віників, облаштовано 7 годівниць та 15 солонців.

Працівники служби державної охорони брали активну участь у проведенні наукових досліджень. Регулярно здійснюються спостереження за об'єктами і явищами живої і неживої природи в екосистемах заповідника. Результати цих спостережень фіксуються в фенологічних картках та службових щоденниках. Протягом року інспекторами та майстрами з охорони природи здано 4492 фенокартки. Інспектори брали участь у закладанні постійних пробних площ, зборі даних на метео- та гідропостах, проводили спостереження на моніторингах, фенологічних пунктах та маршрутах...

Відвідування території КБЗ здійснюється відповідно до Інструкції про перепускний та заповідний режим. Чергові на КПП проводять з відвідувачами та туристами інструктажі з техніки безпеки, правил перебування на території та правил пожежної безпеки.

Протягом поточного року здійснено благоустрій екотуристичних маршрутів у високогірній частині заповідника. На екотуристичному маршруті «КПП «Білий» – г. Говерла» облаштовано 9 нових місць відпочинку. На маршрутах у горах Близниця та Петрос у

Кевелівському ПНДВ поновлено маркування, встановлено нові рекреаційні знаки, здійснено поточний ремонт «лісових меблів» у місцях відпочинку та зонах стаціонарної рекреації. Облаштовано зону короточасної стаціонарної рекреації біля КПП «Васкул» на маршруті до г. Петрос (Кевелівське ПНД-відділення), місця для наметів та вогнища, здійснено зовнішній поточний ремонт будівлі КПП, встановлено сміттєзбірники та інформаційні аншлаги.

Протягом багатьох років добросовісно виконують нелегку справу охорони заповідної території начальник Угольського ПНД-відділення Василь Регуш, Богдан-Петроського – Василь Шемота, Кевелівського – Василь Вербіцький, Чорногірського – Роман Кузьмінський, заступник начальника відділення Василь Кокіш-Мельник, майстри з охорони природи Василь Джуган, Андрій Савуляк, інспектори з охорони ПЗФ Василь Сас, Василь Баранюк, Василь Химинець, Василь Драгун, Юрій Обрецький та інші.

Буяння «червоної рути» (рододендрона східнокарпатського); таємничий «смерековий камінь»; високогірне озеро; зима на бескидах

ПЕРЛО ДОРОГОЦІННОЄ (1747 р.), або ВІДРОДЖЕНА КОЛОЧАВА

Кор.: – Пане Станіславе, часто-густо масштаби дій і зацікавлень українських політиків мають настільки «глобальний» характер, що їм не до проблем звичайнісіньких громадян. Як вдається Вам з владних пагорбів опускати-ся в життєвські низини своїх земляків?

С.А.: – Ну, по-перше, у рідну Колочава мені не опуска-тися, а підніматися потрібно. Вона ж – на висоті 631-1350 метрів над рівнем моря! По-друге, і там, на владному «олімпі», я борюся (як би це патетично не звучало) не за зміцнення власного добробуту, а за поліпшення життя-буття усіх українців. Цьому приурочені подані мною законопро-екти, зокрема «Про систему валютного регулювання і ва-лютного контролю», «Про внесення змін до Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб», «Про мінімізацію впливу світової фінансової кризи на фінансово-банкнську систему та економіку України», «Про антикри-зові заходи в будівництві житла» та інші... Погоджуюся з тим, що Колочава є справді одним з моїх «моментів істини»: роз-будовувати міцну, самодостатню Україну слід з того насе-леного пункту, де ти народився, виріс. Там, у найбільшому верховинському селі Закарпаття, працювали вчителями мої батьки, там закладалися підвалини мого характеру, форму-валися особистісні цінності. Серед численних характе-ристик колочаваців є й така: вірити не в сказане, а зроблене. Про це я намагаюся ніколи не забувати...

Кор.: – Відвідавши Колочава, побачивши zostавлені тут Вами добротворчі сліди, одразу згадуси класичний вислів видатного українського мецената Євгена Чика-ленка: «Україну слід любити не тільки на глибину своєї душі, але й на глибину своєї кишені»...

С.А.: – З цим кредо я цілком погоджуюся. Українське меценатство таки слід відроджувати. Моя ж творчо-благод-ійна програма для розбудови рідного села – десять музеїв, двадцять пам'ятників, десять документально-публіцистичних книг з історії Колочава. Все це є втіленням, не побоюся висо-ких слів, любові до «маленької» батьківщини, до тих, хто дав мені путівку в життя; до вірних друзів-однокласників; до тих

Послужний, як казали колись, список на-шого співрозмовника – відомого громадсько-політичного, культурного діяча Станіслава АРЖЕВІТИНА – здається невичерпним. Він – на-родний депутат України, голова ради Асоціації українських банків, голова ради «Товариства закарпатців» у м. Києві, член Національної спілки письменників України... А ще – доктор економічних наук, заслужений економіст Украї-ни, кавалер орденів «За заслуги» I, II, III сту-пенів, інших поважних відзнак. Та визначаль-ною у діяльності С. Аржевітіна, на думку бага-тьох, є справжня, перевірена часом і людьми, любов до рідного, загубленого в Карпатських го-рах села Колочава, яке своїм новітнім, воісти-ну унікальним обличчям завдячує саме йому.

Статус села-музею під відкритим небом
закарпатська Колочава здобула завдяки своєму
вихідцеві Станіславу Аржевітіну

Завітайте до нас в Колочаву...

850 односельців, чий прізвища викарбувані на пам'ятниках та меморіальних дошках. Колочава – велика і надто промовиста частина мого життя... Головне завдання цієї програми: зберегти для нащадків пам'ять про відомих жителів села та видатні історичні події. Мої земляки дбайливо охороняють власну історичну спадщину і я, в міру можливостей, допомагаю їм у цьому... Згадаймо: навіть у радянську добу на туристичних мапах Колочава позначалася як село знаних особистостей: на початку ХХ століття тут жив і працював відомий чеський письменник, журналіст та режисер Іван Ольбрахт. Колочава – рідне село останнього опришка Карпат Миколи Шугая, про якого написані романи й поеми, поставлені спектаклі та зняті фільми...

Ще одна особливість Колочави: вона знаходиться на межі етнографічних груп: бойків, лемків і гуцулів. Про це свідчать карти Національної академії наук України. Цікавими є й ось такі історичні факти: наприкінці Першої світової війни (1914-1918 рр.) в п'яти наших присілках проходили три державні кордони. У Колочаві-Брадолець – румунський, в Колочаві-Горб – польський, в Колочаві-Мерешор – чехословацький. А на початку ХХ століття кожний десятий житель був євреєм...

Кор.: – Завдяки Вам Колочава для всієї України стала прикладом національного примирення...

С.А.: – На сільському пам'ятнику загиблим у Другій світовій війні (1939-1945 рр.) викарбувані прізвища загиблих вояків радянської, чехословацької та угорської армій. На урочистостях, присвячених Дню Перемоги, біля нього пліч-о-пліч стоять ветерани угорської і радянської армій: свого часу їх роз'єднала історія, а реальне життя поєднало. Всі урочисті заходи, що тут здійснюються, освячують одночасно священники православної і греко-католицької церков. Є у Колочаві і меморіал загиблим у фашистських концтаборах 250 євреям.

У Колочаві, до прикладу, одночасно вшановано загиблого лейтенанта держбезпеки Прокопенка і його запеклих ворогів – воїнів УПА з групи Штасра. Такого прикладу толерантності хотілось би побажати всій нашій державі...

Проводити Дні чеської, угорської, єврейської культур – теж новітня традиція нашого села. У переліку маршрутів створеної мною туристичної агенції «АЖІО-ТУР», яка сьогодні набирає обертів, – «Колочава чеська», «Колочава мадярська», «Колочава жидівська»...

Кор.: – Більшість високогірних населених пунктів не можуть похвалитися бодай єдиним пам'ятником, а Колочава...

С.А.: – А Колочава й тут веде перед... Її пам'ятники, меморіальні дошки – віддзеркалення історії всього Закарпаття. Майже тисяча викарбуваних тут прізвищ загиблих за тих чи інших історичних перипетій селян – яскраве свідчення непростого, сповненого драматичних колізій, життя верховинців. Сьогодні в Колочаві можна побачити пам'ятники багатьом видатним особистостям: О. Духновичу, І. Ольбрахту, В. Леніну, Т. Масарику, Т. Шевченку, І. Франку, опришку М. Шугаю (Сюгаю), вівчарю О. Диксі (Дербаку). Тут споруджено промовисті скульптури Ісуса Христа, Богородиці, вчительки з Великої України, обеліски загиблим у Першій світовій та Другій світовій (пам'ятник Примирення) війнам, меморіальний комплекс воїнам, що загинули під час проходження армійської служби в мирний час. Встановлено також пам'ятний хрест убійним у таборах ГУЛАГу, три стели загиблим у концтаборах євреям. Вшановано й учасників революції 1918 року і, звісно, героїв-афганців...

Даниною колоритним колочавським традиціям стали скульптурні композиції «Перло дорогоцінне», «Шабатні гуси», «Боркотаня».

На меморіальних дошках викарбувані імена колочавських січовиків, що діяли під проводом команданта М. Шимоні, жертв національно-визвольного руху п'ятдесятих років ХХ століття, видатного угорського громадсько-політичного діяча, автора програми допомоги знедоленим верховинцям Едмунда Егана, вбитого лихварями у вересні 1901 року.

Нещодавно в Колочаві встановлено й урочисто відкрито єдиний в Україні пам'ятник заробітчана-співвітчизникам, що змушені в пошуках засобів для достойного життя мандрувати чужими світами...

У серпні цього року, до 20-ої річниці Незалежності України, в автобусі-музеї розгорнуто експозицію «Карпатська Україна».

Традиційне сходження на вершину гори Стримба (1719 м н.р.м.) на честь Дня Незалежності України.
24 серпня 2009 р.;
вшанування загиблих чехословацьких воїнів. 2009 р.;
Станіслав Аржевітін серед переможців сільського футбольного турніру імені вчителя Колочавської загальноосвітньої школи М.І. Аржевітіна

Кор.: – Статус села-музею під відкритим небом Колочава впевнено завоювала й завдяки створеним Вами тут музеям...

С.А.: – Це наша особлива гордість. Нині їх нараховується десять: музей «Бункер Штаєра»; музей-меморіал воїнам-інтернаціоналістам; «Лінія Арпада в Колочаві»; «Чеська школа»; «Радянська школа»; «Колочавська вузькоколія»; «Святодухівська церква» (збудована в 1795 р.); скансен «Старе село», в якому розташовано 20 садиб; «Колочавські бокораші»; історико-етнографічний музей Івана Ольбрахта. Крім того, тут діє єдина в Україні «Школа вівчарства», а також приватний птахопарк В. Макара «Потятта Швеґана»... Словом, Колочава має що показати й про що розповісти і шукачам етнографічних екзот, і глибоким дослідникам вітчизняної історії. А додайте до цього ще й двадцять пам'ятників!

Кор.: – Ви є, окрім всього, літописцем рідного села. З-під Вашого пера вийшли у світ фундаментальні дослідження: «Колочава. Шугаї» та «Колочава. Релігія». За першу з них Вам (як прозаїку-документалісту) присуджено міжнародну літературну премію «Карпатська корона» (Україна-Румунія). Які сюрпризи для читачів таїте у Вашому творчому портфелі?

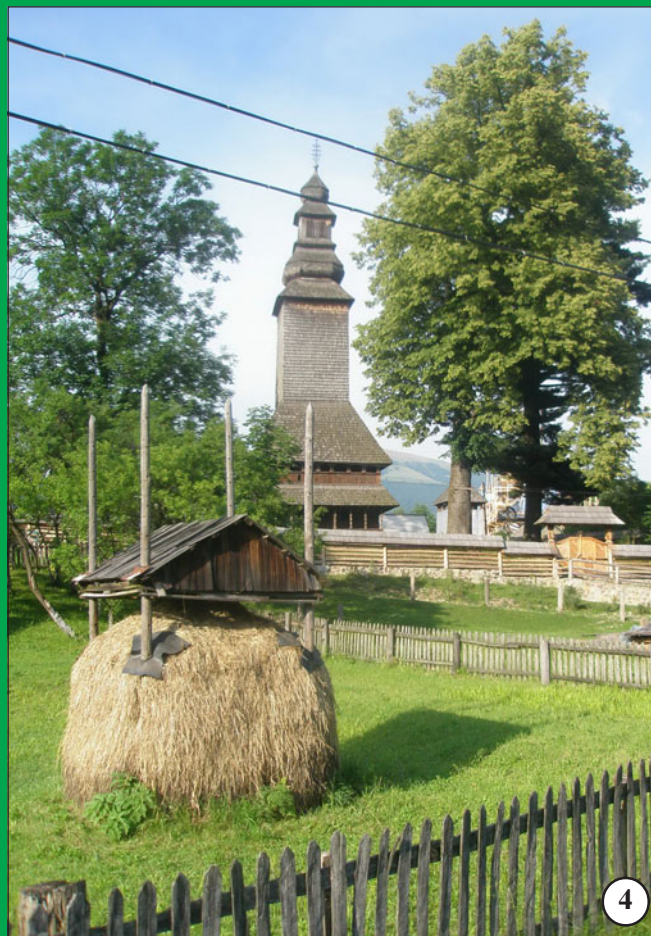
С.А.: – Власне, якихось особливих сюрпризів немає. Адже я давно, в тому числі й на початку нашої розмови, проанонсував свої дослідницькі, письменницькі задуми: десять публіцистично-документальних книг про Колочава. Третя з цього ряду – «Колочава. Школа» – ось-ось побачить світ. По часі вийде друком «Колочава. Земля»... Виразніше окреслити обличчя рідного села допомагають і газета «Нова Колочава», і мої кінематографічні зацікавлення. Про Колочава мною поставлено й знято кілька фільмів, причому ролі деяких історичних постатей (скажімо, опришка Миколи Шугая) часто-густо доводилося виконувати самому...

Кор.: – Щиро дякуємо за розмову!

Інтерв'ю від К. ТИСІВ

Див. стор. 84-85:

1. Святкова хода вулицями Колочава. 24 серпня 2010 р.
2. Журналісти в гостях у «Школи вівчарства». 2009 р.
3. Скульптура Богородиці.
4. Святодухівська церква (1795 р.).
5. Святкування Дня села. На сцені (зліва направо) С. Аржевітін та голова с. Колочава Ю. Хланта. 2009 р.
6. Екскурсиводи у музеї-скансені «Старе село» очікують туристів.
7. Ветерани Другої світової війни біля пам'ятника Примирення.
8. Освячення хреста.
9. Пам'ятник літературному герою І. Ольбрахта Миколі Шугаю.
10. Інтер'єр класної кімнати у музеї «Радянська школа».
11. Пам'ятні стели колочавським свреям, загиблим у фашистських концтаборах.

СЕЛО-МУЗЕЙ КОЛОЧАВА

Фотознімки з архіву Станіслава АРЖЕВІТИНА

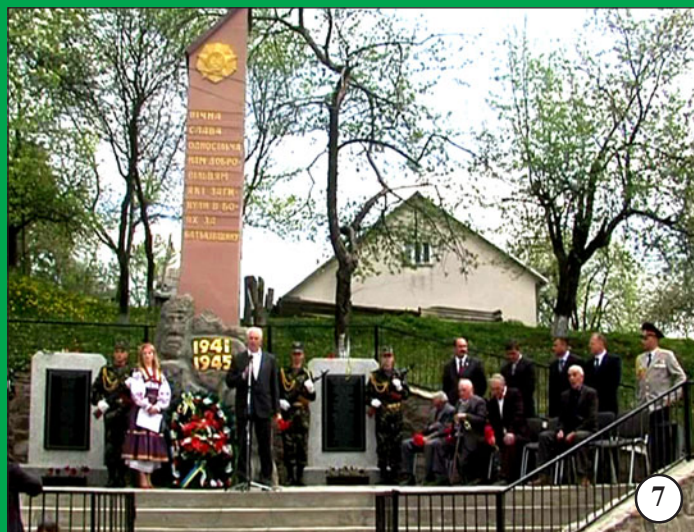

6

9

7

8

10

11

Академік Федір ГАМОР:

«ГОРИ – У СТАНІ ОБЛОГИ...»

**З відомим українським
вченим-екологом
бесідує письменник Василь КУХТА**

В.К.: – Шановний Федоре Дмитровичу, Ви народилися у високогірному, підполонинному селі. Чимало з Ваших однокласників, «вийшовши в люди», на відміну від Вас, подалися у далекі світи...

Ф.Г.: – Я б не наважився дорікнути їм у цьому. У Верхньому Водяному (Вишній Апші), як і в більшості загублених у горах сіл, у моєму дитячому сприйнятті солодко жилося на той час хіба що завмагам, колгоспним та сільрадівським чинам, дільничному міліціонеру. Мені ж у цьому плані явно «не пощастило» – батько, як і належить, був звичайнісіньким селянином, до того ж з сумнівною анкетною: служив в угорській армії – добровільно здався у полон радянським військам, відсидів кілька літ в сибірських концтаборах. Родина вперто не хотіла вступати до колгоспу, отож з нашого двору забрали останню козу, залишили у користуванні лише чотири сотки землі, не дозволяли заготовляти дрова, збирати хворост... Радіо на стовпі у центрі Апші громогласно трубило про здобутки колгоспобудівництва, а ми з сестрою невимовно раділи «цеглинці» чорного хліба... З десяток кілометрів до школи, спочатку початкової, відтак восьмирічної і середньої, щоденно долав я у постолах, змайстрованих батьком, взимку – у куфайці, весною у байковому костюмчику. Але жага знань була нездоланною, а няньо й мама, які читати-писати навчилися самотужки, щиро раділи, що завше був «круглим відмінником»...

Саме в ті роки я вперше замислився, чому так важко й безпросвітно живуть мої земляки. І вирішив: для того, щоб розібратися у всьому, обов'язково здобуду вищу освіту, тим паче, що «світить» мені золота медаль... Але для мене її... не вистачило, як чесно зізналася дирекція школи (треба ж було віддаватися завкладами та завмагам!), отож й «намалювали» оту єдину четвірку з російської мови...

В.К.: – Боюся ставити Вам наступне запитання...

Ф.Г.: – Здогадуюся про що й чому... Ні, російської я не зненавидів, як і тих педагогів, які так несправедливо мене скривдили. Більше того, цією мовою по часі я написав кандидатську і докторську дисертації, опублікував чимало нау-

кових статей у тодішній союзній періодиці. Хоча (цікавий факт) захист моєї докторської, вперше в історії спеціалізованої вченої ради Інституту ботаніки Академії наук України, відбувся українською мовою. Про це заявив на засіданні академік К. М. Ситник...

А тоді, коли стався той прикрий притрафунок, я, як і личить горянину, не опустив руки. По року праці учнем лісника у Велико-Бичківському лісокомбінаті вступив на омріяний біологічний факультет Ужгородського університету вже як стипендіат рідного підприємства. Сюди ж і повернувся по п'яти роках, отримавши в тому числі, завдяки моєму славному вчителю професору В.І. Комендарю, путівку у велику науку. З Раховом поріднився у 1974 році, будучи скерованим на комсомольську роботу.

В.К.: – Цитую за столичним виданням: *справи державної ваги Федір Гамор вершить, живучи у маленькому містечку*...

Ф.Г.: – Якщо потребується мій коментар, то я розпочав би так: до мегаполісів, звісно, нам далеко, але провінційним Рахів ніхто й ніколи не називав. Навпаки, ще за часів Марії Терезії йому, в одному ряду з Карловими Варами, Попрадом і Трускавцем, прогнозували долю процвітаючого гірського курорту. (Про що і було видано відповідний декрет). Згадаймо й про інші «статуси» Рахова: «столиця закарпатської Гуцульщини», «гуцульський Париж». Так охрестили місто ще в проминутих століттях чужинці, вражені його високою духовною і матеріальною культурою. Своїй центральноєвропейській «прописці» Рахів не зраджував ніколи! Але не треба забувати про виклики сьогодення, які, наче та стіна, стоять і перед «гуцульським Парижем», і перед усією Україною. Найперший і найважливіший: необхідність долати стереотипи мислення і поведінки людини. Бо хіба, м'яко кажучи, це не заскоружлий стереотип: сягнути чогось видатного можна тільки в столиці? Судить самі: у Німеччині чи Швейцарії невеликі містечка часто-густо стають університетськими, фінансово-банківськими і культурними центрами. Хіба швейцарський Давос набагато більший за Рахів? Або Вадуц у Ліхтенштейні? Я твердо переконаний, що й український Рахів, особливо ж враховуючи його географічне розташування, просто небом приречений для важливих місій. Спочатку декому здавалося дивним: у карпатській глибинці скликаються міжнародні науково-практичні форуми, сюди приїжджають вчені зі світовою славою. Більше того – успіш-

но розв'язуються надскладні міжнародні проблеми! Для прикладу: на одній із таких конференцій ще в 1998 році розглядалися питання сталого розвитку у Карпатському регіоні, урядом карпатських країн було рекомендовано розробити і підписати Карпатську конвенцію. І такий документ у формі Рамкової конвенції «Про охорону і сталий розвиток Карпат» був схвалений в 2003 році у Києві, і згодом ратифікований парламентами усіх країн Карпатського регіону. Отже, саме завдяки ініціативі «маленького містечка» карпатська проблематика набула європейського звучання, відкрила нові горизонти міжнародної співпраці... Таких прикладів я міг би навести безліч. Скажу тільки, що можливості Рахова, на жаль, недооцінюються. А слід би невідкладно розробити і прийняти урядову програму з його благоустрою та розвитку, передбачивши спорудження у Географічному центрі Європи постійно-діючого виставкового комплексу для демонстрації досвіду збереження природи та сталого розвитку в європейських країнах. У першу чергу тих, що належать до Карпатського євروهітону... До речі, ця наша ідея уже знаходить порозуміння в генеральних консулів Угорської республіки в Ужгороді Йозефа Бочкаї та Чеської Республіки у Львові Давіда Павліти. Не виключено, що Рахів таки дочекається слави українського «екологічного Давоса»!

В.К.: – Прихйд у КБЗ, вважаєс дехто, став для Вас «моментом істини»...

Ф. Г.: – Майже за чверть століття у ролі незмінного керівника цієї природоохоронної, науково-дослідної установи вдалося разом з її чудовим колективом зробити чимало корисного як для збереження природи, так і для розвитку усього краю. Але треба пам'ятати, що перед тим, як я став директором Карпатського державного заповідника (1987 р.), тут не було ні міжнародного визнання, ні якихось особливих досягнень в природоохоронній чи науковій сферах. Навпаки: рубя стояли питання дотримання режиму охорони та використання унікальних природних екосистем, репрезентативності території заповідника, наснувався вузол конфліктних ситуацій, пов'язаних із полонинським господарством, Долиною нарцисів тощо. На критичні виступи у пресі, зокрема професора В.І.Комендаря, Державний комітет УРСР з охорони природи у спеціальній постанові визнав роботу дирекції Карпатського державного заповідника незадовільною. Директора відправлено у відставку, а Мінліспром УРСР передав заповідник із свого безпосереднього підпорядкування в управління виробничому лісозаготівельному об'єднанню «Закарпатліс». Мене, як «людину Комендаря», кидають всупереч думці Мінліспрому УРСР буквально на «амбразуру» для виправлення ситуації... Природоохоронцям, як теоретикам, так і практикам, добре відомо, що у всьому світі існують конфлікти інтересів між тими, хто оберігає природу, і тими, хто її безжалісно експлуатує. Ці тенденції особливо гостро проявляються у депресивних регіонах, до яких, на жаль, належить і територія, де розташований заповідник. Тому для розв'язання непростих проблем потрібно було шукати нові підходи. Для цього мені добре пригодились набуті раніше знання та досвід попередньої роботи. У свої (на той час) тридцять з га-

ком років я встиг стати кандидатом наук, підготувати до захисту докторську дисертацію, попрацювати першим секретарем райкому комсомолу, секретарем парткому великого сільськогосподарського підприємства, заступником голови райвиконкому, головою районної організації Товариства охорони природи тощо. Мав чітко сформоване під час навчання в Ужгородському університеті, під науковим керівництвом професора В.І. Комендаря, бачення екологічних проблем господарювання у Карпатах. Отож найпершою сходинкою осягнення «моменту істини» став пошук компромісів у розв'язанні назрілих проблем охорони та використання природних ресурсів, відтак – підвищення ролі заповідника як екологічного та наукового центру у Карпатському регіоні, розробка та впровадження еколого-економічних механізмів господарювання і, що особливо важливо, – формування екологічної культури населення. В процесі цієї непростой роботи було чимало успіхів, невдач та справжніх курйозів. Наприклад, коли я звернувся в 1992 році до керівництва краю за підтримкою щодо створення всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», мотивуючи це необхідністю активізації еколого-освітньої роботи, то мені з іронією відповіли: «Ви що, хочете з Рахова зробити Нью-Васюки?» Але журнал уже 17 років виходить у світ як орган Міністерства екології та природних ресурсів України і робить чимало корисного для популяризації рідного Закарпаття у світі... Чимало суперечок виникало і під час оцінки причин та наслідків катастрофічних паводків у Карпатах. Мої аналітичні публікації на сторінках центральних та зарубіжних ЗМІ викликали неоднозначну оцінку у владних кабінетах. Але саме ці матеріали, як і резолюція зорганізованої у Рахові в 1999 році міжнародної науково-практичної конференції «Екологічні та соціально-економічні аспекти катастрофічних стихійних явищ (повені, селі, зсуви) у Карпатському регіоні», привернули увагу громадськості та лягли в основу розробки та прийняття Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» та Комплексної програми протипаводкового захисту на Закарпатті.

Цілющі трави дитинства: з батьками та сестричкою

Федір Гамор – перший секретар Рахівського райкому комсомолу. 1979 р.; фотографія – одне із захоплень студентських літ

В.К.: – На думку багатьох природоохоронців, Карпатські гори перебувають нині у стані «воєнної облоги»...

Ф.Г.: – На жаль, заперечувати такому твердженню важко. Незважаючи на невпинно зростаючу кількість природоохоронних законів та служб, руйнація гірських екосистем не припиняється. Лісозаготівлі і далі проводяться здебільшого шляхом хижацьких суцільних рубок та тракторного трелювання деревини. Крах деревообробних підприємств, вивіз за кордон «кругляка» та пиломатеріалів призводить до негативних, до кінця ще не осмислених суспільством наслідків. Але це далеко не всі загрози... Відсутність системи збору, складування та утилізації сміття, особливо пластикової та поліетиленової тари, низький рівень екологічної свідомості та організаційно-розпорядчої роботи у гірських поселеннях призводить до того, що на кожному кроці з'являються сміттєзвалища, а річки і потоки стають справжніми сміттєпроводами. Майже скрізь не працюють очисні споруди...

Нечуваного розгулу набуває браконьєрство, через яке чисельність мисливських видів фауни знаходиться на надзвичайно низькому рівні. Цим, без перебільшення, злочинам важко протидіяти навіть у заповіднику! Скажімо, «лозинські» місцевого «розливу» через мисливське товариство «Грінвуд» незаконно прихопили в безоплатну оренду на 25 років майже дві тисячі гектарів території КБЗ, де законом полювання суворо заборонено. Та суди навіть після звернення прокуратури чомусь не скасовують ці незаконні рішення.... Чи інший кричущий приклад цинізму: нещодавнє широкомасштабне полювання у самому ядрі Мармороського заповідного масиву. Як не прикро, але організатором цього «дійства» виявився один із інспекторів заповідника. І коли, маючи неспростовні докази скоєного злочину, адміністрація звільнила його з роботи і скерувала матеріали до правоохоронних органів, в суді порушили справу... проти директора за «незаконне звільнення»! Це би могло видатися навіть смішним, якби не ще один насторожуючий факт: саме в цей період у Верховній Раді України зареєстровано законопроект, яким передбачається скасування норм щодо заборони полювання у біосферних заповідниках. Тому не дивно, що, за офіційними статистичними даними, чисельність оленя в усіх мисливських угіддях Закарпаття ледь-ледь сягає за одну тисячу голів. Це, як кажуть у горах, мізер... До прикладу: на території німецького національного парку «Ейфель» (поблизу міста Бонн), який мені

довелось відвідати нещодавно у складі української делегації, на площі в десять тисяч гектарів зустрічається 1100 тих же оленів. Адміністрація парку щорічно шляхом селекційного відстрілу добуває по триста голів щороку. Дієтичне м'ясо передається у місцеву торгову мережу, де пересічний громадянин вільно може його придбати. А що можемо в цьому плані сказати про Закарпаття?

В.К.: – Цікаві парадокси: з одного боку, придбати шмат високогірної земельки претендують все більше й більше заїжджих товстосумів, що мало б свідчити про престижність життя-буття у Карпатах, з іншого боку, з'явилися навіть неосупротивники Закону України «Про статус гірських населених пунктів»...

Ф.Г.: – Все це тільки відголоски «тихої» війни у горах. Тут панує такий земельний «дерібан», таке непродумане облаштування псевдотуристичної інфраструктури, що заповідні праліси, образно кажучи, трясуться од страху! Красномовним є приклад оспіваного, опоетизованого в народних переказах Драгобрата, де нині безсистемно здійснюється забудова та вирубування дерев на верхній межі лісу. На думку експертів, ця унікальна місцина вже втратила не тільки екологічну цінність, але й будь-яку привабливість для серйозних інвесторів. Якщо п'ятнадцять років тому Драгобрат ще розглядався як потенційне місце для проведення зимової Олімпіади (колись про це я опублікував статтю на сторінках газети «Голос України»), то зараз про це уже ніхто і не згадує. Прикро, але подібну долю «доброзичливці» готують і для гори Петрос. Рекреаційне перевантаження найвеличніших карпатських вершин, їх засмічення, джипінги у горах, і, особливо, приватизація полонин, сотні гектарів яких вирвано навіть із складу біосферного заповідника й роздано заїжджим ділкам, – це ті страшні рани довіклля, які ще довго будуть кровоточити.. Правда, дякуючи конструктивній позиції прокуратури та адміністративних судів, незаконно приватизовані земельні ділянки у межах біосферного заповідника зараз повертаються для їх цільового використання, тобто для природоохоронних цілей та ведення традиційного полонинського господарювання, підтримка якого відповідно до Указу Президента України та Закону України «Про природно-заповідний фонд» належить до важливих завдань КБЗ.

Невпинний наступ на законні права гірського населення набирає найрізноманітніших відтінків. Навіть із трибуни

міжнародної конференції з проблем сталого розвитку гірських регіонів Європи, що проходила минулоріч в Ужгороді, директор Інституту регіональних досліджень НАН України Василь Кравців несподівано порушив питання про скасування пільг для горян, передбачених Законом України «Про статус гірських населених пунктів в Україні», зокрема щодо доплат до пенсій та зарплат. Хочеться вірити, що це тільки суб'єктивна думка людини, яка не народилася в горах і намагається, стоячи навшипиньки, дивитися на них звисока...

В.К.: — *Про те, яким є сучасний горянин, що йому болить, чого потребує, Ви знаєте, так би мовити, з перших уст...*

Ф.Г.: — Все, що я робив і роблю, всі мої успіхи і здобутки були і є спрямовані на благо земляків, з якими я розділив (кров од крові, плоть од плоти) єдину долю... У горах й донині (дарма, що ХХІ століття!) на кожному кроці зустрінеш безробіття і злидні. Тут легко дихається, але важко живеться. Проте ловлю себе на думці, що всі ми давно змирилися й з цим стереотипом. Саме про самодостатність жителів карпатських верховин я мріяв, розробляючи свого часу проект еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини, передбачаючи тут створення, згідно діючого законодавства, спеціальної еколого-економічної зони, де б у формі експерименту на певний час було впроваджено податкові та митні пільги, особливий режим кредитування та іноземного інвестування. На жаль, Верховна Рада не прислухалася тоді до наших пропозицій, побоюючись за наповнюваність бюджету. Але, як бачимо, держава від того багатшою не стала... Є ще одна гірка правда: ціна сотки землі, на якій споконвіків самовіддано трудяться мої земляки, неймовірно зросла. Але і з цього користають не вони, а ті ж заїжджі ділки-гендлярі, для яких і самі горяни, і їх традиційні цінності — справа, так би мовити, десята. Їм би тільки добряче заробити, а після них — хоч потоп. І часто-густо так і стається. Горяни залишаються наодинці з понівеченою природою, «прихватованими» полонинами, які навіть за недружелюбних режимів використовувались для випасів громадської худоби. Та навіть за такої безвиході люди шукають і знаходять шмат хліба насущного, бодай за кількома кордонами. А вертаючи з далеких доріг, вперто облагороджують рідну землю...

В.К.: — *Про євроінтеграцію сьогодні багато говорять і пишуть. Часто-густо вона так і залишається на папері. Чи не кожен Ваш крок по зміцненню авторитету КБЗ завершується «проривом» у Європу і світ...*

Ф.Г.: — І справді, внесення підготовленої Карпатським біосферним заповідником (спільно із словацькими колегами) номінації «Букові праліси Карпат» до переліку об'єктів Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО стало воістину блискучим здобутком України у природоохоронній та науковій сферах. Тричі, згадаймо, Комітет Міністрів Ради Європи, вислухавши позитивні доповіді експертів про діяльність КБЗ (1997, 2002, 2007 роки), приймав рішення про нагородження його Європейським Дипломом. Серед численних наших «проривів» — резонансні міжнародні науково-практичні конференції та зrealізовані різноманітні міжнародні проекти за участі Світового банку та Глобального екологічного фонду, Швейцарської наукової фундації, Німецького фонду охорони природи (DBU), Голландського королівського товариства охорони природи, Про-

грами розвитку ООН в Україні, Світового фонду природи (WWF) та ін.

Тішуся також, що завдяки КБЗ налагоджено результативну транскордонну співпрацю з румунськими сусідами. Пригадую, як у 1996 році, на запрошення Союзу українців Румунії та Екологічного союзу Мараморошини, зорганізована мною делегація Рахівщини по залізничних шпалах, пішки, перетнула українсько-румунський кордон у Діловому. І як вся громада села Валя-Вешіулуй хлібом-сіллю (зі сльозами на очах) зустрічала своїх сусідів після сорокарічної розлуки. За моєї пропозиції, висловленої у тому ж році на зустрічі керівників Закарпаття та Марамороського повіту Румунії, створено (на площі понад 150 тисяч гектарів) румунський природний парк «Гори Марамуреш». За подаровану ідею, а також «за особливий внесок у транскордонну екологічну співпрацю» мені присвоєно звання почесного громадянина міста Вішеу-де-Сус.

Я твердо переконаний, що європейську взаємовигідну співпрацю вже не зупинять будь-які перепони. Ось і нещодавно нами розроблено та подано до міжнародного фонду «Німецька кліматична ініціатива» (спільно із німецьким Університетом сталого розвитку, м. Еберсвальде) проект на тему «Пом'якшення негативних наслідків кліматичних змін шляхом збереження біорізноманіття та старих лісів в Українських Карпатах»...

В.К.: — *Ви є зразком сучасної успішної людини. Поділіться, будь ласка, секретами власного успіху...*

Ф.Г.: — Ну, які тут секрети... Звісно, упродовж службової, наукової кар'єри доводилося не раз-не два заглядати у власну душу, замислюватися над тим, як живеш, куди рухаєшся. Вміти чітко визначати життєві орієнтири, покладатися лише на самого себе і вперто йти до мети — цього мене навчили у ранньому дитинстві. Я ніколи не прагнув «блату», не ховався під «дах» покровителя, цурався дифірамбів, розвінчував ті чи інші стереотипи. Колись в одній з публікацій мене назвали «типовим закарпатським трудоголіком». Я людина скромна, але з цим приписом в деякій мірі погоджуюся. Ну, не вмію я працювати, не натерши, в тому числі інтелектуальних, мозолів. Але і в цьому я не оригінальний, так роблять всі, хто народився і живе в горах. І тому тут перемагають, незважаючи навіть на найщільніші облоги. Прорвемося і на цей раз...

Рахів-Ужгород

З дружиною Надією, донькою Наталкою та онуком Миколкою

Іван НАГІРНЯК,
член Національної спілки письменників України,
м. Новодністровськ Чернівецької обл.

ШЛЯХИ ТЕРНИСТІ І ШОВКОВІ...

Після Великодня дощик умив землю, і вона, доглянутими городами, побіленими деревами, охайними будиночками, радісна і святошна, бігла назустріч, віддаляючи нас від Чернівців. Майже у кожному селі гордо поставали високі, припорошені зеленою травичкою могили, висипані то борцям за волю України, то у честь її суверенітету. Бачене підіймало у грудях щемну хвилю як власної гідності, так і поваги до Вітчизни, де народився і живу. І пригадалися слова головного редактора чернівецької газети «Буковина», письменника Володимира Михайловського: «Був нещодавно у Прибалтиці і бачив, як латиш, литовець, естонець просять у крамниці насамперед вітчизняного товару. Якщо навіть він і дорожчий за привозний, беруть свій. Бо так, мовляв, дбають про економічну міць рідної держави».

Коли ж у нас переважатиме така свідомість? – міркував собі я. Що їй формують? Знання? Амбітність? Гордість? Любов? Взаємоповага, взаємопідключення держави і народу? – Думав про це, відкриваючи для себе з вікна автівки мальовничий гуцульський край, який вабив гірськими плямами і полонинами, запашними лісами, самотніми мистецтвом народних майстрів, щедро демонстрованим на прищляхових базарах...

Саме такими – величними – палко змальовував Карпати, зелену казку України, Володимир Петрович Закурений, отримуючи посвідчення почесного жителя Ломачинців. «Приїжджайте до нас у Рахів і ви переконаєтесь у цьому», – казав тоді мій земляк. І ось така нагода трапилась, і я із Володимиром Шпиркою, приватним підприємцем з Новодністровська, для якого фотоапарат і туризм на другому місці після сім'ї, долаємо кілометри гірських доріг на його немало бачених на своєму віку «Жигулях».

...Ось уже автівка виповзає й на крутий Яблунецький перевал, і відкривається перед нами чудесна панорама гірського небокраю. Зір впирається у величаву Говерлу, що прорізує своєю білою шапкою хмари, розсівається саявом по вічнозелених крутосхилах, поодиноких гуцульських хатках на замріяних пляях, вабить натішитись, намілюватись досі не баченою життєдайною красою.

Одухотворені, висповідані природою, спускаємося вниз. «Там, через кілька сіл, вже й Рахів», – розповідає мій проводир і перевізник, який колись проходив у цьому містечку університетську виробничу практику.

Володимира Петровича застало на роботі – на той час він очолював один з відділів райради. Зустріч наша щира і радісна. Через лічені хвилини вже милуємось акуратним двоповерховим будиночком, який збудував для сім'ї. Це практично в центрі міста. Тут же і гараж. Пересідаємо в іномарку, яка плавно маневрує вуличками Рахова – гуцульської столиці, що знаходиться в самому серці Українських Карпат, яку тут з гордістю величають «гуцульським Парижем», і, випурхнувши з нього, біжить вздовж Тиси – ми їдемо до Географічного центру Європи. А Володимир Петрович з гордістю розповідає:

– Рахів – найбільш високогірне місто України, розташоване в гірській котловині на висоті 430 м над рівнем моря. Тут перехрещуються шляхи із Галичини та Буковини до Угорщини і Румунії, Словаччини і Чехії... А в Рахівському районі найвища гора Карпат – Говерла. Її висота 2061 метр. Крім того, маємо ще п'ять гір, які сягають за дві тисячі метрів. На Драгобраті, приміром, сніг ще в травні лежить. Прекрасні умови для розвитку туризму, гірськолижного спорту. І, слава Богу, беремося за це по-справжньому. Майже 70 відсотків території Рахівщини – високопродуктивні ліси, де розвідано 82 джерела міне-

Сходження на Говерлу

ральних вод, росте майже 300 видів лікарських рослин, зустрічається половина видів червонокнижних рослин і тварин Українських Карпат. А скільки грибів, дикоростучих плодів і ягід!

... А перлина краю – Карпатський біосферний заповідник, який займає 52 тисячі гектарів лісового фонду. Він віднесений до найцінніших екосистем планети і включений до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. З нього починалась моя трудова біографія. Тут є три заповідні зони. Перша – абсолютна заповідність, де не можна проводити жодні роботи, крім науково-дослідницьких спостережень. Ще у двадцятих роках минулого століття у заповіднику працювали польські та австро-угорські вчені. Нині маємо своїх академіків, докторів та кандидатів наук. Вони розробляють багато цінних рекомендацій для лісового господарства... Друга зона – регульована заповідність, де можна прокладати стежки, виконувати незначні, обмежені роботи. А в третій вже люди живуть. Їм дозволяється й дрова заготовляти...

Ліси заповідника формують Тису, регулюють повені, впливають на клімат всієї Європи, бо ж, як знаєте, Тиса, перш ніж злитися з Дунаєм, дає чисту питну воду населенню України, Румунії, Угорщини, Словаччини та Югославії...

Закурений згадав про повені, і ми тут же звернули увагу на сліди, які не так давно залишила після себе оця біда, про яку дізнався увесь світ: розмита в багатьох місцях дорога, зруйновані бе-

реги, почорнілі аж по вікна стіни будинків...

— А що спричинило оті страшні повені?

— Тут одним-двома реченнями не обійтися, — після паузи говорить Володимир Петрович. — Старші люди розказують та й історія свідчить, що після війни, за радянських часів, з цим краєм і його жителями правителі поводитися поварварськи, мовляв, всі горяни — «бандери» і всі проти комуністичної влади. Керівниками на всіх рівнях стали пришельці, багато з яких не мали освіти, не знали і не підтримували місцевих звичаїв і традицій. Якось в архіві мені трапився лист, який дослівно ось так звучить: «Я из Тульской области. Работаю на ферме. Имею четыре класса образования, но убежденный и преданный коммунист. Могу приехать в Закарпатье на должность не ниже второго секретаря райкома партии...» І приїжджали ось такі «убежденные». А потім викликали на керівні посади сусідів, кумів, сватів... Можна собі уявити, яку культуру і цивілізацію вони несли в цей край. Крім того, в 1947 році була заборонена і переслідувалася греко-католицька церква. На Україні дозволялася тільки православна церква Московського патріархату. А на Закарпатті ж 94 процентів віруючих — греко-католики. Це руйнація не тільки віри, а й храмів. Так політика влади спричинила з'яву 50 різних релігійних сект... Москва уміла мобілізувати потрібних людей на пограбування Карпат. Особливо постраждав ліс. Неграмотні лісогосподарники ставили за мету тільки лісозаготівлю. Розумного, наукового лісовідведення не велося. Насіння для розсадників брали не з порід, які адаптовані в Карпатах: смереку й бук почали витісняти тополі та берези. Ці дерева для нашого лісу, що бур'яни для поля. А пік стиглості бука досягається через 120 років. Та й знаєте: одна смерека утримує 1,5–2 тони води. Особливої шкоди завдали краю і в останнє десятиріччя, коли верховні мужі через заготівельні бригади, які нараховували від 5 до 80 чоловік, запустили сюди свої руки. Вони тільки рубали і вивозили. Карпати облісili. А тут щедрі дощі зачастили. Ось вам і основна причина повеней...

— Приїхали, — зупиняє машину наш «гід». — Он та стела та геодезичний знак і символізують центр Європи. Латинською мовою на ній викарбувані слова, які в перекладі академіка Н. Тарасова звучать так: «Постійне, точне, вічне місце. Дуже точно, спеціальним апарата-

том, який виготовлений в Австрії та Угорщині, зі шкалою меридіанів і паралелей, встановлений центр Європи. 1887».

— Давайте я вас сфотографую, — пропонує Шпирка. — Це ж таки знамено, що два почесних жителі Ломачинців в центрі Європи стоять.

...Володимир — з гарної працелюбної родини. Батько, Петро Васильович Закурений, працював учителем виробничого навчання Ломачинецької середньої школи, мати, Вікторія Федорівна, — медсестрою місцевої лікарні. Вони мали повагу й шану в односельчан. Ось як писала в 1966 році в шкільному творі про медсестру Вікторію, яку в селі просто називали Вітя, двоюрідна сестра Володимира Петровича Валентина Тарасюк: «Легідні промені сонця, пробиваючись крізь листя дерев, ніжать її красивий стан, чорну довгу косу, що змієюю в'ється на грудях. Вона прийшла в ліс пасти корову і взяла з собою кілька книг про людське щастя, про медицину. З ранніх літ мріяла допомагати людям. Навіть свою ляльку лікувала. Тож після школи Вікторією був уже обраний шлях — Чернівецьке медучилище. Швидко промайнули студентські роки, і молода медсестра приїхала за направленням на роботу в Ломачинецьку дільничну лікарню... Коли спалахує блискавка, гуркоче грім, не встигає злива або нещадно пече сонце, а чи заліплює очі снігова заметіль, нічна темінь, — перед нею нема перешкод: завжди спішить до хворого...»

Але щасливу сім'ю спіткало горе. У чоловіка не стало дружини, в сина — матері. А їй тільки 35 рік ішов. Сирітство не зламало Володимира. Після школи закінчує Сторожинецький технікум лісового господарства. За направ-

ленням приїжджає на роботу в Рахівське лісництво і потрапляє в рідну стихію — озвалися гени матері, яка походила із сторожинецьких гуцулів. Довколишня краса чарувала. А тут і зустріч на роботі з Катериною, яка оволодівала в тому ж технікумі бухгалтерськими секретами, і він не раз закохано зиркав у її бік, оживила в грудях щемну хвилю. На крилах мрій і почуттів Володимир літав вище Карпатських гір.

Усі переживають оті щасливі миттєвості. Одні здіймаються вище гір, інші вище хмар. Неповторна чаруюча пора. І по-справжньому щасливі ті, для кого вона розтягується на все життя. До них належать і Володимир з Катериною. А вінцем їхньої любові стали вже дорослі сини Володимира та Віталій, внуки Вікторія та Володимир...

До цих благополучних, блаженних днів у Володимира Петровича був тернистий шлях. Після служби в армії молодого комуніста приймають на інженерну посаду в Карпатський заповідник. Заочно навчається на лісогосподарському факультеті Київської сільськогосподарської академії і щодень пізнає науку людського спілкування, при звичається до своєрідного гуцульського життя.

— Було не просто, — пригадує Закурений... бо я вчився, так би мовити, на спеціаліста для рівнинних лісів, а тут — гірські. Не розумів і багатьох слів корінних гуцулів, бо, приміром, пательня — то фандела, ковдра — дуньга...

Інші традиції, менталітет. Інколи не знав, як себе поводити з цими людьми в окремих ситуаціях. Карпатський заповідник на той час розташовувався у двох областях, займав п'ять адміністративних районів. Одні люди у Ворохті Івано-Франківської області і зовсім інші — в

Хвиля дністровська б'є... Володимир Закурений з дружиною Катериною біля стін Хотинської фортеці

Біля пам'ятника Гуцулові з внуками Віточкою та Володькою, м. Рахів

Тячівському районі Закарпатської. В першій — знайдуть будь-які причини, щоб не допустити в ліс, аби пеньки не побачив; в другому — навпаки, скарги один на одного пишуть...

Але Володимир Петровичу не легко працювалося ще й тому, що був порядною і чесною людиною, старався сумлінно виконувати свої професійні і службові обов'язки. Такі в Україні тривалий час, коли діями чиновників здебільшого керували хабарі та беззаконня, не мали великого пошанівку. Тому, щоб утверджуватися у житті, треба було мати неабияку силу волі, сміливість і тверді переконання.

Якось натрапив на самовільну вирубку в заповіднику. Кілька браконьєрів вороже згуртувались, і їхній вигляд стверджував, що вони готові до рішучого захисту. Один тримав напоготові рушницю. З іншого боку місцеві лісники дивилися, як поведе себе молодий інженер.

«Якщо я відступлю, піду на умови порушників, значить, кінець моєму авторитету і слова про збереження реліктових дерев, які я до цього говорив лісникам, виявляться нічим іншим, як мильною булькою, — роїлися мислі. — А якщо дробовик заряджений? В тебе ж уже кидали сокирою...» — суперечили інші думки.

Володимир ризикнув. Забрав речові докази. Приніс у Рахів і здав у міліцію.

Довелось і суди пережити. Є на Закарпатті унікальне місце — Долина нарцисів. А один із місцевих колгоспів улаштував тут пасовисько для корів,

плацдарм для сінозаготівлі. Проти цього й повстав Закурений. «Ти вийдеш звідси і додому не дойдеш», — зло кинув в обличчя Володимиру в перерві між судовим засіданням голова колгоспу, який володів економічними і фінансовими ресурсами, міг багатьох підкупити. А Володимир — «голий» інженер. Зате непохитний у своїх переконаннях, зрозумів, що за ним правда. І переміг.

Ці вчинки не залишилися непоміченими. Закуреного запрошують на роботу в Рахівський райком партії. В тридцять літ він інструктор, а через півтора року очолює промислово-транспортний відділ. Згодом стає заступником голови райвиконкому. Опікується освітою, медициною, культурою, словом — веде гуманітарні питання. Потрібні були знання. І Володимир Петрович поєднує роботу з навчанням у Вищій партійній школі. Але через два роки ВППШ закривають і Закурений закінчує Інститут політології та соціального управління.

Найскладнішими в роботі стали релігійні питання. Протистояння віруючих різних конфесій, після зняття заборони на існування греко-католицької церкви, інколи, як мовиться, зашкалювало. Одного разу дві громади зібралися перед райкомом партії. Одна вимагає відновити греко-католицьку віру і віддати колись належні їй церкви, інша — не хоче... мовляв, ми сорок п'ять років у них молилися, утримували, ремонтували храми. Прийшли і єпископи. Це було у Великодній піст. Але збоку здавалося, що ці люди не те що в Бога, — ні в що не вірять. Натовп шаленів. Недале-

ко було до кровопролиття. І тоді Закурений сказав: «Люди добрі, вас тут є зо 300 чоловік, всіх разом не вислухаєш. Заходьте в зал засідань райкому партії. Там спільно й постараємося знайти істину, відновити справедливість».

Але тільки-но народ розсівся по стільцях, як на сцену вибіг другий секретар райкому партії:

— Закурений, ти завтра вже не на роботі. Ти член партії, заступник голови райвиконкому, ми тебе звільняємо...

— Шановний, я все розумію і за все відповідаю, але ви, будь ласка, дайте нам побесідувати...

Володимир знав: коли на сцену виходить крикун, він стає зовсім іншим, дивлячись в очі сотням людей і не відчужаючи за спиною подиху однодумців. Так і вийшло. Люди порозумілися. Знайшли спільну мову і єпископи під час вечері.

А через два дні приїхав з відрядження перший секретар райкому партії:

— Володимире Петровичу, ти все зробив правильно. Молодець, що не допустив кровопролиття, — й міцно потис руку.

Інколи доводилося приймати і більш вольові рішення. Приміром, за десять днів до Великодня він, спільно із колегами, щоб зняти протистояння, тимчасово закрити у Рахові храм, забрав ключі, виставив охорону і сказав священикам: «Якщо не домовитесь між собою, церква буде закрита». Через декілька днів прийшли священики греко-католицької і православної церков і сказали: «Ми домовилися». І почалося чергове богослужіння в одному храмі.

У Рахові Володимира Закуреного вважали українським ультрапатріотом. І, мабуть, небезпідставно. Він, виконуючи обов'язки голови райвиконкому, який після аварії надовго потрапив до лікарні, вперше повісив жовто-блакитний прапор на адмінбудинку. Тоді, на початку боротьби за незалежність України, якщо й знаходилися сміливці, то вивішували відразу — так би мовити, і вашим, і нашим — два прапори. А Володимир червоного не вивісив. За національним українським довелося посылати гінець аж у Львів.

— Що ти там наробив? — телефонував із Києва переляканий голова.

— Що наробив, за те й відповідати буду, — відповів, переповнений гордістю за Україну, за народ, який почав зводитися з колін...

— Володимире Петровичу, а сумнозвісне ГКЧП якусь роль у твоєму житті зіграло? — знову повертаю земляка до спогадів.

— Так. Я не підтримав державного перевороту. Разом із Народним Рухом підписав про це телеграму, яку надіслали до Києва. Написав заяву про звільнення з роботи. Два тижні її не підписували, а я не виходив на службу. Врешті моє прохання задовольнили. Пішов у бізнес. Узяв кредит у банку і створив власну фірму. Першими почали завозити в район комп'ютери, програмістів запросив аж із Новосибірська. Ми не тільки продавали техніку, а встановлювали її з програмами. Протягом року віддали кредит і заробили перший мільйон.

— Отже, бізнес процвітав, а Закурений через неповних два роки повертається на державну службу. Заробляти гроші — це хобі чи вже сформувався образ чиновника, без якого не міг жити?

— У нашій державі чесно займатися бізнесом було неможливо. А по-іншому я не хотів. Був призначений першим заступником голови новоутвореної райдержадміністрації. Відповідав за фінансово-економічну і промислову діяльність району. То був перехідний період до незалежної самостійної держави. Нелегко працювалось, але цікаво. І за чотири роки зроблено було чимало. Команді вдалося домогтися затвердження постанови Кабінету Міністрів про еколого-економічну зону в Рахівському районі. Звісно, під це виділялось і фінансування. Спільно із народними депутатами України домоглися прийняття Закону про статус гірських населених пунктів. Наші потуги оцінили і шведські інвестори, які відкрили в районі підприємство з виготовлення із відходів бука клеєних плит і столів. Та й те, що мені, бессарабцю, вдалося відновити герб Рахова до його 550-річчя, втішає...

Діяльність Володимира Петровича була на виду. Його молодість, авторитет, знання і вміння кинулись в очі і шведським інвесторам.

— Якщо відпускаєте Закуреного директором підприємства, то ми працюємо, якщо ні — закриваємось і 280 чоловік залишаться без роботи, — заявили власники фірми голові райдержадміністрації.

Закриття загрожувало не тільки безробіттям. Підприємство давало 55 процентів товарної продукції району.

І став Закурений генеральним директором. Підібрав хорошу команду. Досконало вивчив англійську мову. За рахунок фірми набирався мудрості на різних семінарах в Лондоні, Парижі,

Дубліні, Празі, Будапешті, Відні, Берліні, Братиславі, Софії, Амстердамі...

Обновили окремі верстати і на тих же площах за кілька років подвоїли обсяг виробництва. 400 чоловік трудились у три зміни. Середня зарплата складала майже 800 гривень. Спеціалісти отримували 1500–2000 грн. На той час — кінець 90-х років — то були неабиякі гроші. Всім працювалось з легкістю, окрім директора, котрому доводилося маневрувати між колективом, власником та владою, яка вимагала все більше й більше хабарів, податків, спонсорської допомоги. А шведи цього не розуміли. Якби дізнались, що директор дав хабара, то наступного дня він був би звільнений.

— Над кожною фірмою був «дах», в такій державі жили, ви знаєте про це, — зітхає Володимир. — Я не міг мати «даху», бо шведи ніяк цього не могли усвідомити.

Але в нашій країні діяли свої, неписані, закони здирництва. Якщо ти їм не підкорявся, тебе проголошували ворогом. Так сталося із Закуреним. Одні перевірки закінчувалися, а інші починалися. Потім і карну справу відкрили. Обшуки у власній квартирі, опис майна. Тричі Володимир Петрович вигравав арбітражний суд. Врешті справу закрили. Та з владних уст хоч би «пробачте» прозвучало! А скільки затрачено сил та нервів, бо надто тяжко в країні, де панувало беззаконня, чесному доказувати, що ти чесний. У Швеції існує правило: максимум три роки і керівники йдуть по колу. Закуреного ж залишили на другий строк. По його закінченні, звісно, з яких причин, Володимир Петрович подав заяву на звільнення. Не хотіли відпускати. А коли ж і пішли на цей крок, то залишили його ще на рік консультантом з окладом директора. Ось найкращі свідчення про оцінку виробничої діяльності Закуреного. Йому запропонували очолити райдержадміністрацію. Але верхи згадали, що він не член всесильної тоді СДПУ(о) та й не давав, працюючи директором потужного підприємства, стільки спонсорської допомоги, скільки вони хотіли, то

ж район очолила інша людина. А Закурений став спочатку начальником відділу комунального майна, розуміючи, що не місце красить людину. Згодом він — уже заступник голови райради.

...Зустріч наша, яка й лягла в основу цієї розповіді, відбулася п'ять років тому. Збіг час. Нині Володимир Петрович — перший заступник голови Закарпатської обласної ради. Посада надскладна, бо вимагає не лишень високої компетентності, професіоналізму, але й політичної мудрості, вміння йти у фарватері суспільного життя. Боротьба за справжні людські цінності, отже, продовжується!

— Кажуть, справжній мужчина повинен виростити синів, посадити сад, збудувати будинок. Певно, прожиті роки таки минули марно, — згадую враз слова Володимира Петровича. — Правда, є одна прикрість — рідко маю змогу бувати у рідному селі, на могилі матері. Про це сповідаюсь перед могилою тата у Рахові...

...Із Рахова до Ломачинців, і навпаки, стеляться шляхи — терністі і шовкові...

Чернівці — Рахів — Ужгород

Володимир Закурений з Геросм Соціалістичної праці Василем Шорбаном, м. Ужгород, 2007 р.

ХРАНИТЕЛЬ ЗАПОВІДНИХ ЕТАЛОНІВ

П'ятдесятилітній ювілей 28 листопада 2011 р. відсвяткував заступник директора Департаменту заповідної справи Мінприроди України, заслужений природоохоронець України Ігор ІВАНЕНКО.

Блискучий фахівець, менеджер високої планки, проникливий науковець, істинний патріот України, що вболіває за її престиж на міжнародному рівні, високоморальна людина – саме таким зарекомендував себе І.Б. Іваненко під час багатолітньої праці у Міністерстві екології та природних ресурсів України.

Внесок Ігора Борисовича у розбудову національної екомережі, природоохоронної справи – воістину потужний та неоціненний.

Лише в останні роки за його безпосередньої участі підготовлено Укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо розширення мережі національних природних парків», «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів», «Про створення національного природного парку «Нижньодністровський», «Про розширення території Луганського природного заповідника», «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника», проекти Указів щодо створення низки заказників та десяти національних природних парків тощо.

Причетний також до розробки та погодження із зацікавленими міністерствами та організаціями проекту Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року», розробки та внесення змін до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

І.Б. Іваненко активно трудиться над впровадженням в Україні Карпатської конвенції, є членом Керівного комітету Карпатської мережі природоохоронних об'єктів, відповідальним за організацію робіт (National Focal Point), спрямованих на виконання Бернської конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі,

а також робіт (National Focal Point) щодо розвитку Карпатської екомережі на виконання Карпатської конвенції.

Є автором більше 20 наукових та науково-популярних праць, зокрема опублікованих в міжнародних виданнях – Biodiversity Conservation and Protected Areas (The Italian and Ukrainian Legislation, Italy, 2007), Legal Systems for the Management of Protected Areas in Italy and Ukraine (The Experience of the Lazio and Kyiv Region, Italy, 2008) та ін.

Колективи КБЗ та Департаменту заповідної справи Мінприроди України щиро вітають ювіляра з полуднем віку і зичать йому нескінченних життєвських благ, успіхів у реалізації державотворчих планів.

З роси й води!

**Федір ГАМОР,
Григорій ПАРЧУК**

КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ...

19 липня 2011 р. полудень віку зустрів заступник директора Карпатського біосферного заповідника з науково-дослідної та еколого-освітньої роботи Василь ПОКИНЬЧЕРЕДА.

Дитинство і юність пана Василя минули у місті Лева, де вчився в одній із середніх шкіл, у Львівському лісотехнічному інституті, звідки вийшов інженером-технологом. Ще старшокласником побував з екскурсією у Карпатах, зокрема в Угольському заповідному масиві КБЗ та на центральній садибі заповідника в Рахові. Відтоді унікальні природні ландшафти високогір'я йому навіть снилися. Вже працюючи інженером у Львівському лісгоспі, марив Карпатами. А коли випала можливість працевлаштуватися у Карпатському заповіднику, без роздумів погодився на пропозицію друга Левка Захарчишина, який трудився тут науковцем. Було це в лютому 1985 року...

Розпочинав старшим лаборантом наукової лабораторії. Через рік вже був інженером, дещо пізніше – старшим науковим співробітником. Облюбував наукову тематику: життя рукокрилих (кажанів). Пізніше ця тема буде використана для підготовки кандидатської дисертації. З цією метою не раз-не два побу-

ЮВІЛЕЙ

вав у заповідних масивах Угольсько-Широколужанського букового масиву, де розташовані печерні утворення і виявлено місця масового проживання кажанів. По часі став завідувачем відділу екоосвіти. Тут була своя специфіка роботи, пов'язана з необхідністю піднесення рівня екологічних культур та свідомості населення. У заповіднику передбачено стосовно цього комплекс заходів, запроваджено ефективну систему, починаючи від роботи з учнями шкіл, населенням за місцем проживання, до створення бази для такої екоосвіти: відповідних центрів, засобів наочності, випуск друкованої продукції, відеофільмів, проведення лекцій, бесід, різних конференцій тощо. Чимала заслуга В. Покинйчереда в тому, що у КБЗ в 1995 році завершено будівництво унікального Музею екології гір – єдиного такого у високогір'ї Українських Карпат, в установах ПЗФ України взагалі. Саме він розробляв концепцію музею, разом з художниками з Києва реалізував її у споруді, в експозиціях. І сьогодні музей є однією із найвідвідуваніших установ у Рахівському районі Закарпатської області.

3 липня 2007 року пан Василь займає посаду заступника директора з науково-дослідної та еколого-освітньої роботи. Турбот додалося. Адже у підпорядкуванні – п'ять наукових лабораторій та два відділи. Особливо його організаційський талант та менеджерські здібності проявляються, коли доводиться проводити міжнародні науково-практичні конференції з участю України й багатьох країн світу, з якими заповідник активно співпрацює в галузі охорони природи. Їх кількість щорічно збільшується, як і міжнародне визнання КБЗ. У тому, що заповідник тричі нагороджений Європейським дипломом Ради Європи, що його букові праліси входять до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, є конкретний внесок і В. Покинйчереда, який бере участь у розробці майже всіх проектів, що стосуються охорони природи не лише нашого краю, а й Євроregionу. Загалом, науковий доробок Василя Федоровича – понад 100 наукових публікацій у різних виданнях і кілька монографій. Завдяки тому, що добре володіє кількома іноземними мовами, успішно репрезентує заповідник за кордоном, побував у наукових відрядженнях у Німеччині, Швейцарії, Словаччині, Румунії...

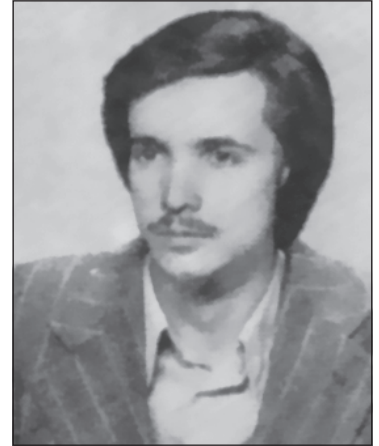
В. Покинйчереда – чудовий сім'янин. Разом з дружиною Вірою виховують сина. До речі, вона теж сумлінно трудиться науковцем в одній з лабораторій заповідника.

Міністерство екології і природних ресурсів України нагородило ювіляра почесною грамотою. А друзі і колеги, пам'ятаючи про козацьке коріння Покинйчереда, вручили пану Василю власноруч виготовлені клейноди і родинний герб.

З роси й води!

**Михайло ПРОЦЬ,
Орися БОРИК,
м. Рахів**

Роман ВАРХОЛ,
член Національної спілки письменників України,
лауреат літературної премії «Світлослов»

ЗОРІ ЛЕМКОВИНИ

Назву твою старовинну
тихо шепочуть уста...
Бачу тебе, Лемковино:
ти, наче мати Христа,
молишся нічно і денно.
Літо на серці чи лід,
свічка і веретено —
повість усіх твоїх літ...
Війни проходять полками,
аж спотикається час.
Курява над шляхами.
І печалі печать.
Знаю: для когось ти досі —
погар старого вина...
Прадітів моїх кості
охороняєш одна.

В тій зачарованій країні
густі ліси, співучі ріки.
Узори ночі темно-сині
хвилюють звіра й чоловіка.

Полями бродять коней тіні,
заснув метелик сонцеокий...
Є тільки тиша на картині.
Гармонія. І лад. І спокій.

... А зацвіте неждано кров'ю
чийогось серця буйний кратер —
його оберне в кущ любов'ю
своєю добрий Пантократор.

В тій зачарованій країні
легенд посіяно без ліку...
Щовечір вільхи і ліщини
ждуть в гості явора-музику.

Там сяють зорі Лемковини
крізь вікову прозору млу

і напувають щохвилини:
Дунай — коня, роса — бджолу.

Там рись у засідці чатує
на солодюшу кров горян.
Лікує бача і чарує.
Пред вовком шию гне баран.

Там граф міняє півстолиці
На скромну квітку синіх гір.
Панянки мечуть блискавиці.
Реве шугай, мов дикий звір.

ПАМ'ЯТІ БАТЬКА

Ти став легендою, старий.
У лемківських зелених горах
твоя душа шукає спокій,
якого тут ти не знайшов.
Суворі збійники сидять
в Пітросі-лісі на поляні,
і кожен думає своє
пред ватри полум'ям багряним.
Ти проминаєш їх, ловець
неупольованого вітру,
що приручив лисицю хитру,
од вовка — одібрав овець
на радість югасам,

на пострах
почварам різним лісовим...
... На моторошний крик сови
ідеш безстрашно,
як на постріл.

Уклін Угорським горам —
номади там кочують,
вітри шалені дують
у золоті флюяри.
А в келих кремінні
медові трунки ллються,
освячені бджолою
із писаного царства.

... У писане те царство
на двох моругих їду
і білою мукою
віншую рід гірський.

Здається мені,
що розкручую прядку.
Дунаєм пливу
у вітцівську Завадку,
каміння збираю,
залізо кую,
на ярмарку в Дуклі
товар продаю...
...лиш буки в чуганях
обабіч стоять,
наче казкові опришки,
не правлячи нич
за горішки, —
іменем
так дорожать.

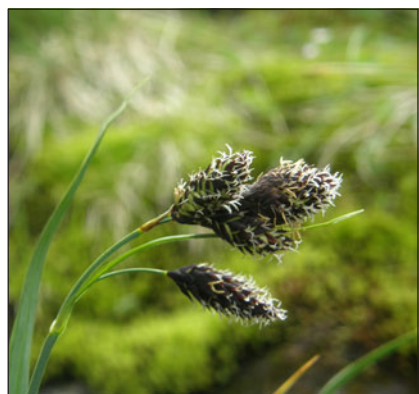
*Червена курочка,
білий когут...*

З народної пісні

Лиш пір'їни плавають у Тисі.
А того кохання вже катма,
що в небесній бавилося висі,
що цвіло, як в полі дикий мак.

Добрим людям скаржилися гуслі.
Тільки людям що до скарг отих?
І загрузли гуслі, наче бусли,
посполитим курям та й на сміх.

Може, сон це, може, жарти панські,
що було кохання — і нема...
Чарівні мелодії горянські
витають сльози крадькома.

*Гей, сама я, сама,
як в стодолі слама;
самічка, єдина,
як в лісі калина.*

З народної пісні

Спалахне солома –
і згорить умить.
А калина, як дівчина,
югаса зчарує
пишною красою...
...Як на захід гуси
в небі попливуть,
як з кичер
вітри зіскочать буйні,
то сватів зустріне
радо ліс;
батько бук
найме гудаків стільки,
що не зрушать коні
з місця віз.

Візник і віз живуть у пісні,
хоч промайнуло стільки літ
на крилах птичих, у лисичих
згубило норах віщий слід.

До Дуклі і до Бардейова
кресали іскри вороні.
Підкова долі загадкова
лежала в озері на дні.

Дзвенять таляри і дукати,
ще й мідний котиться пінязь,
і пес за ним біжить кудлатий...
Регоче час – весільний князь.

Запашної Лемковини
я шукав у снах рахманних.
Верховини і долини
танцювали, наче панни.
Йшов Никифор по Криниці,

Пензель саяв, мов перо,
золоте перо жар-птиці.
А джерельної відро
молодило і п'янило,
як медовий сокорух.
Про дівочі руки білі
на флюярі грав пастух.

ПУЛЬСУЄ ЧАС

I

пульсує час

одна жінка
збирає в поділ
краплі дощу
зі злитками срібла

друга жінка
збирає в поділ
промені сонця
зі злитками золота

потім ділять
усе навпіл

II

на троні
сидить король
а на землі
свинопас

між ними
стоїть собі той
що гуси
в дитинстві пас

III

наказ
і дими застилають
обрій

наказ
і кулі шукають
троянду

наказ
і падають
перші хоробрі

п'яніє екстаз:
«го-о-ол!...»

IV

над бурхливими водами
воли бредуть
як вчора
як позавчора
зі свинопасом король
і той
що в дитинстві пас гуси
пелюстки
померлої троянди
визбирують
і плачуть
як ніколи перед тим

V

одна жінка
садить ліщину

друга жінка
садить калину

увірували у мир

повідідає їм тайну
срібло
повідідає їм тайну
золото
а вони мріють
викохати троянду
а вони мріють
вишпекати дитину

VI

стає навколішки
час
розглядає
губи пошерхлі
розглядає
руки затерплі
ще й дарує
дзеркало королівське
а вони відмовляються
(мовляв у домашнє
глянути ніколи)

пульсує час

Покрова. Дощ. Синичка біля хати.
Падуть горіхи без веління білок.
Гостей чекають татові Карпати,
а їх нема... Святковий понеділок
перетворивсь у будень на очах.
Тепло і холод – наче при мечях –
укотре стали в позу войовничу...

А я – Бояном всіх на учту кличу.

Львівська обл.

МИТЬ, ЗУПИНИСЬ...

Володимир НЬОРБА,
голова Спільки фотохудожників Закарпаття,
м. Ужгород

Спільку фотохудожників Закарпаття, яка впевнено зайняла свою особіну нішу в мистецькому процесі сучасної України, створено два роки тому. Започаткували її творчі особистості, учасники фотопленерів «Шляхами Туряниці» (Перечин, 2004 р.), «Волинь. Європейські орієнтири» (Кременець – Острог – Рівне, 2006 р.), «Чари Карпатського регіону» (Словаччина, 2007 р.), «Серце Європи» (Великий Березний, 2008 р.), «Карпати без кордонів» (Кросно, Польща, 2009 р.), а також фотовиставок «Українські Карпати» (Київ, 2000 р.), «Карпати» (Сніна, Словаччина, 2002 р.), «Перечинщина туристична» (Перечин, 2004 р.), «Міжнародному захисту дітей» (Ужгород, 2007 р.), «Нерозгадані таємниці Спишу» (Ужгород, 2007 р.). Що об'єднує фотохудожників Закарпаття, яку мету вони ставлять перед собою? Найважливішим тут є спільне бажання засобами фотомистецтва возвеличити рідну Срібну Землю, відкрити її справжнє, не осквернене тимчасовим і скороминущим, обличчя. А ще – примножити духовність. Що визначає істинну майстерність фотомитця, формує її високу планку? Безперечно, вміння мислити метафорично, віднаходити неповторний, себто вірний ракурс, а також – читати складну палітру кольорів оточуючого нас довкілля, бути професійним психологом, щоб глибоко заглядати в людську душу. Адже саме вона, в першу чергу, відбивається на людському обличчі... Та хіба тільки це?! Адже фотохудожник – не той, що сліпо копіює красиви, чи людей на їх тлі, а той, що вміє їх взаємопоєднати, доповнити, доосмислити, привідкрити таємницю. Саме такими, на моє тверде переконання, і є члени нашої Спільки, яка нині об'єднує двадцятьох зрілих майстрів фотооб'єктива... Заслужене визнання принесли їй напружена творча праця, участь у міжнародних пленерах останніх років, зокрема: «Залізниця» (В. Медзев, Словаччина, 2010 р.), «7.ІНТЕРФОТОПленер Ліптов 2011» (Словаччина, 2011 р.), X міжнародному пленері Регіонального центру культур пограниччя (Кросно, Польща, 2011 р.), фотовиставках «Відкриті дороги» (Ужгород, 2010 р.), «Дерев'яні храми Закарпаття – мистецтво у чарах краю» (Ужгород, 2010 р.), «Закарпаття» (Свалява, 2010 р.), «Мистецтво у чарах краю» (Хуст, 2011 р.), «Краса нашого краю» (Ужгород, 2011 р.), «Мальовнича Україна» (Рієка, Хорватія, 2011 р.) та ін. Щойно завершився зорганізований і проведений нами у Міжгірському районі Закарпатської області «КарпатФотопленер – 2011» за участі фотомитців чотирьох карпатських країн. Ми щиро вдячні всім, хто допомагав нам у становленні і не байдужий до наших творчих планів зараз. Першим благодійником й однодумцем у цьому ряду – управління культури Закарпатської облдержадміністрації. Попереду – нові виставки, пленери, пошук нових тем, щоденна напориста праця, квінтесенцією якої – зупинена на світлині, оспівана геніальним Гете мить...

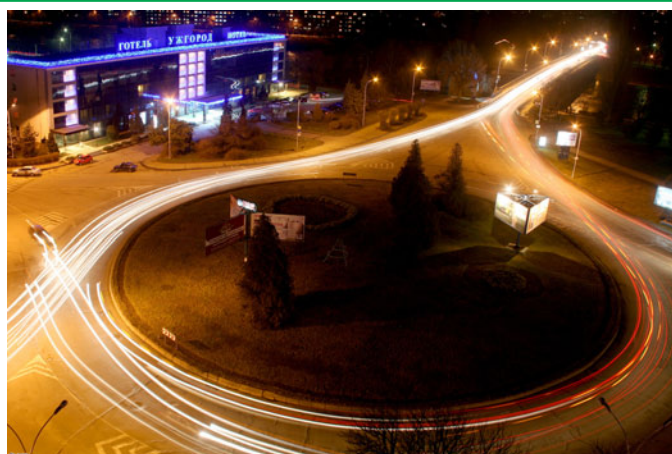
ВІД РЕДАКЦІЇ: на першій і третій кольорових вкладках № 1-2 журналу «Зелені Карпати» за 2011 р. опубліковано творчі роботи фотохудожників Закарпаття Володимира НЬОРБИ, Ярослава МАКАРА, Олександра ОСІЙСЬКОГО, Андрія СВІТЛИНЦЯ та Василя ФІЦКОЛИНЦЯ.

Володимир НЬОРБА. Вікно у світ

Володимир НЬОРБА. Райські яблучка

Ярослав МАКАР. Коловорот

МИТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

ЮРІЙ ГЕРЦ, ПОКРОВИТЕЛЬ ВЕРХОВИНИ...

Про народного художника України, лауреата Шевченківської премії Ю.Д. Герца написано чимало: професійними мистецтвознавцями, а також письменниками, журналістами. Серед останніх – й автор цих рядків. І не випадково. Адже пан Юрій, – кажу, немов на духу, – найулюбленіший мій закарпатський художник, до творчості якого, наблюдавши лабіринтами вітчизняної, ба навіть світової «штуки», раз у раз вертаю, наче на світло, що спалахує звіддалік...

...Поетом малярства назвав Ю. Герца, споглядаючи його дивовижні полотна, відомий український письменник, косівський гуцул за походженням і мій добрий побратим Василь Герасим'юк. І я до пронизливих дрижаків у тілі, наче після купелі у гірській ріці, розумію Василю метافору. Ми стоїмо, розгублено-схвилювані, перед панорамою Герцового верховинського світу, наче перед власним дитинством, де все ще справжнє і непідробне: топирці і ліжники, постолі і кептарики, парубочька крисаня і згарди-обереги на точеній дівочій шії. Струменить над карпатськими верхами солодке, наче вранішні сни, синьо-рожеве повітря; спалахують голубим сріблом вежі-турні патріархальної церквочки, всіма кольорами веселки сяє різдвяна зірка. І навіть там, де простір замкнений, під почорнілими, з орнаментикою солярних знаків,

сволоками сільської хати, квітують ореоли божественного світла...

У такій же світлоносній, опоетизованій по часі власноруч на полотні хижці, в селі Лохово Мукачівського району на Закарпатті народився 27 лютого 1931 року майбутній маєстро. Він був третім у семидітній родині, і тим, що навіть поріднився з малярством, завдячує старшому брату Михайлові, який привіз йому з Мукачева, де вчився в «руській» гімназії, неоціненний дарунок – водяні фарби. З тих пір мистецьке осягнення довколишнього світу для Ю. Герца – над усе... У 1947 р. він стане щасливим студентом новоствореного Ужгородського училища декоративно-прикладного мистецтва. Щасливим удвічі, бо за навчителів там були легендарні зачинателі закарпатської школи живопису: Йосип Бокшай, Адальберт Ерделі, Федір Манайло... Живі класики, наскрізь просякнуті духом творчої свободи, нещодавні завсідники салонів Парижа, Будапешта, Мюнхена, Праги. Білий, незвичний для повоєнного часу, костюм Ерделі, незмінний галстук-метелик Бокшай, елегантний капелюх Манайла – все це тільки ознаки зовнішньої аристократичності наставників. Духовний аристократизм, почерпнутий з первородних глибин рідної землі, – ось що було для них визначальним...

Юрій, як і кожен з його співбратів по альма-матер, намагається пристрасно розгадати творчі секрети скупих на похвалу, але неймовірно доброзичливих навчителів. Бо не можна, збагне по короткому часу, сліпо копіювати чужий досвід. Потрібно прокласти крізь нетрі проб і хвищу сумнівів власну обнадійливу стежину... У виснажливих пошуках неповторності, ніким не зайнятої мистецької ніші проміне не рік і не два. Перші його самостійні роботи – данина реалізму – подобалися багатьом, але не вони визначали його внутрішню суть. По закінченні художнього училища (1955 р.) та строкової служби молодий художник облюбовує працю у Хусті, колишній столиці Карпатської України (1939 р.), держави, що ознаменувала розвій українського духу і впала

Неділя на Верховині. Полотно, темпера, 2006 р.;
Різдвяний мотив. Полотно, темпера, 2008 р.;
Верховинське весілля. Полотно, темпера, 2005 р.;
У замку. Полотно, темпера, 2009 р.

**Продовження творчого вернісажу
Юрія ГЕРЦА
див. на 3-4 стор. обкладинки**

жертвою у нерівній боротьбі з угорськими фашистами. А ще Хуст – брама у барвистий, закритий для стороннього, себто соцреалізмівського, ока, світ. Зате вона широко відчинена для тих, кому під силу опанувати кольори первозданної краси Верховини...

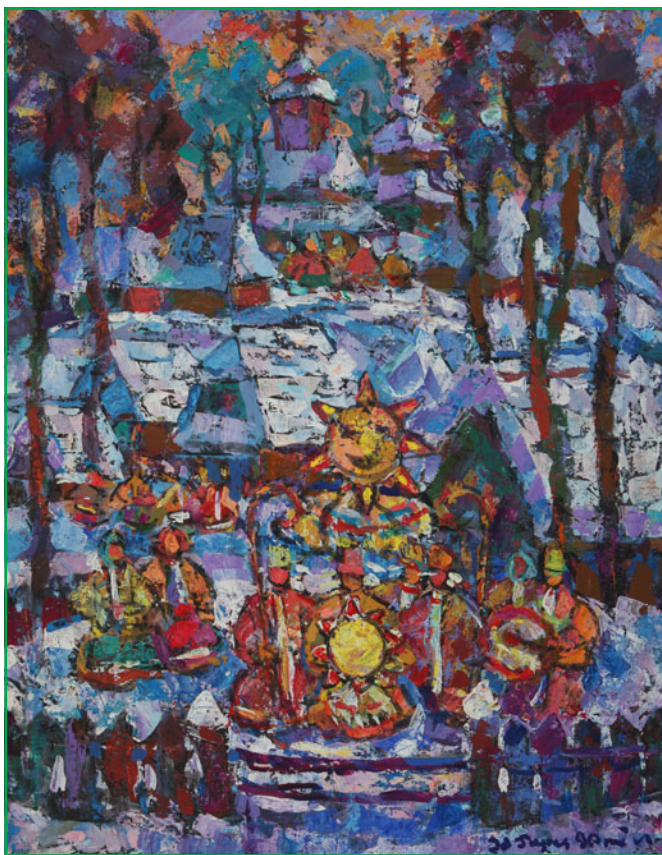
Містечко з руїнами середньовічного замку, що наче застигло на перехресті минувшини і сучасності, стало справжньою творчою лабораторією для молодого художника. Тут, натхненний ще побутуючими народними традиціями і звичаями, він робить свої перші знахідки у кольорі, композиції, сюжетних ходах. Тут знаходить власний почерк, стиль, який, закріплюють колеги, неможливо підробити. Відтак рідними стали інші міста: Мукачево, Ужгород. Та досі пам'ятає, як знаменитий Манайло, побачивши на одній з виставок його роботу, безапеляційно прорік: «Юрку, ти не даремно жив двадцять років на Верховині... Ти збагнув її душу!» Було й таке: Антон Кашшай, колишній очільник крайової організації Спілки художників СРСР, повернувшись з творчого відрядження по Італії, назвав Ю. Герца «першим закарпатським абстракціоністом»... І справді, що є визначальним для творчої манери одного з найтитулованіших нині закарпатських маестро? Мистецтвознавці часто-густо порівнюють його фантазмагоричні роботи з вітражами або смальтовими мозаїками, розповідають про щедre використання принципів декоративності і декларативності народного мистецтва, досліджують колористику палітри, закріплюючи інтенсивно домінуючі кольори. Зелений, червоний, жовтий, синій... Наче на народній скляній іконі, де зворушливо посміхається Богородиця-Покрова, де влучно поціляє списом Юрій-Змієборець на здібленому білому коні...

Колись Юрія Герца, в пору його перших грандіозних успіхів, недоброзичливі-здріслики намагалися вдягнути в сірі традиціоналістські шати. Рятували і добрі люди (славнозвісна Т. Яблонська зі своїм присудом: «Я мало зустрічала художників, які так глибоко розуміють колір!...»), й вражаючи особистісні риси маестро: небажання чи невміння скорятися житейській кон'юктурі, особлива вираженість, толерантність характеру. Неперевершеним філософом, отже, він є не тільки у власній творчості, але й у повсякденному житті!

«Соловей, що невтомно співає одну й ту ж прекрасну пісню...» – ще одна з характеристик творчості нашого маестро, підслухана мною на урочистостях з нагоди його 80-ліття. Але тематичне одноманіття – це аж ніяк не про Юрія Герца з його містичною Верховиною, що калейдоскопічно повторюється на полотні в найрізноманітніших іпостасях, утверджуючи себе у гармонійній цілісності. І можливо, наша вітцівщина тим, що досі живе, завдячує саме Герцу, якому, наче Святому Юрію, покровителю Карпат, самотужки вдалося (хай не списом, – пензлем) побороти страшного змія: деформації та глобалізаційні заміри останніх десятиліть...

...Поет у малярстві, рівний своїм великим навчителям, вписаний у «Світову художню енциклопедію»... Творець божественного світла, що омиває душу...

**Василь КУХТА,
м. Ужгород**

ПРОБЛЕМА... НА ПОРОЖНЬОМУ МІСЦІ

Громадськість Закарпаття, як і всієї України загалом, здивована зверненням депутатів Рахівської районної ради до Президента України, прийнятим на VI сесії VI скликання від 19.08.2011 р. У ньому, зокрема, йдеться про буцїмто непоправну шкоду, якої зазнають місцеві мешканці, органи влади від розширення території Карпатського біосферного заповідника. Порушуться питання про скасування відповідного Указу Президента.

На адресу дирекції Карпатського біосферного заповідника, як і до органів місцевої влади, керівників підприємств лісової галузі, за рахунок яких розширюється територія КБЗ, надійшли відповіді стосовно звернення невдоволених депутатів райради – від Адміністрації Президента України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Закарпатської облдержадміністрації.

Пропонуємо читачам журналу «Зелені Карпати» ознайомитися з документами, які демонструють глибоке розуміння виниклої, так би мовити, на порожньому місці проблеми, наголошують на значущості природоохорони, відповідної справи. Щиро сподіваємося, що врешті-решт припиниться безпідставне і незаконне блокування розширення території КБЗ, а місцеві держпосадовці почнуть, як і належить їм за службовими приписами, ретельно виконувати відповідні Укази Президента України.

Микола РИБАК,
перший заступник директора –
головний природознавець
Карпатського біосферного заповідника

АДМІНІСТРАЦІЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

30.11.2011 р. № 03-01/3534

Закарпатська обласна
державна адміністрація

Указом Президента України від 14 січня 2010 року № 25 «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» Кабінету Міністрів України доручено, зокрема, забезпечити вирішення питання стосовно вилучення і надання у постійне користування заповіднику 7508,8 га землі.

Згідно з наданою інформацією Міністерства екології та природних ресурсів України проведена Рахівською районною державною адміністрацією робота в громадах не дала позитивного результату для отримання нотаріально засвідчених згод землекористувачів на вилучення земельних ділянок.

Просимо вжити додаткових заходів для реалізації у повному обсязі згаданого Указу та поінформувати Адміністрацію Президента України до 20 грудня 2011 року.

Перший заступник Глави
Адміністрації Президента України

І. АКИМОВА

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ

24.11.2011 № 23089/09/10-П

Рахівська районна рада
Закарпатської області

Щодо розширення території
Карпатського біосферного заповідника

Міністерство екології та природних ресурсів на доручення Кабінету Міністрів України від 11.11.2011 № 12709/0/2-11 розглянуло звернення Рахівської районної ради Закарпатської області від 03.11.2011 № 02-49/204-42 та інформує.

Указ Президента України від 14 січня 2010 року № 25/2010 «Про розширення території Карпатського біосферного за-

РЕЗОНАНС

РОЗШИРЕННЯ КБЗ – СПРАВА ДЕРЖАВНОЇ ВАГИ, А НЕ ЧИЯСЬ ПРИМХА

повідника» підготовлено на виконання Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» (додаток 7: розширення території заповідника у 2002-2004 рр. на 10 тис. га), Указу Президента України від 01.12.2008 № 11299 «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів» з урахуванням Указу Президента України від 10.07.2008 № 633 «Про впорядкування території гори Говерла та встановлення пам'ятного знака на її вершині» у частині віднесення всієї території гори Говерла до природно-заповідного фонду (п. 4), згідно з вимогами Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та розпорядження голови Закарпатської облдержадміністрації від 19.11.2009 № 596 «Про розширення Карпатського біосферного заповідника».

Метою зазначеного Указу Президента України є стабілізація екологічної ситуації у верхів'ях басейну річки Тиси, збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, розвитку екотуризму та підтримки традиційного господарювання у високогір'ї Українських Карпат.

Цим Указом розширено територію Карпатського біосферного заповідника на 4405,8 гектара за рахунок земель Рахівського району Закарпатської області з наданням їх у постійне користування біосферному заповіднику, а також доручено надати біосферному заповіднику в постійне користування 3103 гектарів земель, які були раніше включені до його складу без вилучення у землекористувачів.

На засіданні Уряду 28.03.2011 схвалено План організації підготовки проектів актів та здійснення інших заходів, необхідних для забезпечення реалізації Указу Президента України від 14 січня 2010 року № 25/2010 «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника».

Мінприроди України 26.07.2011 затверджено Акт приймання-передачі територій під охорону та проведення першочергових природоохоронних заходів Карпатському біосферному заповіднику від 1 липня 2011 року, що підписаний землекористувачами (директорами ДП «Великобичківське лісомисливське господарство», ДП «Рахівське лісове дослідне господарство», ДП «Ясінянське лісомисливське господарство») та керівництвом Рахівської райдержадміністрації, територіальних органів Держлісагентства та Держземагентства.

Відповідно до Указу Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» внесено зміни до Положення про Карпатський біосферний заповідник та збільшено штатну чисельність біосферного заповідника на 45 одиниць.

На наданій відповідно до зазначеного Указу Президента України території Карпатського біосферного заповідника виконуються за кошти Державного фонду охорони навколишнього природного середовища КПКВК 2401270 «Комплексна реалізація державної екологічної політики, здійснення природоохоронних заходів» у 2011 році роботи із розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельних ділянок в постійне користування Карпатського біосферного заповідника, закріплення їх межовими знаками та отримання державного акту на право постійного користуван-

ня земельними ділянками та роботи із встановлення в натурі (на місцевості) меж земельних ділянок, що входять до складу Карпатського біосферного заповідника без вилучення, оформлення їх відповідними знаками та інформаційними матеріалами, нанесення меж цих територій на відповідні планово-картографічні матеріали.

Територія, надана у постійне користування біосферного заповідника, вкрита здебільшого пралісами, характеризується різноманітними ландшафтами, специфічною і багатю флорою та фауною з наявністю рідкісних, реліктових та ендемічних видів. У рослинному покриві території відмічено близько 870 видів судинних рослин, з яких 66 видів занесено до Червоної книги України та 9 – до Європейського Червоного списку; також зростають 18 рідкісних угруповань, занесених до Зеленої книги України. Тваринний світ представлений близько 15 тисячами видів, серед яких 32 види занесено до Червоної книги України та 5 – до Європейського Червоного списку.

Землі, що передаються біосферному заповіднику, належать до державної власності та розміщені за межами населених пунктів. Тому, відповідно до Перехідних положень Земельного кодексу України, повноваження із розпорядження ними не входить до компетенції органів місцевого самоврядування. Більше того, передача цих земель у 2004 році була погоджена з усіма сільськими радами та Рахівською районною радою.

При підготовці матеріалів проекту розширення території Карпатського біосферного заповідника були враховані побажання місцевих органів влади і самоврядування щодо невиключення до складу заповідника окремих ділянок експлуатаційних лісів та полонин у районі гори Говерла, хоча Указ Президента України від 10.07.2008 № 633 «Про впорядкування території гори Говерла та встановлення пам'ятного знака на її вершині» вимагав заповідання всієї гори Говерла, а суцільна вирубка лісів під Говерлою принесла тимчасове задоволення потреб окремих громадян і погіршила екологічні проблеми (знищення зрілих екосистем та біорізноманіття, зниження водозатримуючої функції лісу, погіршення естетичності краєвидів тощо).

Звернення Рахівської районної ради від 19 серпня 2011 року щодо скасування Указу Президента України «Про розширення Карпатського біосферного заповідника» викликало обурення громадськості України та відповідні подання до Президента України (листи Національного екологічного центру України №125-1/5852 від 26.08.2011 та Екологічної групи «Печеніги» від 29.08.2011).

Слід зазначити, що лісові ділянки, надані у постійне користування біосферному заповіднику відповідно до зазначеного Указу Президента України, включені до складу трансграничного українсько-словацького об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Крім того, територія Карпатського біосферного заповідника знаходиться під заступництвом Ради Європи і її розширення проведено на вимогу Комітету Міністрів Ради Європи (Резолюція ResDIP(2002)7, прийнята 11 вересня 2002 року на 807 засіданні заступників Міністрів).

Разом з тим, викладена у листі позиція Рахівської райради не суперечить позиції Мінприроди, яка визначена зазначеним Указом Президента України, а саме щодо: сталого використання природних ресурсів, традиційного використання лісів, пасовищ та полонин, розвитку туризму, рекреаційної та еколого-освітньої діяльності. Але лише в рамках Карпатського біосферного заповідника у співпраці з місцевою владою та населенням вона може повною мірою реалізуватися.

У своєму листі Рахівська райрада підтвердила, що процес розширення території біосферного заповідника розпочався ще в 2003 році і дійсно пройшов усі стадії погодження.

Зважаючи на вищевикладене, Мінприроди України категорично не погоджується з пропозицією Рахівської райради щодо скасування Указу Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника», оскільки ця пропозиція суперечить зазначеним позиціям

райради щодо розвитку краю і призведе до: знищення лісів, незаконної приватизації земельних ділянок, хаотичної економічної діяльності, що зруйнує природне середовище Карпат.

На території Карпатського біосферного заповідника місцеве населення і надалі буде мати доступ до традиційного збалансованого природокористування, використання лісових ресурсів, пасовищ та полонин, розвитку туризму, рекреаційної та еколого-освітньої діяльності.

Просимо співпрацювати з адміністрацією Карпатського біосферного заповідника з метою збереження чарівної природи Карпат та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку краю.

Заступник Міністра –
керівник апарату

Д.Д. МОРМУЛЬ

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

Від 22.11.11 № 6162/0603

Закарпатське обласне управління
лісового та мисливського господарства

ДП «Рахівське лісове
дослідне господарство»

ДП «Великобичківське
лісомисливське господарство»

ДП «Ясінянське
лісомисливське господарство»

До обласної державної адміністрації звернулося Міністерство екології та природних ресурсів України від 11.11.2011 № 22077/09/10-11 щодо сприяння у вирішенні питань відведення земельних ділянок для розширення Карпатського біосферного заповідника.

Указом Президента України від 14.01.2010 № 25/2010 «Про розширення Карпатського біосферного заповідника» погоджено в установленому порядку включення 7508,8 гектара земель державної власності до території заповідника.

Із загальної площі, яка включена у територію Карпатського біосферного заповідника, земельні ділянки площею 7371,8 гектара є землями, які перебувають у постійному користуванні державних лісгосподарських підприємств, а саме ДП «Рахівське лісове дослідне господарство», ДП «Великобичківське лісомисливське господарство», ДП «Ясінянське лісомисливське господарство».

У 2011 році Міністерству екології та природних ресурсів України виділено кошти з Державного фонду охорони навколишнього природного середовища для реалізації заходів, передбачених Планом організації підготовки проектів актів та здійснення інших заходів, необхідних для забезпечення Указу Президента України від 14.01.2010 № 25/2010 «Про розширення Карпатського біосферного заповідника», схваленим на засіданні Уряду (протокол № 23 від 28.03.2011).

Для оформлення правовстановлюючих документів на землю, Карпатському біосферному заповіднику необхідна згода землекористувачів на вилучення земельних ділянок, посвідчена нотаріально, як це передбачено частиною 2 статті 123 Земельного кодексу України.

У зв'язку із зазначеним, просимо Вашого сприяння у вирішенні питання вилучення земельних ділянок відповідно до чинного законодавства.

Заступник голови
державної адміністрації

В. ПРИХОДЬКО

ЗМІСТ

Стор.

БУРКИНСЬКИЙ Б., ГОЛУБЕЦЬ М., ДАНИЛИШИН Б., КУХАР В., РУДЕНКО Л., ШАПАР А., ЧЕРІНЬКО П. Україна на шляху до сталого розвитку	2
ІБШ П'єр. Діаманти корони КБЗ, або Орієнтир у природоохоронній справі Європи	4
Дрезденська декларація про біосферні заповідники та зміни клімату	6
ГАМОР Ф. Біосферні резервати і сталий розвиток Карпат	8
Екосвіт у подіях	
Нові об'єкти ПЗФ	11
Україна братиме участь у вирішенні основних питань ГЕФ	11
Конференція п'яти міністрів довкілля країн басейну р. Тиси в Ужгороді	11
КАЛЬБА І. «Довкілля для України»	12
БОЙЧУК В. Пригоди пет-пляшки, або Досвід Чехії в Україні	12
БУНДЗЯК В. Зустріч на острові Вільм	13
БОЙЧУК В. Єднання сердець, єднання культур...	13
ПОКИНЬЧЕРЕДА В. Візит студентів з Німеччини	14
Третя нарада Конференції Сторін Карпатської конвенції	14
БОЙЧУК В. «Екологічний Давос» у Центрі Європи»	15
Звернення учасників «круглого столу» «Екологічний Давос» у Центрі Європи до Президента України Віктора Януковича, Кабінету Міністрів України, регіональних і місцевих органів влади	15
БЕРКЕЛА Ю. Всесвітньої спадщини побишало	16
Допомога від уряду Федеративної Республіки Німеччини	17
ГУБКО В. Для збереження букових пралісів	17
Новосілля під Говерлою	18
Нові об'єкти природно-заповідного фонду	18
Новий червоний список видів тварин Закарпатської області	18
ГОГОЛЬ З. Дні європейської спадщини	18
Сьоме Європейське зібрання країн-учасниць Рамсарської конвенції	19
Нова хвиля інтеграції	19
ГУБКО В. Міжнародній мережі букових лісів бути!	19
ГУБКО В. П'ята українсько-словацько-німецька робоча зустріч	20
ГУБКО В. Сертифікат вручено	20
ГАМОР Ф. Семінар в Іспанії	21
ГАМОР Ф. Прийом у Будапешті	21
ПОКИНЬЧЕРЕДА В., ГАМОР Ф. Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини – об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	22
ГЕТЬМАН В. Українська модель національного парку	24
ГАМОР Ф. Карпатський біосферний заповідник: на крок попереду в упередженні глобалізаційних викликів	27
ГОРЬ К. Естетична цінність природної спадщини України як фактор заповідання	28
ЯВОРСЬКИЙ А. На сторожі величі і краси Карпат	32
РІДУШ Б. Карст і печери в національному парку «Подільські Товтри»	33
СТОЙКО С. Екологічна безпека Українських Карпат у контексті сталого розвитку	38
УСТИМЕНКО П., ДУБИНА Д., ГАМОР Ф. Ключові території екомережі у верхів'ях долини Тиси	41
КОРЖИК В. Долинно-річкові коридори національної екомережі на прикладі Чернівецької області	50
ЛУКША О. Науково-пізнавальний туризм ноосфери у Карпатах	54
ГЕТЬМАН В. Компроміс між природою і людиною	56
БРЕЗДЕНЬ Н. Перспективи розвитку рекреаційних систем у Буковинських Карпатах	60
ПРИХОДЬКО М. Антропогенні зміни та оптимізація ландшафтів Прикарпаття	64
НЕСТЕРУК М. Стан рідкісних і зникаючих судинних рослин на території Говерляньського заповідного лісництва	69
НЕСТЕРУК Ю. Про потребу створення «Регіональної червоної книги Чорногорі. Судинні рослини»	75
ДОВГАНІЧ Я. Други... чи вороги? (великі хижі ссавці в Карпатах)	76
ПРОЦЬ М. Миттєвості непростоти служби	79
ТИСІВ К. «Перло дорогоцінне (1747 р.), або Відроджена Колочава»	81
АРЖЕВІТІН С. Село-музей Колочава	84
КУХТА В. «Гори – у стані облоги...»	86
НАГІРНЯК І. Шляхи терністі і шовкові...	90
ГАМОР Ф., ПАРЧУК Г. Хранитель заповідних еталонів	94
ПРОЦЬ М., БОРИК О. Козацькому роду нема переводу...	94
ВАРХОЛ Р. Зорі Лемковини	95
НЬОРБА В. Мить, зупинись...	97
КУХТА В. Юрій Герц, покровитель Верховини...	98
РИБАК М. Розширення КБЗ – справа державної ваги, а не чиясь примха (проблема... на порожньому місці)	100

CONTENTS

P.

BURKYNKYI B., HOLUBETS M., DANYLYSHYN B., KUKHAR V., RUDEKNO L., SHAPAR A., CHERINKO P. Ukraine on its way to sustainable development	2
<i>The aim of the Concept of Sustainable Development of Ukraine, elaborated by the National Academy of Sciences, is to form special mechanisms for the society, which would secure a high life quality for the present and future generations through a balanced social-economic, ecological and spiritual development and providing possibilities for restoration of the natural environment, the rational use of the economical, nature resource and innovative potential of the country, and also to support human health and their ecological and social safety. The Concept clearly outlines the ecological-resource, economical and social components of sustainable development, and also regional and municipal politics of sustainable development and basic directions of international cooperation.</i>	
Pierre IBISCH. Diamonds of CBR crown – Reference model for European conservationists	4
<i>The Professor of the Eberswalde University for Sustainable Development (Germany) Dr. Pierre Ibsch tells to the readers of the Zeleni Karpaty magazine about the life way and scientific career of the Doctor of Biology, Professor, Academician of the Ukrainian Ecological Academy of Sciences, Director of the Carpathians Biosphere Reserve Fedir Hamor. In the column "Academician Hamor is 60" you can also find greetings to Prof. Hamor from the President of Ukraine Victor Yanukovich, and also a report about celebration of the jubilee at CBR.</i>	
Dresden Declaration about Biosphere Reserve and Climate Change	6
HAMOR F. Biosphere reserves and sustainable development in the Carpathians	8
<i>According to the Resolution of the UNESCO General Conference in Seville and the Madrid Action Plan for Biosphere Reserves the World BR network should serve as training grounds for sustainable development under different conditions, as it is stated by Prof. Fedir Hamor, Director of CBR, in his article. The author shares his experience of cooperation in the field of the Ukrainian-Slovak-German UNESCO World Heritage Property conservation – The Beech Primeval Forests of the Carpathians and the Ancient Forests of Germany. Prof. Hamor Also tells about the Integrated Management System elaborated for the Property, and in particular – about establishment of the International Research and Capacity Building Center for beech primeval forests and sustainable development</i>	
Events in the World of Ecology	
New protected areas	11
<i>There are around 450 protected areas and other sites of the Nature Protected Fund of Ukraine in Transcarpathian region with the total surface 172100 ha. Very soon this figure will be enlarged up to 2 000 ha: there are scientific justifications for the Oprekyi and Lysa Hora local reserves, protected landscape "Upper Tysa Floodplain", natural monuments: "Chernenyi Kamin", "Dovhorunia Mine", forest reserve "Topolyna" etc.</i>	
Ukraine will participate in solving crucial GEF issues	11
<i>The Global Ecological Foundation is ready to give 40 000 000 of US dollars for the Ukrainian conservation projects.</i>	
Conference of five Environment Ministers of the Tysa basin countries in Uzhgorod	11
<i>Delegations from Romania, Serbia, Slovak Republic, Hungary, Ukraine and the European Commission, and also representatives of the international conservation organizations got together on April 11, 2011 in Uzhgorod with the aim to agree further actions in the sphere of environmental protection and sustainable management in the Tysa river basin, which is a shared natural heritage and bounds on them a special responsibility.</i>	
KALBA I. "Environment for Ukraine"	12
<i>This is the way the International Ecological Forum was called. The event was held in Kyiv on April 19-21, 2011 with the aim to strengthen partnership of state power and local authorities, scientists, education establishments, businesses, and NGOs to improve the state of natural environment in Ukraine, to create economical and ecological conditions for the sustainable development of the country and so on. CBR was one of the most active participants of the forum.</i>	
BOICHUK V. Adventures of a plastic bottle – Experience of Czech Republic in Ukraine	12
<i>On April 22, 2011 in the CBR ecoeducation center "Centre of Europe" (Dilove village) an exhibition of works by a Czech artist Veronika Richterova was held. It was organized by the General Consulate in Lviv, CBR, Rakhiv District Administration and Rakhiv District Council. The exhibition was dedicated to one of the most crucial ecological problems of today – use and recycling of plastic bottles.</i>	
BUNDZIAK V. Meeting on the Vilm island	13
<i>On April 28-30, 2011 on the Vilm island (Germany) there was held a workshop within the international project "Sustainable management of the territories adjacent to the Beech Primeval Forests of the Carpathians, SK-UA". The event was dedicated to the development of the information and ecoeducation infrastructure, which has to support conservation activities for the beech forests. CBR team participated in this workshop and actively contributed to it.</i>	
BOICHUK V. Union of hearts, union of cultures ...	13
<i>On May 21, 2011 a round table meeting took place at Vasyli Shorban's guesthouse in the geographical center of Europe. It was organized by the Rakhiv Townhall and CBR within the frameworks of the Day of Rakhiv and the Day of Europe celebrations. The topics of the event were the issues of transboundary cooperation and European integration. There participated the Transcarpathian regional and Rakhiv district authorities, representatives of Rakhiv Town Hall, conservationists, businesses, NGOs, delegations from twin-cities such as Svidnik (Slovakia), Budapest 5th district (Hungary), Viseu-de-Sus (Romania), mayors of villages within CBR scope and other activists.</i>	
POKYNCHEREDA V. German students excursion	14
<i>A group of German students for the Eberswalde University for Sustainable Development, who had their field expedition to the Ukrainian Carpathians in May 2011 based at CBR, also participated in a workshop where they discussed some ecological and social-economic aspects of transformations in the Ukrainian society in post-Soviet period. The workshop was dedicated to the International Day of Environment.</i>	
Third Conference of Parties of the Carpathian Convention	14
<i>The 3rd Conference of Parties of the Carpathian Convention was held in Bratislava, Slovakia, on May 25-27. There was given an analysis of its implementation and regulations for 2008-2011.</i>	
BOICHUK V. "Ecological Davos" in the Center of Europe"	15
<i>Around table meeting was held on June 15-16, 2011 within the frameworks of the Days of the National News Paper "Voice of Ukraine" (published by the Ukrainian parliament) in the Geographical Center of Europe. It was called "The Ecological Davos in the Center of Europe". There participated representatives of the Voice of Ukraine, CBR, local authorities, communities, scientific institutions, other protected areas etc.</i>	
Appeal of participants of the round table meeting "The Ecological Davos" in the Center of Europe" to the President of Ukraine Victor Yanukovich, the Cabinet of Ministers of Ukraine, regional and local authorities	15
<i>The land in the geographical center of Europe, as it is stated in the document, possesses a huge natural and economical, and tourism-recreation potential, and also a unique cultural and historical heritage. Though, as a result of a stressful economical development in former decades we can see here some</i>	

negative tendencies in the development of the social infrastructure, numerous catastrophic floods have affected the region, a traditional alpine farming practice is rapidly declining. People suffer from a high unemployment rate, social poverty, bad welfare of mountain dwellers... The participants of the round table meeting touch upon an issue as for the Law of Ukraine "About the special ecological and economical zone Rakhiv" and preparation of a special program for development and maintenance of Rakhiv as a town in the geographical center of Europe, starting a special train line "Kyiv-Rakhiv", support of establishment of the International Research and Capacity Building Center in Kvasy village, CBR.	
BERKELA Y. World Heritage properties increase	16
On June 19-21, 2011 in Paris the 35 th meeting of the UNESCO World Heritage Committee was held. There was adopted a decision to list 25 new Properties, including the extension of the existing Ukrainian-Slovak Property "Primeval beech forests of the Carpathians" by means of 5 German component parts (e.g. "The ancient beech forests of Germany").	
Support given by the German federal government	17
The Ministry of Ecology and Nature Resources of Ukraine received cargo from Germany, containing 95 computers for newly-established protected areas.	
GUBKO V. For the sake of primeval beech forests conservation	17
An international workshop was held on July 5-7, 2011 in the Speleocenter of Solovyno (Transcarpathia) dedicated to the Integrated Management System of the UNESCO World Heritage Property "Beech Primeval Forests of the Carpathians".	
Housewarming at Hoverla piedmont	18
On July 7, 2011 the Carpathian Biosphere conducted an official opening ceremony for the tourism information center "The Carpathian Highland" in the Sidlovyna area under Hoverla mountain.	
New protected areas of Ukraine	18
Scientific justifications for a forest reserve "Topolyna" (Svaliava district), an entomologic reserve "Zhorzhyna" (Mukachevo district), botanic natural monument "Masaryk's ash-tree" (Uzhgorod).	
New red list of animal species of Transcarpathian region	18
A revised and completed Red List of animal species is being prepared for Transcarpathian region (totally 149 species).	
GOGOL Z. Days of European heritage	18
September 24-25, 2011 within the frameworks of the Days of European Heritage there were held numerous events based on the network of ecoeducation centers of the Carpathian Biosphere Reserve. Their aim was to promote the idea of nature conservation and protection of the beech primeval forests as a valuable natural heritage.	
7 th European Conference of Parties of the Ramsar Convention	19
On September 27-30, 2011 in Trnava (Slovak Republic) there was held a discussion of the Ramsar Convention implementation results and the Strategic Development Plan of wetlands for 2009-2011 in Europe, and in Ukraine in particular.	
New wave of integration	19
An annual international conference of the EUROPAK Federation in Bad-Urach, Germany – "Quality of management – Benefits for men and nature".	
GUBKO V. Beech forest network will be implemented!	19
An International workshop "Beech Forests – Joint Natural Heritage of Europe (2) – The Potential for a finite serial transnational nomination of primeval and ancient Beech Forests of Europe to the World Heritage List" was held on October 10-14, 2011 on the Vilm Island (Germany) at the International Academy for Nature Conservation. There participated scientists from Ukraine, Slovakia, Germany, Austria, Slovenia, Bulgaria, Romania, France, Italy, Spain, Greece, Great Britain.	
GUBKO V. 5 th Ukrainian-Slovak-German work meeting	20
The fifth trilateral Ukrainian-Slovak-German work meeting was held on October 14-15, 2011 p. The Memorandum of Understanding was discussed and the Action Plan for 2012 was adopted at this meeting.	
GUBKO V. Inauguration with the certificate	20
The five German component parts of "The ancient beech forests of Germany" were awarded with the UNESCO World Heritage certificate on October 15, 2011, the ceremony was held at the Federal Ministry for Environment and Nuclear Safety of Germany. Today they make up one shared natural heritage property together with the existing UA-SK property - "The primeval beech forests of the Carpathians and the ancient beech forests of Germany". The delegation of the Carpathian BR with its head Prof. Fedir Hamor was also invited for this event.	
GAMOR F. Workshop in Spain	21
On November 21-25, 2011 participants from Germany, Greece, Philippines, Guinea Bissau, France, Bulgaria, Sweden, Netherlands, Switzerland, Great Britain, Belgium, Tanzania, Mexico and Ukraine were attending the international training workshop funded by the International Conservation Partnership CCNet. The event was dedicated to the adaptive protected area management using the Open Standards of the PAs practice. Apart for other case studies, the participants also discussed the issue of the Carpathian beech primeval forests conservation in Ukraine, as a component part of the translational UNESCO natural heritage.	
HAMOR F. Reception in Budapest	21
The delegation of the Carpathian Biosphere Reserve and the Uzhanskyi NNP had a meeting with the head of the Hungarian Cultural Society on November 25, 2011 – Mr. Ferenc Nick. Plans for further Ukrainian-Hungarian cooperation in cultural and environmental spheres were discussed.	
POKYNCHEREDA V., HAMOR F. The primeval beech forests of the Carpathians and the ancient beech forests of Germany – a shared UNESCO World Heritage Property	22
This picture gallery shows a long-lasting history of establishing a transnational site "The primeval beech forests of the Carpathians and the ancient beech forests of Germany", starting from the contribution of pioneer scientists who have conducted researches in the Carpathian primeval beech forests: A. Zlatnik, S. Corpel, S. Stoiko, V. Komendar, V. Parpan, also a summary of the international conference held in 2003 in Mukacheve – Natural forests of the temperate zone of Europe – Values and utilization, and down to the inauguration of the five German component parts as clusters of the UNESCO World Heritage site.	
HETMAN V. Ukrainian model of a national park	24
The Ukrainian model of a national park has to be based on three conceptual substances: nature – beauty and uniqueness of a natural landscape; history – characteristic features and inimitability of a historical environment; religion – sacred and saint origin of local architectural monuments.	
HAMOR F. Carpathian Biosphere Reserve: a step ahead in finding solutions for global challenges	27
In the column "Bookshelf" there's a review prepared by Dr. Prof. Fedir Hamor for a scientific paper by O. Luksha and E. Luksha "Resource potential and development of the upper part of the Tysa basin" (Uzhgorod, 2011), and one of the chapters there is dedicated to CBR's activity.	
HORB K. Aesthetic value of the Ukrainian natural heritage as a reason for protection	28
The author tells about the results of a large-scale research, held with the aim to elaborate a mechanism of landscape protection based on their aesthetic value, defining the role of the main landscapes and their groups based on multi-staged complex evaluation of their aesthetic attractiveness.	
YAVORSKYI A. Protecting the majestic beauty of the Carpathians	32
The Director of the Carpathian National Nature Park, a Honored Conservationist of Ukraine, Anton Yavorskyi gives an analysis of a 30-year history of his national park activity.	
RIDUSH B. Karst and caves at the Podilski Tovtry National Park	33
STOIKO S. Ecological safety of the Ukrainian Carpathians in the context of sustainable development	38
The sustainable development in the Ukrainian Carpathians, as it is emphasized by Prof. Stepan Stoiko, is possible only under an ecologically safe status. The ecological safety means a justification of the risk reduction and preventive measures. The author researches climatic and hydrological conditions of the region, especially those that cause flooding, and also reasons for floods and also the ecological measures to reduce their destructive force; the paper outlines the ecological safety program and sustainable development for mountain villages.	
USTYMENKO P., DUBYNIA D., HAMOR F. Key theories of an ecological network in the upper Tysa basin	41
Establishment of the ecological network demands a complex estimation of its core areas' state according to numerous natural and social indexes. One of the most important ones is the availability and significance of a rarity phytocenosis. The authors research the representation of rare and endangered plant taxa in core areas: Chop – Yelyka Dobron, Berehove, Khust, Chorna Hora, Yulivska Hora. They also define their transformation stage and ways to optimize the present state.	
KORZHYK V. River floodplain corridors in the national econetwork on the example of Chernivtsi region	50
The author analyses an internal landscape structure of main floodplain corridors of the planned ecological network within the territory of Chernivtsi region: Dniester, Prut, Siret, Cheremosh.	
LUKSHA O. Ecological tourism of Noosphere in the Carpathians	54
The publication tells about the conceptual basis, main challenges and direction of ecological tourism development of Noosphere in the Carpathians.	
HETMAN V. Compromise between men and nature	56
History of ecotourism development at the Uzhanskyi National Nature Park.	
BREZDEN N. Perspectives of recreation systems development in the Bukovinian Carpathians	60
Natural and social-economical conditions in the mountainous part of Chernivtsi region, as the author stresses, are beneficial for establishment of a multi-functional territorial-recreation system.	
PRYKHODKO M. Anthropogenic changes and landscape optimization in Precarpathia	64
In Ivano-Frankivsk region, as the author states, the following nature-territorial complexes have been formed: urban-industrial, agrarian-industrial and forestry. Disturbances of an optimal structure in the landscape ecosystems, using arable lands on erosive slopes, irresponsible irrigations (especially in river floodplains), mistakes in justification of volume, method and technology for nature resource use have caused reduction of resistance and simplification of a landscape structure, hydrological balance disturbance and so on.	
NESTERUK M. Status of rare and endangered vascular plant species in the Hoverlianske protected forest unit	69
Hoverlianske scientific research and nature protection division of the Carpathian NNP is located in the Chornohora massif and covers an area of 4942 ha in the highest segment of the Prut river and its tributaries. It is a unique polygon for rare and endangered plant species' research.	
NESTERUK Y. About a crucial necessity to establish the Regional Red Book of Chornohora for vascular plants	75
DOVHANYCH Y. Friends... or enemies? (large carnivores of the Carpathians)	76
PROTS M. Moments of difficult work	79
Daily work fulfilled by the ranger service of the Carpathian Biosphere Reserve.	
TYSIV K. "Precious pearl (1747), or Restored Kolochava"	81
An interview with a public politician, a cultural activist Stanislav Arzhevitin (Kyiv), who has made his native village Kolochava look like an open-air museum (Mizhigirya district, Transcarpathia).	
ARZHEVITIN S. Open-air museum of Kolochava village	84
A set of pictures depicting a modern unique face of the biggest highland village of Transcarpathia.	
KUKHTA V. "Mountains – being under the threat..."	86
An interview by a writer and journalist Vasyl Kukhta with a famous scientist (ecologist) Fedir Hoamr on the even of his 60 th birthday.	
NAHIRNIAK I. Hard and smooth ways ...	90
A narration about a man, who has greatly contributed in the development of a mountainous Rakhiv district and establishment of the Carpathian Biosphere reserve – Mr. Volodymyr Zakurenyi, first deputy head of the Transcarpathian Regional Council.	
HAMOR F., PARCHUK H. Keeper of conservation standards	94
Few words on the occasion of the 50 th birthday of Mr. Igor Ivanenko, the Deputy Director of the Department for Protected Areas, Ministry of Ecology and Nature Resources.	
PROTS M., BORYK O. Cossack generation knows no end ...	94
Few words on the occasion of the 50 th birthday of Mr. Vasyl Pokynchereda, the Deputy Director on scientific research and ecoeducation of the Carpathian Biosphere Reserve.	
VARKHOL R. Stars of the Lemky land	95
Poems about an ancient Ukrainian lands - Lemkivshchyna.	
NYORBA V. Stop the moment ...	97
Head of the Photographer Union in Transcarpathian Mr. V. Nyorba tells about a challenge set for photography artists – to combine men and nature in one picture.	
KUKHTA V. Artist's workshop	98
In the column "Artist. Nature. Time" you can find a story about a contribution made by the honored artist of Ukraine Yuriy Herts; the article is dedicated to his 80 th birthday.	
RYBAK M. Extension of CBR – the matter of the national importance and not someone's fad (a problem taken from nowhere)	100
In the column "Resonance" there's a response from the Administration of the President of Ukraine and the Ministry of Ecology and Nature Resources of Ukraine to a letter from the Rakhiv District Council (Transcarpathian reg.), dated from 19.08. 2011, to the President of Ukraine Victor Yanukovich with the request to abolish the extension of the Carpathian Biosphere Reserve. The local authorities are recommended to respect the Decree of the President of Ukraine about extension of the PA and to cooperate with the Carpathian BR in the field of protection of the Carpathians.	

На 1-2 стор. обкладинки та кольорових вкладках вміщено світлини
Василя ЗЕЛІНСЬКОГО, Мирослава ОБЛАДАНЮКА, Володимира НЬОРБИ,
Ярослава МАКАРА, Олександра ОСІЙСЬКОГО, Андрія СВІТЛИНЦЯ,
Василя ФІЦКОЛИНЦЯ та Станіслава АРЖЕВІТІНА.

1 стор. обкл.: Нарцис вузьколистий у високогір'ї Мармароша.

2 стор. обкл.: Рахів у долонях гір; чорногірський пейзаж; скелястий ландшафт
Мармароських гір; арніка гірська.

№№ 1-2 (2011) проілюстровано фотознімками В. ЗЕЛІНСЬКОГО, М. ОБЛАДАНЮКА,
Ю. НЕСТЕРУКА, О. ГЕРЕВИЧА, В. ГЕТЬМАНА, В. КУХТИ, Ф. ГАМОРА,
В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, С. АРЖЕВІТІНА, В. НЬОРБИ, Я. МАКАРА та ін.

На 3-4 стор. обкладинки див. творчі роботи
народного художника України, лауреата Національної премії імені Т. Шевченка
в галузі образотворчого мистецтва Юрія ГЕРЦА:

3 стор.:

1	4
2	5
3	6

 1. Різдво на Верховині. Полотно, темпера, 1998 р. 2. Біля стін замку. Полотно,
темпера, 2007 р. 3. Колядники. Полотно, темпера, 2003 р. 4. Замок «Паланок». Полотно,
темпера, 2009 р. 5. Свято. Полотно, темпера, 2008 р. 6. Місто. Полотно, темпера, 2010 р.;
4 стор.:

1
2

 1. Верховина святкова. Полотно, темпера, 1979 р. 2. Карпатське весілля.
Полотно, темпера, 2004 р.

Редакційна колегія висловлює щирю вдячність українсько-австрійському підприємству
ТОВ «Фішер-Мукачево» (генеральний директор В. А. Рябич) за фінансову підтримку
№№ 1-2 журналу «Зелені Карпати» за 2011 р.

The Editorial Board expresses deep gratitude to the Ukrainian-Austrian LTD «Fischer-Mukachevo»
(General Director Mr. V. Ryabych) for the financial support of the Zeleni Karpaty Msagazine,
issue No. 1 and No. 2 (2011).

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.
До статей обов'язкове резюме англійською мовою.*

Здано до друку 10.08.2011. Підписано до друку 10.12.2011. Формат 60х84/8. Папір офсетний № 1.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 35,0. Тираж 1000 пр. Ціна за домовленістю.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2011, №№ 1–2.
Founded in 1994 (Registration Certificate: series KB, № 239). Editor-in-Chief F. Hamor,
Doctor of Biological Sciences. Editorial Board:
77 Krasne Pleco Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.
Off-set printing – at The Uzhhorod Town Publishing Office (Uzhhorod, Ruska str., 13).

